

”Hverdagsliv og strategier”

**Om makt og situasjonsdefinering i relasjonen mellom personale og beboere
i bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning**

Masteroppgave i sosiologi

Håkon Alling Berntsen

Universitetet i Bergen

Det samfunnsvitenskaplige fakultet

Sosiologisk institutt

Våren 2008

Forord

Arbeidet med masteroppgaven har vært en utfordrende prosess med både opp- og nedturer, men det har først og fremst vært en ytterst lærerik og spennende tid. I den forbindelse vil jeg vil gjerne takke ”Mulesvingen” bofellesskap og mine informanter der, som gav meg muligheten til å tilbringe tid sammen med dem, og lære av dem.

Jeg vil også gjerne gi en meget stor og god takk til min hovedveileder Karen Christensen. Din hjelp og støtte, og ikke minst dine gode råd underveis, har vært utrolig viktig for mitt arbeid med denne oppgaven. Jeg takker også samtidig min vikarierende veileder Bente Nicolaysen for hjelp rundt metode og datainnsamling, Atle Møen for veiledning under prosjektskissen, og Lone Folkestad som tok seg tid til å peke meg i riktig retning helt i begynnelsen av prosjektet.

Takk også til alle på masterlesesalen, som har gjort de siste to årene til en lang rekke av hyggelige opplevelser og ofte omdiskuterte turer ned i garasjen.

Til slutt vil jeg takke min meget hjelpsomme familie, og ikke minst min far som heldigvis vet hvordan ”komma” og ”og” bør stå i kombinasjon med hverandre! Min største takk går selvfølgelig til min kjære kone Anne-Cecilie. Din tålmodighet og støtte er uten sidestykke, og jeg kunne aldri tenke meg å gå gjennom denne tiden uten deg.

God sommer!

Bergen, 29. mai 2008

Håkon Alling Berntsen

Innhold

Kapittel 1: introduksjon	5
En viktig betegnelse	5
Hva vil det si å være en person med psykisk utviklingshemning?	6
Oppgavens problemstilling	7
En kort introduksjon av personalet og beboerne	8
Bofellesskapet som bygning	9
Tidligere forskning på bofellesskap	10
Kapittel 2: Bakgrunn	12
Bolig- og livsvilkår for personer med psykisk utviklingshemning	12
Normalisering og integrering	13
Sosialtjenesteloven kapittel 4A	16
Avslutning	18
Kapittel 3: Teoretiske perspektiver	19
Tvang og makt definert	19
Makt	20
Overvåkning og disiplinering	22
Ramme inn og gi handlingsrom	24
Tillit og autoritet	25
Makt og tid	26
Beboernes makt	27
Om å definere situasjoner	28
Litt om omsorg	30
Avslutning	31
Kapittel 4: Forskningsprosessen og dens utfordringer	32
Fra tema til metode	32
Oppgavens forarbeid	33
Inn i bofellesskapet	34
Møtet med beboerne	36
Informantene	38
Intervjuprosessen	42
Arbeidet med analysen	43
Å generalisere ut fra en kvalitativ studie	44
Reliabilitet og validitet	45
Ethiske spørsmål	46
Avslutning	47
Kapittel 5: Livet i "Mulesvingen" bofellesskap	49
En dag med "Fredrik"	49
En vanlig morgen	50
På dagsenteret	51
Hjem til middag	53
Ettermiddag og kveld	54

Å arbeide i bofellesskapet	55
Å utøve tvang	56
Avslutning	58
Kapittel 6: Omsorgsstrategier	59
Hvordan personalet definerer situasjoner	59
Aksept som strategi	62
Påvirkning som strategi	65
Tvang som strategi	67
Formaliserte tvangsstrategier	70
Motmakt og beboernes strategier	72
Avslutning	74
Kapittel 7: Valgets kvaler	75
Kontroll over omgivelsene	75
To forskjellige tidsforståelser	78
Kravet om det normale livet	81
En argumentasjon med seg selv	83
Argumenter mot å gripe inn	83
Argumenter for å gripe inn	85
Argumenter på kryss og tvers	86
”..men det meste fungerer jo egentlig ganske greit..”	87
Avslutning	89
Kapittel 8: Konklusjon	90
Oppgavens funn	90
Hva jeg ikke har gjort	93
Helt til slutt	93
Litteraturliste	94
Internettkilder	97
Vedlegg	98
Intervjuguide	98
Infoskriv	99

Kapittel 1: introduksjon

I løpet av de siste to tiårene har livsvilkårene til personer med psykisk utviklingshemning i Norge gjennomgått endringer på flere områder. Blant annet har HVPU-reformen ført til at de fleste nå bor i bofellesskap i stedet for store sentralinstitusjoner. Denne reformen ble gjennomført i første halvdel av 90-tallet og hadde som målsetning at alle beboerne skulle være ute av de store institusjonene innen utgangen av 1995. Få år etter dette ble det i 1999 innført et midlertidig lovverk kalt *”Lov om sosiale tjenester kapittel 6A”*. Gjennom dette lovverket ble bruk av makt og tvang mot personer med psykisk utviklingshemning for første gang gjort lovlig i Norge utover bestemmelsene i straffeloven. I 2003 ble dette midlertidige lovverket erstattet av det permanente *”Lov om sosiale tjenester kapittel 4A”*.

Disse endringene gjør bofellesskapene sosiologisk interessante å studere. En får mulighet til å komme inn i prosesser hvor meningene er sterke og kulturene mange og varierte. I 2004 begynte jeg selv å arbeide som assistent i et bofellesskap. Der fikk jeg muligheten til å diskutere de forskjellige endringene med erfarent personale som selv hadde deltatt direkte i implementeringen av dem. Dette fikk meg til å reflektere over livet i bofellesskapet og hvordan omsorgen for personer med psykisk utviklingshemning har utviklet seg. Og ikke minst gav det meg et innblikk i utviklingen av synet på maktbruk. Med utgangspunkt i dette utviklet jeg en prosjektskisse med en opprinnelig problemstilling rundt tvang etter sosialtjenestelovens kapittel 4A. I denne problemstillingen fokuserte jeg hovedsaklig på hvordan og hvorfor tvang benyttes. Senere videreutviklet jeg problemstillingen til å omfatte et bredere og mer differensiert maktbegrep. Denne oppgaven kan i hovedsak sies å være en presentasjon av en slik differensiering.

En viktig betegnelse

Før jeg går videre med min presentasjon er det en betegnelse jeg mener krever en utdypning, og det er hva en skal kalle disse menneskene som bor i bofellesskap av den typen jeg senere vil beskrive, altså bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning. Tidlig på 1900-tallet ble disse menneskene kalt *åndssvake*, en betegnelse som ble benyttet frem til midten av 1960-tallet (Sandvin 1996). På dette tidspunkt overtok betegnelsen *psykisk utviklingshemmet* både i forskningssammenheng og i det offentlige liv. Det er kun i nyere tid at denne betegnel-

sen igjen er blitt erstattet med *personer med psykisk utviklingshemning*. Dette kan virke som en bagatellmessig endring for utenforstående som ikke kjenner feltet. Likevel kan det sies å være et prinsipielt viktig element da det endrer fokus fra at psykisk utviklingshemning er noe en *er* til at psykisk utviklingshemning er noe en *har*.

Mens *person med psykisk utviklingshemning* inneholder en medisinsk diagnose, benytter personalet i bofellesskapene seg av andre betegnelser. Disse er blant annet *tjenestemottaker*, *tjenestebruker*, *bruker* eller *beboer*. Det var ingen enkel oppgave å velge mellom hvilken av disse uttrykkene jeg ønsket å benytte i min oppgave. Dette er fordi den gruppen jeg vil forsøke å beskrive er både mottakere (av en tjeneste), brukere (av et tilbud) og beboere (i sin egen leilighet). Mitt valg falt til slutt på betegnelsen *beboer*, som jeg vil benytte meg av videre i oppgaven. Valget er gjort på grunnlag av ordets direkte mening og de andre begrepenes potensielle assosiasjoner. En beboer er ganske enkelt en person som bor på det stedet en snakker om. Ved å benytte en betegnelse som *tjenestemottaker* setter en et sterkt fokus på at dette er en person som mottar en tjeneste fra velferdsstaten. På samme måte som en ved ordet *bruker* setter fokus på at personen bruker tilbudet. Men heller ikke betegnelsen *beboer* kan kalles uproblematisk, hvorav kanskje det viktigste er at det overser beboerens rolle som en som faktisk både mottar og bruker kommunale tjenester. Men selv om valget av betegnelsen uansett blir et kompromiss, er det min mening at *beboer* skaper det mest korrekte bildet av de personene med psykisk utviklingshemning som beskrives i denne oppgaven. Jeg anser betegnelsen å være den mest fordomsfri, samtidig som den er i overensstemmelse med den politikk som lå bak HVPU-reformen om å føre disse menneskene inn i det vanlige livet. Jeg understreker samtidig at flere av mine informanter er blitt pålagt å benytte betegnelsen *tjenestemottaker* i bofellesskapet.

Hva vil det si å være en person med psykisk utviklingshemning?

Samtidig som *psykisk utviklingshemning* fungerer som en medisinsk diagnose, finnes det likevel ulike definisjoner på hva en *psykisk utviklingshemning* er. Internasjonalt er det vanlig å benytte seg av diagnosesystemet ”International Classification of Mental and Behavioural Disorders (ICD-10)”, utarbeidet av Verdens Helseorganisasjon¹. Her defineres forskjellige grader av psykisk utviklingshemning på bakgrunn i IQ. De forskjellige gradene er lettere psykisk utviklingshemning (IQ = 50 – 70), moderat psykisk utviklingshemning (IQ = 35 –

¹ <http://www.who.int/classifications/apps/icd/icd10online/>

50), alvorlig psykisk utviklingshemning (IQ = 20 – 35), og dyp psykisk utviklingshemning (IQ = under 20). I Norge er det mer vanlig å benytte definisjonen gitt i forbindelse med kapittel 4A. Her beskrives psykisk utviklingshemning som ”en tilstand med signifikant nedsatt intelligens og samtidig forekommende mangler eller svekkelser i adaptiv adferd, personens alder tatt i betraktning. Tilstanden må manifestere seg før 18- års alderen” (rundskriv 15-10/2004: 29). I følge WHO skyldes psykisk utviklingshemning en skade på hjernen, og er i de fleste tilfeller en medfødt tilstand². Det generelle kjennetegnet på en psykisk utviklingshemning er at den er en forsinkelse av en persons mentale utvikling. En psykisk utviklingshemning må derfor ikke forveksles med psykisk sykdom, som er en forstyrrelse av de mentale funksjonene (ibid.). Derimot er det mulig å påstå at en person med psykisk utviklingshemning innehar større risiko for å pådra seg en psykisk sykdom (Eknes 2000).

Ut fra inndelingen med bakgrunn i IQ alene, avsløres det at *personer med psykisk utviklingshemning* på langt nær kan kalles en enhetlig gruppe. Diagnosen strekker seg fra å dekke personer som ligger nær total selvstendighet i dagliglivet, til å dekke personer som trenger hjelp med de fleste hverdagslige gjøremål. Diagnosen kan kalles en abstraksjon, hvor kompliserte symptomer generaliseres og reduseres for å kunne plasseres inn i et enkelt og forståelig system. Skjerve og Urheim (1983) peker på et alternativ når de sier at det kan være like viktig å vurdere en persons mestring av praktiske og sosiale ferdigheter når en definerer begrepet utviklingshemmet. Min mening er at dette er en bedre måte å forstå en psykisk utviklingshemning på, fordi en da unngår å snevre inn i den grad som en diagnose basert på en IQ-test nødvendigvis vil gjøre. Dessuten tar en da i høyere grad hensyn til hva det enkelte mennesket selv fremviser av evner og resurser.

Oppgavens problemstilling

I denne oppgaven ønsker jeg å se nærmere på hvordan *makt* fungerer i samhandlingen mellom personalet og beboere i bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning. Jeg vil se på makten i samhandlinger ved å analysere konkrete hverdagssituasjoner som denne makten utspiller seg i. Med dette mener jeg at jeg vil gå i dybden på enkelsituasjoner fra hverdagen i et bofellesskapet med bakgrunn i min empiriske studie. Jeg vil også vise at utgangspunktet for denne makt er en asymmetrisk relasjon som kan oppstå ut fra den måte

2 http://www.searo.who.int/en/Section1174/Section1199/Section1567/Section1825_8084.htm

denne er definert på, med en velferdsstatsrepresentant som yter en tjeneste overfor en mottaker av disse tjenestene.

I oppgaven vil jeg fokusere hovedsaklig på personalet, og forsøke å gi et differensiert bilde av hvordan de realiserer sin makt i form av det jeg har kalt omsorgsstrategier. Disse omsorgsstrategiene kan sies å være hverdagslige, derav tittelen på oppgaven. Jeg vil også samtidig fokusere på beboerne som aktive deltagere i dette samspillet. De har selv sine strategier som jeg vil gjøre rede for. Men likevel fokuserer oppgaven i hovedsak på personalets makt og hvordan de benytter denne, hvilket også må forstås i sammenheng med at relasjonen som sagt er asymmetrisk.

Tidligere forskning på området har hovedsaklig fokusert på hvordan politikken i og rundt bofellesskap nedfeller seg i bestemte typologiske former. Dette er selvfølgelig meget relevant i forståelsen av hvordan bofellesskapene fungerer, men jeg ønsker å synliggjøre at det er i den konkrete samhandlingen mellom personale og beboer at situasjoner defineres og makt realiseres. Men jeg vil også i den hverdagslige sammenheng se på blant annet disse typologiske formene, i den grad de påvirker disse 1-til-1 relasjonene mellom personale og beboer. De typologiske formene er også hele tiden et bakteppe for mine konkrete situasjoner fra hverdagen i bofellesskapet.

Etter introduksjonen av sosialtjenestelovens kapittel 4A er det blitt en økt fokus på bruk av makt og tvang i bofellesskapene. Dette har vært en medvirkende årsak til mitt valg av problemstilling. Jeg håper gjennom denne oppgaven å kunne bidra til forskningen rundt makt og tvang.

En kort introduksjon av personalet og beboerne

Dette er som sagt en undersøkelse av ét enkelt bofellesskap. Jeg har valgt å kalle dette ”Mulesvingen” bofellesskap. I ”Mulesvingen” bor det fem personer med psykisk utviklingshemning. Disse fem er alle menn i alderen 17-24 år, og alle har fått tildelt diagnosen *alvorlig* til *dyp* psykisk utviklingshemning³. Alle beboerne med unntak av en har 1 til 1 bemanning. Dette vil si at det går et personale per beboer. Den siste beboeren har 2 til 1 bemanning, han blir altså fulgt av to personale det meste av tiden. Av de fem beboerne har jeg hatt spesiell fo-

3 Alle beboerne har også en videre diagnose som jeg har valgt å se bort fra av hensyn til anonymisering.

kus på arbeidet med beboeren jeg har valgt å kalle ”Fredrik”, og jeg vil bruke hverdagen til ham og hans personale for å vise hvordan livet foregår i bofellesskapet (kap 5). Denne hverdagen har jeg fått kjennskap til gjennom intervju med personalet, og direkte observasjoner av samhandlingen mellom personale og ”Fredrik”. Jeg har også tilbrakt en del tid sammen med beboerne ”Otto” og ”Flemming” og deres personale. Informasjonen om beboeren ”Kjartan” har jeg fått gjennom intervju.

Bofellesskapet har et ungt arbeidsmiljø og de fleste i personalgruppen er ansatt innenfor de tre siste årene. Et stort flertall av disse er ansatt rett etter endt skolegang, og bofellesskapet har en relativt lav andel av ufaglærte. Årsaken til dette er trolig at bofellesskapet er relativt nystartet og at reglene for ansettelse av ufaglærte er blitt skjerpet de siste årene. De av personalet som har relevant utdanning er utdannet som pedagoger, vernepleiere eller sosionomer. Gjennomsnittsalderen for mine informanter er litt under tretti år, og dette er også representativt for gjennomsnittet i bofellesskapet generelt.

Bofellesskapet som bygning

Dersom en hadde benyttet huset til alminnelige boliger ville det sannsynligvis bestått av ti leiligheter. Når det derimot er blitt satt av plass til kontorer og fellesareal finner en i stedet seks leiligheter, to felleisleiligheter, kontorer og garderober, og et møterom/pauserom for de ansatte⁴. Tre av leilighetene befinner seg i første etasje sammen med en felleisleilighet, et lite lager, og et toalett. Andre etasje er i all hovedsak en kopi av denne, med samme romfordeling. Kontorene og garderoberne, samt møterommet, befinner seg i tredje etasje.

Folkestad (2003) beskriver hvordan bofellesskap ofte skiller seg fra andre hus i nabolaget, blant annet gjennom byggestil og antall biler parkert utenfor. Han refererer til denne hustypen som merkelapphus. Som årsak til dette peker han på at stilen på bofellesskapene er et produkt av at de ble bygget som et svar på de krav som reformen (HVPU-reformen) stilte. Tøssebro (1995) hevder at denne arkitektoniske utformingen med tid kan føre til et stempel - en godt synlig avmerking av at ”her bor en avviker”. ”Mulesvingen” bofellesskap ble derimot bygget på 1940-tallet, altså rundt femti år før reformen, og kan ikke sies å skille seg ut på samme måten. Byggestilen på selve huset er den samme som de fleste andre i nabolaget, hu-

4 Det er knyttet stor usikkerhet til felleisleilighetene, og om disse virkelig er felles. I mange tilfeller virker de mer som personalets leiligheter, hvor beboerne er gjester (jf også Folkestad 2003).

set er omtrent like godt vedlikeholdt som de andre, og fargen på huset er lik den som de fleste andre husene i nabolaget har. Huset har også relativt dårlige parkeringsmuligheter. Kun bofellesskapets to biler får plass rett utenfor inngangen, mens de ansatte må finne seg plass i gaten blant naboenes biler. Hagen er relativt beskjeden, mesteparten er asfaltert med gangvei frem til de to inngangene. Noen få kvadratmeter gress og et par busker er alt som trengs å holdes jevnlig ved like. Også dette bidrar til at "Mulesvingen" ikke skiller seg ut i nevneverdig grad. Det eneste elementet som tilsier at huset er bolig for personer med psykisk utviklingshemning, er at beboerne faktisk bor der og dermed ofte går opp og ned trappen eller tilbringer tid i hagen. Det er således vanskelig å vite at dette er et bofellesskap med mindre en ser beboerne og kjenner dem.

Tidligere forskning på bofellesskap

Jeg vil i dette avsnittet presentere de tidligere forskningsarbeidene som jeg har benyttet meg av i mine analyser. Disse utgjør selvsagt bare en liten del av den forskningen som har blitt utført på feltet rundt bofellesskap og personer med psykisk utviklingshemning. Samtidig er dette forskning jeg anser som særs relevant for mine videre analyser. Det tok ikke lang tid etter HVPU-reformens oppstart før en startet å forske på dens effekter. Allerede i 1992 ble det utgitt en samling tekster kalt "*Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring*" (Sandvin (red.): 1992) hvor blant annet utviklingen frem til reformens boliger diskuteres. I 1995, da reformen var mer eller mindre gjennomført, ble det igjen utgitt en samling av mindre tekster (Romøren 1995), hvor flere forskere belyser forskjellige sider av livet i bofellesskapene.

Tina Luther Handegårds avhandling "*Tvang, makt og ambivalens*" (2005) er en studie av hvilken effekt 6A/4A kan ha i det daglige arbeidet med personer med psykisk utviklingshemning. Hun diskuterer blant annet hvordan maktfordelingen i omsorgsrelasjoner er grunnleggende asymmetrisk, og hvordan brukerstyrt hverdag er med på å gi noe av makten tilbake til beboerne. Hun presenterer videre tre profiler tilknyttet forståelse og bruk av tvang og makt. Disse er *den adferdsterapeutiske profilen*, *den passivt brukerstyrte profilen*, og *den hverdagslivsstyrte profilen*. Handegårds avhandling kan kalles et meget sentralt arbeid i forbindelse med forskning på tvang og makt i bofellesskapene, og jeg vil benytte avhandlingen i stor grad utover i oppgaven.

Christensen og Nilsen (2006) hører med deres studie også til dem som har fokusert på makt i

sine studier. De presenterer fire forskjellige idealtypiske kulturer som finnes blant de ansatte i bofellesskap og hvordan makt og praksis fungerer gjennom disse. I *pleie- og husmorkulturen* er det en klar fokus mot husmorrollen, og verdier som orden, renslighet og sunnhet dominerer. I *institusjonskulturen* er det derimot rutinene som er i fokus, og de ansatte har verdier som regelorientering, standardisering og rutinisering. *Profesjonskulturen* har et fokus på at arbeidet skal føre mot et faglig mål, og at argumentasjonen for dette grunner ut i den spesifikke fagligheten som er valgt. Til slutt kommer *den andre-orienterte kulturen*, som presenteres som en prosess hvor beboeren går fra å være et navn og en diagnose, til å være en person med ønsker, drømmer og erfaringer. Disse kulturene kan også til en viss grad sies å ha likheter med Handegårds tre profiler.

Helge Folkestads (1997, 2004) studier er maktstudier med særlig fokus på samhandlingen mellom personale og beboere i bofellesskap, og hvordan denne fungerer. Han presenterer blant annet en modell som beskriver hvordan personalet *rammer inn* beboernes handlinger og *gir handlingsrom*. Dette er en modell jeg vil benytte meg av senere i oppgaven, og den vil bli presentert nærmere i neste kapittel⁵.

Min oppgave er en analyse av makt i et bofellesskap og har med det likhetstrekk med Handegårds avhandling, hvor hennes tre profiler har tilknytning til forståelse og bruk av tvang og makt. Mitt prosjekt skiller seg fra dette ved at jeg fokuserer primært på makt i 1 til 1 relasjoner. På samme måter skiller min oppgave seg fra Christensen og Nilsens arbeid som trekker frem fire pleie- og omsorgskulturer og hvordan makt og praksis fungerer gjennom disse. Min analyse ligger sannsynligvis tettere opp mot Folkestad avhandling, som beskriver forholdet mellom personalet og beboere gjennom en analyse av 1 til 1 relasjoner. Det er også derfor jeg har benyttet meg i stor grad av hans teorier rundt å *ramme inn* og *gi handlingsrom*. Likevel skiller jeg meg fra hans analyser ved at han hovedsaklig ser på typer av *samhandling* mellom personale og beboer, mens jeg har et spesifikt fokus på *makt* i disse samhandlingene. Min oppgave kan på én måte ses på som et produkt av sin tid, en tid hvor fokus på tvang og makt er sterkt representert i bofellesskapene gjennom kapittel 4A. Denne debatten var derimot ikke skikkelig i gang i begynnelsen av 2000-tallet.

⁵ I sin avhandling (2003) presenterer Folkestad en mer komplisert og differensiert modell av samhandlingen mellom personale og beboere. Denne virket irrelevant for min analyse og er derfor ikke inkludert videre.

Kapittel 2: Bakgrunn

Formålet med dette kapitlet er å presentere et bakteppe for oppgavens videre analyse.

Jeg vil først kort presentere historikk rundt utviklingen av omsorgen for personer med psykisk utviklingshemning, avgrenset til etterkrigstiden. Videre vil jeg presentere og diskutere HVPU-reformen og sosialtjenestelovens kapittel 4A, som begge har vært meget sentrale i utviklingen av dagens bofellesskap og hvordan livet fungerer i dem. Til slutt vil jeg diskutere to ideologier som står sentralt i bofellesskapene i dag. Disse er normalisering og integrering. Sammen med disse vil jeg også presentere et syn på brukerorientering.

Bolig- og livsvilkår for personer med psykisk utviklingshemning

Boligforholdene for personer med psykisk utviklingshemning i Norge har gjennomgått store endringer i tiden etter 2. verdenskrig. I 1951 ble det fastsatt retningslinjer for samordningskomiteen for åndssvakesaken, noe som i 1952 resulterte i utarbeidelsen av ”*Landsplanen for åndssvakeomsorgen*” (St.mld. nr 71: 1952). Denne konkluderte med et behov for store institusjoner inndelt i avsnitt eller avdelinger. Formålet med dette var at det ”*innenfor institusjonen kan differensieres mellom de forskjellige kategoriene*” (ibid). Oppfølgingen av landsplanen førte i løpet av 50-tallet til opprettelsen av de store sentralinstitusjonene, og med det en jevn vekst i antall sengeplasser. I ettertid er det blitt rettet kritikk mot denne utviklingen. Blant annet peker Sandvin (1996) på at de faglige prinsippene rundt differensiering ikke ble fulgt opp og at antall sengeplasser virket som et mål i seg selv.

I følge Sandvin (ibid) var det først på 60-tallet at fokus ble skiftet fra å etablere flere institusjonsplasser til å omhandle kvaliteten på selve tilbudet. På bakgrunn av dette ble ordningen HVPU (helsevern for psykisk utviklingshemmede) etablert. Ansvar for de store sentralinstitusjonene ble lagt til fylkeskommunene, og utover på 70-tallet ble det utført betraktelige oppjusteringer av tilbudet, både materielt og innholdsmessig (Sandvin 1996). Likevel ble det fremdeles rettet kritikk mot institusjonene. Handegård (2005) nevner blant annet at de ble kritisert for å være segregerte miljøer, som kunne oppleves som dehumaniserende. Dette hadde igjen lett for å føre til et høyt toleransenivå for bruk av tvang. En annen kritikk av sentralinstitusjonene ble fremstilt av Halvorsen og Steinmoen (1983), som påsto at de var dominert av det som kan kalles en ”byråkratisk maktpyramide”. Med dette

mente forfatterne at ledelsen ble fremmedliggjort i forhold til beboere og pleiepersonale, på grunn av sentralinstitusjonenes størrelse og byråkratiske dimensjoner. En tredje kritikk mot HVPU gikk ut på at de store institusjonene ofte hadde en geografisk plassering som gjorde det vanskelig for beboerne å få besøk av pårørende, og for beboerne å reise på besøk til dem (Mydland 2003). Plasseringen var ofte også slik at den gjorde sosial kontakt mellom beboerne og nærmiljøet vanskelig. I 1985 konkluderte Lossius-utvalget (NOU 1985) med at livssituasjonen og levekårene for psykisk utviklingshemmede i institusjonene var medmenneskelig, sosialt og kulturelt uakseptable.

Reformen for mennesker med psykisk utviklingshemning, også kalt HVPU-reformen eller ansvarsreformen, ble vedtatt i 1988 og utført i løpet av 90-tallet⁶. I denne reformen ble ansvaret for personer med psykisk utviklingshemning overført fra fylkeskommunene til kommunene. Samtidig ble beboerne flyttet fra de store sentralinstitusjonene til de mindre enhetene som vi i dag kjenner som bofellesskap. Dette foregikk hovedsaklig i en femårsperiode i første halvdel av 90-tallet. I følge Folkestad (2003) ble det i reformen vektlagt det individuelle ved tjenestene. Det var et hovedmål at tjenestene skulle være av en slik kvalitet at de ble oppfattet som akseptable for alle mennesker uavhengig av utviklingshemning. Standardkravet til selve leiligheten var enkelt: en toroms leilighet på rundt 50 kvadrat per person. HVPU-reformen ble mottatt med både ris og ros, blant annet trekker Romøren (1995) frem positive og negative sider i sin vurdering av denne. De elementene som han anser som styrket etter reformen er boligforhold og beboerens selvbestemmelse. Men han ser også svekkelser i fritidssituasjonen og beboernes sosiale kontakt. Fra de som arbeider direkte med personer med psykisk utviklingshemning sin side, presenterte Tøssebro (1996) en undersøkelse rundt personalets subjektive vurdering av forskjellige aspekter ved reformen. Her mener et stort flertall at beboerne har det bedre etter reformen enn de hadde det før når det gjelder boforhold. Det er derimot ingen klare trender i personalets subjektive vurderinger av forhold som dagaktiviteter, fritid og sosialt nettverk.

Normalisering og integrering

Normalisering og integrering var to av hovedmålene ved HVPU-reformen. Tor Inge Romøren (1995) sammenligner i denne forbindelsen reformen med en revolusjon. Dette begrunnes med

⁶ Det kan nevnes at HVPU-reformen ikke var videre populær blant de pårørende da den ble utført. I en undersøkelse utført i 1989 av Jan Tøssebro (1992) svarte kun 15% at de trodde deres pårørende fikk det bedre etter reformen. Nesten to tredjedeler fryktet forverring.

at både reformen og revolusjoner har sine utopier. I HVPU-reformens tilfelle var disse utopiene normalisering og integrering. Slike utopier må før eller senere tåle et møte med hverdagen. Dette innebærer ofte en varierende grad av suksess.

Når det gjelder normalisering hevder Sandvin, Söder, Lichtwarck og Magnussen (1998) at et sentralt element i bofellesskapet er opprettholdelsen av det "normale". Det er her hovedforskjellen mellom beboer og personalet ligger, når "*personalet antas å vite hva det "normale" er og hva det skal være, mens beboerne er i bofellesskapet fordi de trenger hjelp og støtte for å kunne mestre et liv i pakt med normalitetens krav*" (s.101). I en annen beskrivelse av normalisering trekker Lars Kebbon (1992) frem flere forutsetninger, hvorav to av dem er *evne* og *motivasjon*. En beboer har kanskje ikke *evne* til å utføre "normale" aktiviteter, og må da læres opp til å bli "normal" gjennom en normaliseringsprosess. Men hva om denne beboeren ikke ønsker å leve et normalt liv? *Motivasjon* er et ofte oversett tema i normaliseringsprosessen. Dermed sikres det ikke nødvendigvis at normaliseringens form harmonerer med den enkeltes avvik. Kebbon understreker hvor viktig det er å fokusere på akkurat dette for å unngå *normaliseringens terror*. Dette er situasjoner hvor normalisering skal gjennomføres til en hver pris, og hvor beboerens ønsker blir ignorert i normaliseringens navn. Men normalisering kan også anses som en mindre bevisst og en mer automatisk prosess. Blant annet peker Dimitri Peter (2000) i tidsskriftet "Mental Retardation" på hvordan en person med psykisk utviklingshemning konstant blir sett på med et normaliserende blikk. På en slik måte blir deres adferd konstant evaluert opp mot hva som anses som normalt og unormalt.

Normalisering kan i noen tilfeller ta form av en konkret og definert opplæringsprosess som i bofellesskapene kalles ADL-trening (Activities of Daily Living). Urheim (1983: 68) definerer ADL som "*utvikling av alle de ferdigheter som er nødvendig for å mestre krav som samfunnet setter*". Beboerne skal trenes i å møte dagliglivets utfordringer på en mest mulig selvstendig måte, i den grad deres utviklingshemning tillater dette. I en diskusjon av slike treningsformer peker Hanne Tuntland (2006:44) på et paradoks når hun stiller spørsmål ved hvorvidt mennesker med psykisk utviklingshemning i alle tilfeller må lære å bli selvstendig, "*når grunnen til at de bor der er at de ikke er selvhjulpne, og aldri vil kunne klare seg i en selvstendig boform*." I diskusjonen trekker hun frem hvordan noen opplæringsprosesser virker å være standardiserte opplegg som kan vare livet ut uten at de fører til videre resultat. Et eksempel på hvordan dette kan foregå finnes i Folkestad (2003: 206). Her beskriver han

hvordan et måltid får en instrumentell karakter ved at det blir en ”*spisesituasjon hvor spisetrening foregår*”. I slike tilfeller kan det virke som om selve opplæringsprosessen får en verdi i seg selv. Spørsmålet om ADL-trening må uansett anses som kontekstavhengig, og som så mange andre problemstillinger i bofellesskapene må det tas hensyn til blant annet beboernes grad av utviklingshemning. Om en beboer for eksempel klarer å vaske opp uten hjelp, tilsier dette på ingen måte at hans nabo har de nødvendige forutsetningene for å utføre noe slikt. Dette betyr at slik opplæring må være utformet og tilpasset på et individuelt nivå. Samtidig understreker Tuntland (2006) at læring er en viktig bestanddel i omsorgstjenesten. Det er personalets ansvar å bidra til utvikling og reduksjon av hjelpebehov dersom mulig.

Et annet formål med HVPU-reformen var at beboerne skulle integreres i lokalsamfunnet samfunnet for å skape ”*en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre*” (Ot.prp.nr.49 1987-88). I følge Handegård (2005) innebærer integreringsprinsippet at personer med psykisk utviklingshemning skal bo i vanlige boliger, i vanlige bomiljøer, gå på bostedsskolen osv, og ellers delta i det alminnelige samfunnsniv. I følge Folkestad (2003) reflekteres ideologien om integrering i bofellesskapenes plassering i nærmiljø (men samtidig skiller de seg ofte ut i en slik grad at de ikke uten videre aksepteres som ”normale” hus av naboene). Integrering kan også ses på som problematisk sosialt sett. Blant annet nevner Vetvik og Hem (1995) at personer med psykisk utviklingshemning i all hovedsak integreres i tilbud tilpasset til dem, og ikke i tilbud av mer allmenn karakter. På en slik måte kommer ikke beboerne i kontakt med lokalbefolkningen, men heller personer fra andre bofellesskap.

I senere tid har det vokst frem en sterk fokus på *brukermedvirkning* i bofellesskapet⁷. I bofellesskapene går dette ofte under betegnelsene *brukerorientering* eller *empowerment*. Her fremmes beboernes rett til å bestemme over seg selv og sin egen hverdag. Formelt sett menes det med *brukermedvirkning* i bofellesskapene at ”*de som berøres av en beslutning, eller er brukere av tjenester, får innflytelse på beslutningsprosesser og utforming av tjenestetilbudet*” (NOU 2001:22). Men det finnes i de fleste tilfeller en begrensning i hvor stor grad brukerne av tjenesten kan delta i slike prosesser. I følge Sandvin et al. (1998) er brukermedvirkning og beboernes rett til selvbestemmelse forankret i normaliseringsmålsetningene, og i forestillingen om det private hjem. De peker imidlertid også på to grunner til hvorfor dette ikke alltid blir fulgt opp, og en av disse er akkurat det at beboerne ikke nødvendigvis har de ferdighetene som trengs til å ta del i bestemmelser rundt sin egen person. Den andre er at personalet ikke alltid vet hvordan de skal følge opp målsetninger rundt brukermedvirkning i

⁷ Ideen om brukermedvirkning ble tatt opp allerede på begynnelsen av 1970-tallet (NOU 2001:22), men brukte tid på å slå rot.

praksis. Forsøk på brukermedvirkning kan også ha direkte negative sider. Blant annet peker Tøssebro (1996) på hvordan beboerne kan ta selvstendige valg som går utover dem selv. Disse kan strekke seg fra uheldige økonomiske vurderinger til alvorlig selvskading. En annen refleksjon over de mindre heldige konsekvensene av brukermedvirkning kommer fra Folkestad (2003), som skriver blant annet at denne forutsetter aktiv deltagelse fra beboerne. Dette kan straffe de beboerne som mangler de nødvendige mentale evnene til å medvirke aktivt i sin hverdag (jf. også Handegård 2005).

Sosialtjenesteloven kapittel 4A

Som sagt ble det rettet mye kritikk mot forholdene under HVPU, og en del av denne kritikken omhandlet overdreven bruk av tvang og makt (Handegård 2005). Slik kritikk medvirket til å sette i gang en prosess som i 1996 førte til at sosialtjenestelovens kapittel 6A ble vedtatt. Dette var en midlertidig lov med varighet fra 1. januar 1999 til 31. desember 2001, senere utvidet til 31. desember 2003. Loven var blant annet et resultat av Røkke-utvalget sin innstilling i NOU 1991:20, *rettssikkerhet for personer med psykisk utviklingshemming*, hvor det ble hevdet at omsorgen i institusjonene inneholdt mangler i rettsikkerheten til de personene som omsorgen var rettet mot. Også Christensen og Nilsen (2006) understreker at det var en utstrakt bruk av ulovlig tvang og makt i omsorgen for personer med psykisk utviklingshemming. Formålet med kapittel 6A var å redusere dette. Før kapittel 6A kom på plass var det kun nødvergeretten i straffeloven (lov om straff §18) som kunne forsvare bruk av tvang. Denne gir personalet rett til å benytte tvang for å forsvare seg selv eller andre for å avverge et ulovlig angrep, dersom de ikke går lengre enn nødvendig, og dersom de ikke går åpenbart ut over hva som kan anses som forsvarlig under hensyn til hvor farlig angrepet er, hva slags interesser som angrepet krenker, og angriperens skyld. Kapittel 6A ble fra et slikt synspunkt introdusert for å gi klarere retningslinjer for bruk av makt (Handegård 2005). Imidlertid må det nevnes at kapittel 6A/4A var, og er, et omdiskutert lovverk. Blant annet er det blitt sådd tvil om det er i tråd med internasjonale menneskerettighetskonvensjoner (jf. Syse 2002, Handegård 2005).

Kapittel 6A ble evaluert av rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenestelovens kapittel 6A, og i deres endelige rapport sto det blant annet at *“det er rådets klare oppfatning at loven har bidratt til å redusere bruken av tvang og makt”* (ot.prp. nr.55(2002-2003:12)). Bakgrunnsdata fra fylkesmennene viste at meldinger om bruk av tvang

gikk kraftig ned i perioden fra 1999 til 2002, en reduksjon rådet forklarte med ”den økte oppmerksomheten om bruk av tvang og makt, med tilhørende refleksjoner og holdningsendringer” (ibid). Rådet konkluderte med at loven bidro til bedre kontroll med bruk av tvang og makt under tjenesteutøvelsen og at det nå fantes en høyere erkjennelse for tjenestemottakeres rett til respekt for sin integritet og selvbestemmelsesrett.

På bakgrunn av evalueringen av kapittel 6a ble det laget en ny og permanent lov, kalt *lov om sosiale tjenester kapittel 4A, rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming*⁸. Denne loven ble vedtatt 19. desember 2003 og trådte i kraft 1. januar 2004. Lovens intensjon var å ”hindre at personer med psykisk utviklingshemning utsetter seg selv eller andre for vesentlig skade og forebygge og begrense bruk av tvang og makt” (Rundskriv 15-10/2004:1). De viktigste endingene i lovverket var at bruken av adferdsendrende tiltak ble fjernet som eget grunnlag for tvang, og at forbudet mot mekaniske tvangsmidler ble opphevet i de tilfellene hvor disse ble benyttet som nødvendig støtte (Ibid: 14). Endringene handlet altså om innskrenkninger i lovverket, som førte til at personalet i følgende tilfeller har lov til å benytte tvang for å forebygge vesentlig skade (§4A-5):

- a: skadeavvergende tiltak i nødssituasjoner,
- b: planlagte skadeavvergende tiltak i gjentatte nødssituasjoner, eller
- c: tiltak for å dekke tjenestemottakerens grunnleggende behov for mat og drikke, påkledning, hvile, søvn hygiene og personlig trygghet, herunder opplærings og treningstiltak.

For å utføre tvang etter bokstav b og c må det først prøves ut alternativer, før det kan søkes om et vedtak om tvang hos fylkesmannen. I selve behandlingsprosessen har også verge eller hjelpeverge krav på å bli hørt. Det er vanlig at vedtakene har en tidsramme på et år, og at det eventuelt må søkes på nytt når vedtakene går ut. Dette involverer en del papirarbeid, noe som ikke nødvendigvis blir ansett som negativt. Blant annet kan denne tidsavgrensningen føre til at personalet holder kunnskapen rundt vedtakene ved like.

I rapporten ”Rettsikkerhet for utviklingshemmede, II” (2007) er det utført en oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2006 med rettsikkerhet knyttet til bruk av tvang og makt overfor personer med psykisk utviklingshemning. I rapporten konkluderes det med at det i 44 av 59

8 Fra her av vil jeg for enkelhets skyld benytte betegnelsen kapittel 4A på dette lovverket.

kommuner er funnet svikt i utføringen av de retningslinjer som finnes i kapittel 4A, og det pekes på at tvang og makt brukes uten at det foreligger vedtak. Årsakene til dette sies å være utilstrekkelig opplæring og kjennskap til reglene rundt bruk av tvang og makt. Det pekes også på manglende rutiner for egenkontroll når det gjelder oppfølgingen av kapittel 4A. Med andre ord kan en ikke si at lovverket regulerer bruk av tvang fullt ut.

Avslutning

I dette kapitlet har jeg presentert elementer som jeg mener er viktig å legge til grunn for min videre analyse. Jeg åpnet med å ta en kort gjennomgang av historikken rundt omsorgen for personer med psykisk utviklingshemning. Ved å gjøre dette ønsker jeg å sette dagens form for bofellesskap inn i sin historiske sammenheng, og med det vise hvordan den type bofellesskap som finnes i dag er det forløpige siste ledd i en langvarig og kontinuerlig prosess. I en slik sammenheng er det nødvendig å presentere HVPU-reformen relativt grundig, da selve formen på dagens bofellesskap til dels er et resultat av reformen. Det er også rimelig å anta at livet inne i bofellesskapet er preget i høy grad av de ideologiene som reformen baserte seg på. Videre har jeg presentert kapittel 4A og dets introduksjon relativt grundig. Dette har jeg gjort for å vise hvordan lovverket spiller inn på hverdagen i bofellesskapet. Både kapittel 4A og HVPU-reformen vokste frem av kritikken som ble rettet mot HVPU og livsvilkårene til personer med psykisk utviklingshemning. De var altså ment å forbedre deres livssituasjon, og å sikre deres rettigheter, i større grad enn under HVPU.

Kapittel 3: Teoretiske perspektiver

I dette kapitlet vil jeg presentere og diskutere forskjellige teoretiske perspektiver som jeg mener er relevant for å analysere maktstrukturene i studiens empiriske materiale. Jeg vil først presentere mer generelle sosiologiske maktteorier ved å se på Weber (1990), Bourdieu (1996) og Foucault (1999). Disse vil jeg så forsøke å sette i sammenheng med livet i bofellesskapet. Videre vil jeg se på to teorier som er mer spesifikt rettet mot makt relatert til omsorg. Den første er presentert av Grimen (2001) og omhandler forholdet mellom makt og tillit. Den andre kommer fra Sandvin (1998) og omhandler sammenhengen mellom makt og tidsforståelser. Til sist vil jeg diskutere teorier om hvordan ulike situasjoner defineres, og diskutere hvordan personalet definerer situasjoner i bofellesskapene. I denne diskusjonen vil jeg benytte meg av Lipskys (1980) teori om bakkebyråkrater, og W. I. Thomas (1923, 1929, 1966) sine teorier angående definering av situasjoner.

Tvang og makt definert

Før jeg går videre med å presentere de forskjellige sosiologiske maktteoriene ønsker jeg å presentere begrepene makt og tvang slik de fremstår i bofellesskapene. Jeg vil begynne med kapittel 4A, hvor disse to begrepene blir sidestilt, og videre definert som

..tiltak som tjenestemottakeren motsetter seg eller tiltak som er så inngripende at de uansett motstand må regnes som bruk av tvang eller makt. Bruk av inngripende varslingssystemer med tekniske innretninger skal alltid regnes som bruk av tvang eller makt etter reglene i dette kapitlet. Alminnelige oppfordringer og ledelse med hånden eller andre fysiske påvirkninger av lignende art anses ikke som bruk av tvang eller makt.

Rundskriv 15-10/2004

Handegård (2005) skriver at den manglende distinksjonen mellom makt og tvang i kapittel 4A har gjort at begge begrepene assosieres med noe negativ. Dermed overser en hvordan makt er en nødvendig bestanddel av normaliseringsprosesser. På den måten får Handegård frem at makt er en naturlig del av omsorgsarbeidet, mens tvang kan anses som ekstreme utfall av maktutøvelsen. Det er disse ekstreme utfallene som i følge Handegård skal reguleres gjennom 4A. Ved å skille mellom tvang og makt påstår hun at makt er en viktig forutsetning for alt omsorgsarbeid, normaliseringsarbeid og sosialiseringarbeid, mens tvang bør reguleres

gjennom lovverket.

Handegård presenterer videre forholdet mellom makt og tvang ved hjelp av tre kategorier, hvorav den første er *makt uten tvang*. Innenfor denne kategorien finner en inngrep som håndledelse og alminnelig verbal oppfordring. Den andre kategorien kaller hun *makt som tvang etter kap 6A (4A)*⁹. Her plasserer hun tiltak som tjenestemottaker (beboer) motsetter seg, eller som likevel kan regnes som så inngripende at de utgjør tvang. Til sist presenterer hun kategorien *uakseptabel tvang*, hvor en finner uakseptabel og integritetskrenkende straffe- og behandlingsformer. Ved å benytte seg av uakseptabel tvang viser en i følge Handegård ikke respekt for beboerens selvbestemmelse, og dette er heller ikke sosialt akseptert. Denne siste kategorien vil ikke bli diskutert videre i oppgaven, da jeg ikke har noe empiri, og heller ingen indikasjoner, som antyder at slik tvang blir anvendt i ”Mulesvingen” bofellesskap. De to første kategoriene, *makt uten tvang* og *tvang etter kapittel 6A (4A)*, har derimot flere likhetstrekk med de strategiene som jeg senere vil presentere.

Makt

Max Webers definisjon av makt er klassisk i sosiologien. I følge ham er makt ”*et eller flere menneskers sjanse til å sette igjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltagere i det kollektive liv skulle gjøre motstand*” (Weber 2000: 53). Ved å definere makt på denne måten gjør Weber maktbegrepet både relasjonelt og potensielt. Dette vil si at det ikke er i selve utførelsen makten ligger, men i *sjansen* for å utføre den. I henhold til personalets makt i relasjon til beboerne i bofellesskapet vil det si at denne makten består av personalets mulighet til å få gjennom sin vilje selv om beboerne skulle gjøre motstand. I denne forbindelsen er det også relevant å diskutere hva som ligger i begrepet *vilje*, og videre stille spørsmål om beboerne kan sies å være innehavere av *fri vilje*. Dette kan igjen ses i sammenheng med hvilket aktørbegrep en ønsker å benytte seg av. Hvis en forutsetter fullt ut rasjonelle aktører, vil kanskje ikke Webers definisjon ha like stor gyldighet i bofellesskapet som under andre omstendigheter.

Maktbegrepet har i følge Weber to sider. Disse to kaller han den *fysiske tvangsmakt* og *herredømme*. Den *fysiske tvangsmakt* beskriver han som muligheten til å utøve (legal) fysisk

⁹ Handegård kaller lovverket for 6A/4A. Dette er fordi 4A ble innført i løpet av hennes prosjekt, og deler av det er derfor basert på det midlertidige kapittel 6A.

makt. I et moderne demokrati ligger denne retten under et statlig monopol, og det er myndighetenes oppgave å delegere bruken av legal fysisk makt. Gjennom kapittel 4A (jf. kap 2) blir denne retten delegert til personalet i bofellesskapene. Sandvin et al. (1998) peker også på dette når de diskuterer hvordan lover og retningslinjer gir omsorgspersonalet en legal forankret makt. Dette vil si at de får en rett til å utøve makt overfor beboere dersom situasjonen tilsier det.

Webers forståelse av *herredømme* er at det er en annen *type* makt. Han definerer denne som

..når den eller de ”herskende” kunngjør sin vilje (”befaler”), vil de påvirke og påvirker de faktiske handlesett til andre (den eller de som det ”herskes” over) på den måte at disse, i en sosialt relevant grad, handler som om de hadde gjort innholdet av befalingen for dens egens skyld, til maksime for sitt handlesett (”lydighet”)

Weber 2000: 79

Webers herredømme kan fungere i kraft av *autoritet* og i kraft av *interessekonstellasjoner*. Som eksempel på det siste trekker han frem monopolets herredømme på markedet. *Interessekonstellasjoner* i rendyrket form grunner ut i at det ”gjennom eiendom og andre salgbare ferdigheter kan øves innflytelse på andres adferd” (ibid: 75). Enkelt sagt er dette en makt gjennom kontroll over resurser eller materielle goder. I bofellesskapet kan dette kjennes igjen i personalets kontroll over beboernes resurser som mat, drikke, fritid og bolig. En kan derimot ikke si at personalet har en legalt forankret makt til å kontrollere disse. En slik forankring vil kun være tilfelle i de relativt sjeldne tilfellene hvor det finnes et vedtak etter kapittel 4A (jf kap 1). I de fleste tilfeller er deres kontroll over ressursene kun et uttrykk for omsorgsrelasjonen i seg selv.

I følge Weber er ikke slike *interessekonstellasjoner* nok til å kreve lydighet, og her introduseres begrepet om herredømme i kraft av *autoritet*. I *sin* rendyrkede form grunner dette seg på en ”*plikt til å adlyde, en plikt som ser bort i fra alle motiver og interesser, som er en plikt rett og slett*” (ibid). Ved å benytte dette som utgangspunkt er det mulig å se videre på den autoritet personalet har i sin relasjon med beboere og som ikke direkte kan knyttes til kontroll av materielle goder, eller den makten som er delegert til personalet gjennom kapittel 4A. En ser da på en makt som personalet får fordi beboerne på en eller annen måte ser på dem som autoriteter. Så dette er et viktig supplerende aspekt ved makten som finnes i

samhandlingen mellom personale og beboer.

Bourdieu er en av dem som har tatt opp arven etter Weber med sitt begrep om *symbolsk makt*. Dette kan igjen til en viss grad sidestilles med Webers forståelse av herredømme basert på autoritet. I en analyse av strukturer i bofellesskapet kan den *symbolske makten* gi et godt utgangspunkt, og den kan defineres som

..en makt til å konstituere det gitte gjennom utsagn om det, til å få andre til å se og til å tro på en verdensoppfatning, til å bekrefte den eller forandre den, og gjennom verdensoppfatningen også handlingen i verden, og dermed verden selv. Symbolsk makt er en nesten magisk makt som gjør det mulig å oppnå det samme som en kan oppnå med styrke (fysisk eller økonomisk).

Bourdieu 1996: 45

Den symbolske makten virker bare når den anerkjennes. Det vil i følge Bourdieu si at den symbolske makten ligger i forholdet mellom de som utøver makten og de som makten utøves på. Dette beskriver han som at makten ligger ”i selve strukturen til det feltet hvor tro produseres og reproduseres” (ibid.). Et grunnleggende element i den symbolske makten er at den fungerer kun dersom de som ligger under den selv deltar i opprettholdelsen av den. Dette foregår gjennom en mekanisme hvor makten internaliseres slik at den fungerer nærmest automatisk.

Personalet sin makt ligger i deres mulighet til å konstituere oppfatningen av hvordan det skal være i bofellesskapene, og samtidig få beboerne til å tro på denne oppfatningen. Det kan dermed sies at beboerne internaliserer denne oppfatningen, at den blir den naturlige måten å gjøre ting på. Dette er ikke nødvendigvis en bevisst eller planlagt prosess fra personalet sin side. Den symbolske makten kan like gjerne anses som et produkt av den makten som ligger i omsorgsrelasjonen. Det er denne personalet benytter seg av i det omsorgsarbeidet som han eller hun er ansatt for å utføre.

Overvåkning og disiplinering

Sammenlignet med Webers forståelse av makt kan Foucault (1999) sin forståelse sies å være litt vanskeligere å forstå. I følge ham er makten både upersonlig og overpersonlig, og den

utspilles i et nettverk av strategier, taktikker, mekanismer og praksiser. Dette vises blant annet gjennom hans forståelse av *panoptikon*¹⁰. Foucaults teorier rundt *panoptikon* tar utgangspunkt i en studie av utviklingen av det moderne fengsel. Han viser her hvordan de innsatte gjennom *panoptiske* mekanismer ender opp med å overvåke seg selv. For å oppnå den *panoptiske* virkningen er det en forutsetning at den innsatte ”*alltid skal være og vite seg synbar – for dermed fungerer makten automatisk*” (Foucault 1975: 180). Det er ikke nødvendig at den innsatte er under konstant overvåking, så lenge han har en følelse av å være under konstant overvåkning. Fangen skal altså ikke vite når han er under overvåkning. Det er da det oppstår en situasjon hvor ”*de innsatte selv danner grunnlaget for det herredømme de lever under*” (ibid: 181).

En kan så stille spørsmål om hvordan en slik teori kan benyttes i en studie av bofellesskap. Først bør det understrekes at beboerne på ingen måte er fanger i et fengsel. I de fleste tilfeller er de derimot myndige, voksne mennesker i sin egen leilighet. Et annet poeng er at bofellesskapene ikke kan sies å være konstruert etter en *panoptisk* struktur med overvåkning som formål. Men når det er sagt kan en samtidig også si at personalet nesten uten unntak har fullstendig kontroll over beboeren, uten at dette behøver bety at de ser eller overvåker beboeren hele tiden. Hvis det mot formodning er tilfelle at en beboer befinner seg alene i leiligheten er dette etter all sannsynlighet fordi personalet kan oppnå kontroll uten å selv være tilstede i leiligheten.

Når personalet overvåker en situasjon og velger å gripe inn overfor beboeren, viser det hvordan overvåkning hører sammen med disiplinering. Foucault (ibid) beskriver disiplinering som at kroppens krefter tvinges til å være mer føyelige og nyttige. Disiplineringen har som hensikt å få personen til å gjøre det denne skal uten at en nødvendigvis må benytte seg av voldelige metoder. Han introduserer også uttrykket ”*den normaliserende sanksjon*” som fungerer via et dobbelt system som han kaller gratifikasjon-sanksjon. Dette systemet disiplinierer ved at gratifikasjoner blir brukt som belønning og sanksjoner blir brukt som straff. Peter Berger (1991) peker på flere slike sanksjoner som blir benyttet i samfunnet. Disse kan variere fra politisk og økonomisk press, via utskjelling og boikott, til hån og sladderbruk. Bare som en siste utvei benyttes fysisk makt. De fleste av disse sanksjonene vil være relativt ubrukelige i bofellesskapet. Det er for eksempel lite trolig at beboerne vil forstå meningen

¹⁰ Utgangspunktet for begrepet panopticon er en type fengselsbygning, designet av Jeremy Bentham, hvor fangene kan overvåkes uten at de ser sine overvåkere.

bak et hevet øyebryn, et strategisk plassert smil, eller en lett sarkastisk kommentar. Det er også meget begrenset hvor langt et personale kan gå i utøvelse av slike sanksjoner i sin relasjon med beboeren. Det er en selvfølge at hån og sladder etisk sett ikke kan benyttes. Samtidig vil nok de fleste former for utskjelling bli ansett som uakseptable av personalet. Det er også vanskelig å se for seg hvordan personalet kan utføre en boikott av beboerne. Dette betyr at sanksjoner i bofellesskapet må være av det slaget at de blir forstått av beboerne, samtidig som de må være slik at de blir akseptert innenfor reglene og normene i bofellesskapet. Et eksempel kan være fysisk berøring, som når personalet leder beboeren bort fra en situasjon eller når personalet stiller seg mellom beboeren og situasjonen. På denne måten håndterer personalet situasjonen, samtidig som beboeren får beskjed om at hans adferd er et avvik fra normene og reglene i bofellesskapet.

Foucaults forståelse av sanksjonering, normalisering og disiplinering er at de alle er sosiale prosesser som foregår overalt i samfunnet. Det er altså samfunnets egne medlemmer som overvåker, disiplinere og normaliserer seg selv. Men samtidig er et grunnleggende element ved Foucaults forståelse av dette at det skiller seg fra den naturlige orden, og fremstår som ”en kunstig orden, fastsatt uttrykkelig ved en lov, et program, et reglement, men som likevel fremtrer gjennom naturlige prosesser” (ibid. 162). I det relativt lukkede sosiale systemet som bofellesskapet utgjør vil dette ofte opptre mer eksplisitt enn hvordan slike prosesser fungerer i samfunnet utenfor. Blant annet er personalet opplært i hvordan de skal forholde seg til beboerne i de fleste situasjoner. I mange tilfeller kan dette også finnes nedskrevet i beboernes leiligheter.

Ramme inn og gi handlingsrom

Mens Foucault sine teorier er konsentrert om samfunnets disiplinerende mekanismer, trekker Sandvin et al. (1998) frem hvordan disiplinering foregår kontinuerlig i relasjonen mellom personale og beboer. Dette gjøres ved at personalet *rammer inn* situasjonen for beboeren ved å definere og fokusere beboernes oppmerksomhet mot de oppgavene som anses relevante. Ved å ramme inn på denne måten kan personalet etablere den ”normale orden” og samtidig opprettholde den gjennom sanksjoner. Helge Folkestad (1997, 2003) presenterer en lignende forståelse når han beskriver hvordan vernepleiere i bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning *rammer inn og gir handlingsrom*. Han peker på hvordan vernepleierne initierer beboernes deltagelse i en aktivitet ved å sette i gang aktiviteten, for at beboeren så

skal fullføre. I hvilken grad denne strategien gjennomføres er sterkt avhengig av beboerens diagnose og generelle funksjonsnivå. Hvor én beboer gjerne kan utføre en spesiell aktivitet på en enkel oppfordring, må en annen ha hjelp med det aller meste. Målet er å finne den riktige balansen mellom det å *ramme inn* og det å *gi handlingsrom*. På den ene siden hevder Folkestad at personalet ved å *ramme inn* for mye og ved det *gi* for lite *handlingsrom*, utøver formynderi. På den andre siden kan personalet ved å *ramme inn* for lite og med det *gi* for mye *handlingsrom* gjøre seg skyldig i unnlattelse overfor beboeren. Når personalet *rammer inn* realiserer de den makten som ligger i relasjonen til beboeren. Folkestad viser her negative sider ved henholdsvis for mye og for lite realisering av makt. Det er sentralt at personalet kjenner beboernes behov i slike situasjoner fordi det er opp til personalet å vurdere beboernes evner og funksjonsnivå, og å hjelpe dem ut fra hvor mye hjelp personalet antar at de trenger. Dette viser hvordan bruk av makt gjennom normaliserings- og disiplineringsmekanismer må tilpasses individuelt til hver beboer, og samtidig hvordan dette er avhengig av personalets fortolkninger av beboernes behov.

Tillit og autoritet

I analyser av omsorgsrelasjoner er det mulig å knytte makt sammen med tillit. Ved å gjøre dette kan en se på sider ved omsorgsrelasjonene som ikke automatisk forklares ved å kun analysere maktbruk. En får også en mulighet til å se på disiplinering uten at det nødvendigvis handler om undertrykkelse. Grimen (2001:1) peker på at ”*analysar av tillit som utelet makt, vert naive. Analysar av makt som utelet tillit, vert grunne*”. Han benytter videre Webers (1990) begrep om legitim autoritet for å vise hvordan tillit kan skapes, og trekker frem de tre typene av autoritet som Weber presenterer. Den *legal-rasjonelle autoriteten* kan sies å gi beboerne tillit til bofellesskapet som system. Spørsmålet her blir selvfølgelig om beboerne i det hele tatt har kjennskap til bofellesskapet som system. Svaret på dette er trolig at beboerne ikke har direkte kjennskap til for eksempel det lovverket som beskytter dem eller de reglene og rutinene som personalet følger. Men de har sannsynligvis indirekte kjennskap som resultat av den informasjon personalet gir dem gjennom den daglige samhandlingen. Dette kommer til syne ved at beboerne ofte handler som om de kjenner lovverk og formelle regler, selv om de etter all sannsynlighet kun kjenner til praksis og rutiner. *Tradisjonell autoritet* frembringer en tillit til tradisjonene, og som ved den legal-rasjonelle autoriteten kan det stilles spørsmål om beboere har kjennskap til de tradisjonene som følges i bofellesskapet. Men uansett kjennskap er det sannsynlig at beboernes tradisjoner er dominert mer av deres egne erfaringer

og ikke i like stor grad kollektive fenomener. På den måten kan en anta at det finnes et potensial for tillit fordi beboerne hele sitt liv har vært i et forhold til personalet, og har utviklet sine tradisjoner innenfor denne relasjonen. Beboerne møter så mange forskjellige mennesker at det blir relativt meningsløst å snakke om ét personales *karismatiske autoritet*. Det som virker mer formålsnyttig er å se på dette som et uttrykk for hver enkelt personale sin individuelle grad av utstråling av autoritet. Dette kan altså sies å være beboerens tillit til hvert enkelt personale og deres individuelle kvaliteter.

Solveg Sagatun (2005) trekker også frem hvordan autoriteten produserer frivillig lydighet, og at både makt og tillit er involvert i denne. Samtidig hevder hun at tilliten kan forsvinne når makt realiseres og at den eventuelt må bygges på nytt. I bofellesskapet vil det være vanskelig å opprettholde tillitsforhold mellom beboer og personale hvis dette skal forsvinne hver gang makt ble realisert, fordi maktpotensialet kan sies å realiseres ofte. Det blir således sannsynlig at den tilliten som finnes mellom personale og beboere ikke nødvendigvis i like stor grad påvirkes av realisering av makt. En mulig forklaring på dette er at realiseringen blir en vane og en del av samhandlingen. Men en kan samtidig ikke utelukke at det finnes en viss grad av påvirkning av maktrealisering på tillit.

Makt og tid

En annen måte å studere maktrelasjoner på er å knytte disse til en forståelse av forskjellige tidsmønstre. Sandvin et al. (1998) innleder en diskusjon rundt dette med å presentere to generelle tidsforståelser. Disse kaller de den lineære tidsforståelsen og den sykliske tidsforståelsen. Her er den lineære tiden som en fortsettende linje. Den sykliske er derimot gjentakende ved at tiden beveger seg i en sirkel. Videre deler de tiden i bofellesskapet inn i to nesten tilsvarende grupper, den progressive og den immanente. Den progressive tiden har mange likhetstrekk med den lineære tiden, ved at "*nuet blir et punkt på tidslinjen – et tidspunkt*" (ibid: 90). Denne tidsforståelsen er i følge Sandvin knyttet til målrasjonell instrumentalitet. De handlinger man gjør nå gjøres for å oppnå noe i fremtiden. Den immanente tiden ligner mer på den sykliske. Den skiller seg fra den progressive ved "*nuet oppleves som noe i seg selv*" (ibid). Det man gjør i den immanente tiden har altså en verdi i seg selv og henter ikke mening i mål som oppnås i fremtiden.

Beboernes tidsforståelse er preget av den immanente tiden samtidig som personalets

tidsforståelse er dominert av den progressive. Dette kommer av at personalet har arbeidsoppgaver og rutiner som må følges og utføres innenfor den fastsatte arbeidstiden. Beboerne på sin side er ikke på arbeid, men er derimot i sitt eget hjem. De har ingen arbeidsoppgaver som *må* utføres før vaktskifte, annet enn de oppgavene som blir pålagt dem av personalet. Det er i slike tilfeller ikke usannsynlig at beboernes tidsforståelse og personalets tidsforståelse kan kollidere. Dette skjer som følge av at personalet forsøker å overføre sin tidsforståelse til beboerne, samtidig som beboerne på sin side forsøke å opprettholde sin egen tidsforståelse. Tenk for eksempel at en beboer vil sitte i hagen, mens personalet vil at beboeren skal delta i en eller annen planlagt aktivitet. Den planlagte aktiviteten er da et uttrykk for personalets progressive tidsforståelse. Den er en arbeidsoppgave som personale må følge. Samtidig er det å sitte i hagen et uttrykk for beboerens immanente tidsforståelse. For beboeren finnes det ingen arbeidsoppgave, og beboeren ønske om å sitte i hagen demonstrerer dette. I det personalet forsøker å få beboeren til å delta i den planlagte aktiviteten kan en da si at det oppstår en kollisjon mellom personales og beboerens tidsforståelse. En slik kollisjon er et aspekt som også viser den asymmetriske maktrelasjonen som finnes mellom beboer og personale. I stedet for at tidsforståelsene sidestilles vil personalet i mange tilfeller forsøke å dominere beboernes immanente tid. Et slik forsøk på dominans kan igjen føre til konflikt og mer eksplisitt maktbruk.

Beboernes makt

”Fredrik” går inn og ut av fellesleiligheten med en lekelastebil. Personalet forteller ”Fredrik” at det er på tide å pusse tennene, men ”Fredrik” hører ikke etter. I stedet fortsetter han å gå frem og tilbake med lastebilen - han stopper for å leke litt innimellom - og ignorerer personalet i rundt ti minutter før han tilslutt blir med inn på badet.

Fra observasjon i fellesleiligheten, 25/2 2008, ettermiddagsvakt

Med dette lille eksempelet vil jeg vise at beboeren også er en aktør i samspillet med personalet. Om en benytter seg av Webers (1990) definisjon av makt nevnt i begynnelsen av kapitlet er det nå snakk om *beboerens* sjanse til å få igjennom *sin* vilje. I situasjonen over setter ”Fredrik” igjennom sin vilje ved å gå frem og tilbake med lastebilen. Samtidig gjør personalet motstand ved å forsøke å få ham inn på badet. Folkestad (2003) og flere andre (Christensen og Nilsen 2006, Handegård 2005) bruker betegnelsen *motmakt* på denne type makt. Jeg vil også benytte meg av betegnelsen *motmakt* utover i mine analyser. Ved å

anvende denne betegnelsen forutsetter en at det alltid er knyttet makt både til yter og til mottaker. Men også at denne type makt nødvendigvis må behandles forskjellig på grunn av den grunnleggende asymmetrien i relasjonen mellom personalet og beboerne.

Om å definere situasjoner

Teoriene jeg har sett på frem til nå fokuserer hovedsaklig på makt. Men det er også viktig å se på teorier som angår hvordan selve samhandlingen mellom personale og beboer fungerer, og i den sammenheng hvordan personale og beboer velger å handle innenfor den maktrammen jeg frem til nå har beskrevet. I følge W. I. Thomas (1923, 1929, 1966) kan det å definere situasjoner gi innsikt i en persons handlinger. Ut fra et slik synspunkt kan personalet sies å definere de situasjonene som beboernes handlinger utspiller seg innenfor. Thomas beskriver videre at det å definere situasjoner er å analysere konfigurasjonen av faktorene som avgjør adferdens form. Det å definere situasjonen er altså ikke bare å se på adferd alene, men også alle de eventuelt andre faktorene som er tilstede. Samtidig kan en aldri forstå en persons adferd fullstendig, som Thomas her relativt poetisk beskriver:

It is impossible to understand completely any human being ore any single act of his behaviour, just as it is impossible to understand completely why a particular wild rose bloomed under a particular hedge at a particular moment.

W. I. Thomas 1966:117

Det er aldri mulig å forstå en handling eller en situasjon fullstendig. Personalet må derfor alltid definere situasjonene på bakgrunn av hva de ser og hva de vet. Dette vil si at personalets definisjoner inneholder en relativt høy andel av subjektivitet. Her kan det også være nyttig å se på W. I. Thomas sitt mest kjente begrep, thomas-teoremet. Dette går ut på at hvis en definerer situasjoner som ekte, er de ekte i sine konsekvenser. Personalets definisjoner er altså ikke avhengig av å være "ekte", fordi de vil bli behandlet som "ekte" så lenge de antas å være det.

Det å definere en situasjon er ikke bare en individuell og isolert prosess. Thomas peker på hvordan en situasjon ofte har en offentlig akseptert definisjon, og at "*så lenge som definisjoner av situasjoner holder seg konstante og vanlige, kan vi forvente ordnet adferdsreaksjoner*" (ibid: 166, min oversettelse). Å benytte seg av disse offentlige definisjonene, sier han, er på mange måter det samme som å følge en norm. På samme måte vil det å ikke benytte seg av dem kunne anses som normbrudd. I bofellesskapet finnes det mange eksempler på ferdig definerte situasjoner. Disse er blant annet forskjellige sett med regler, lovbestemmelser, vedtak etter kapittel 4A, og ikke minst enighet oppstått gjennom

praksis¹¹. I slike tilfeller må personalet velge mellom disse definisjonene og sine egen spontane definisjoner. Personalet handler altså ikke bare på bakgrunn av sin egen definisjon, men også i mange tilfeller på bakgrunn av at situasjonen allerede er ferdig definert og sosialt akseptert. Handegård (2005) finner at personalet ofte bruker skjønn i avgjørelsene de gjør i relasjon til beboerne. Når de gjør dette kan det sies at de handler ut i fra sine egne definisjoner av situasjonene. Men når bofellesskapet har mange miljøregler innskrenkes denne muligheten til å bruke skjønn, til en viss grad, i det personalet blir presentert med allerede ferdige definisjoner. I slike tilfeller kan det oppstå en rivalisering mellom personalets egne definisjoner og de definisjonene som allerede finnes i bofellesskapet.

I rollen som personale har de ansatte i oppgave å definere situasjoner som direkte involverer beboerne, og å handle ut fra disse definisjonene. På denne måten fungerer de som det Lipsky (1980) kaller bakkebyråkrater. Lipsky beskriver hvordan disse bakkebyråkratene er de i byråkratiet som befinner seg i direkte kontakt med brukerne. De er regulert av regler og reguleringer, direktiver fra oven, og ikke minst de normer og den praksis som hører hjemme i deres profesjon. Men på tross av dette er det bakkebyråkratene som må ta de daglige avgjørelsene. Dette kan igjen minne om Thomas sin fremstilling av rivalisering mellom spontane og ferdig definerte situasjoner. Det er også med på å forsterke forståelsen av det komplekse i hver enkel handlingssituasjon. Byråkratiet som bakkebyråkratene møter kan på mange måter sies å være et sett av ferdigdefinerte situasjoner, som i bofellesskapene er gitt gjennom lovverket (jf. kap 2) og mer eller mindre formelle regler. Men samtidig er det bakkebyråkratene selv som må definere disse komplekse situasjonene for å legge et grunnlag for sine fremtidige handlinger.

Bakkebyråkrater blir ansett som profesjonelle og det stilles tillit til deres vurderingsevne. Som en følge av dette er de relativt fri fra de overordnede blikk. Men ofte vil det arbeidet de utfører være så avansert at det ikke kan reduseres til et fastsatt programformat. Dette kommer av arbeidets natur hvor en i mange tilfeller må ta hensyn til de menneskelige sidene av arbeidet. Slike elementer finner en lett igjen i bofellesskapet. Personalet har sies å ha tillit fra ledelsen (stedlig leder) og de arbeider relativt selvstendig. Men selve arbeidet de utfører er av en slik natur at regler og bestemmelser ofte blir for generelle, slik at de i praksis blir vanskelige å benytte seg av når situasjoner skal defineres. Dette understreker igjen subjektiviteten i definisjonsprosessen.

11 Eksempler på slike kan være Christensen og Nilsens (2006) kulturer og Handegårds (2005) profiler.

Litt om omsorg

I kapittel 6 vil jeg presentere tre forskjellige strategier som jeg har valgt å kalle omsorgsstrategier. Ved bruk av en slik betegnelse blir det nødvendig å presisere hva som ligger i ordet omsorg. Kari Wærness (1982) peker på at omsorg for andre ikke er det samme som omsorg for hverandre. Mens omsorg for hverandre kan anses som en symmetrisk relasjon, kan omsorg for andre ses på som asymmetrisk. I en slik omsorgsrelasjon har mottaker lavere status enn giver, fordi mottaker anses som anhengig og hjelpesløs. Det er slike omsorgsforhold som jeg vil beskrive videre i analysen. Videre skiller Wærness omsorgsarbeid fra personlig tjenesteyting. Personlig tjenesteyting er i slik sammenheng tjenester utført for friske som selv har mulighet og evne til å utføre disse selv. Omsorgsarbeid er gjerne de samme slags tjenester, men nå utført for mennesker som ikke har mulighet til å utføre disse selv. Dette kan for eksempel være barn, gamle, syke eller funksjonshemmede. Det er altså ikke tjenestens natur som avgjør om den bør kalles omsorgsarbeid eller personlig tjenesteyting, men selve mottakeren av tjenesten.

Videre i oppgaven vil Wærness sin forståelse av omsorgsarbeid ligge til grunn når ordet omsorg blir benyttet som del av omsorgsstrategi. Med det vil en omsorgsstrategi være (1) en strategi som utføres i henhold til en person som ikke har mulighet til å utføre dette selv, og samtidig (2) en strategi i henhold til en asymmetrisk relasjon, fordi mottaker har lavere status enn tilbyder. Dette medfører også en asymmetrisk maktrelasjon. I en slik sammenheng kan en si at personalet er innehavere av makt i relasjonen til beboerne. På den måten knyttes makt og omsorg sammen i bofellesskapene.

Omsorgsarbeidets asymmetriske relasjon kan også knyttes til paternalisme. Christensen og Nilsen (2006) skiller mellom to typer som de kaller *svak* og *sterk paternalisme*. *Svak paternalisme* er i denne sammenheng situasjoner hvor personer ikke innehar den mentale eller kognitive kapasitet som trengs for å fatte egne beslutninger, og dette brukes som et argument for inngrep i selvbestemmelsesretten. *Sterk paternalisme*, som også kalles formynderi, blir derimot inngrep mot personer som innehar slike ferdigheter. Grunnlaget for denne typen paternalisme er at mottakerens handlinger eller ønsker ikke aksepteres av tjenesteyteren.

Avslutning

I dette kapitlet har jeg presentert teorier som jeg mener er relevante for min videre analyse. Maktteoriene som er inkludert har jeg valgt for å vise den kompleksitet som kan sies å eksistere i mellommenneskelige relasjoner. I sammenheng med denne oppgaven er dette hovedsaklig relasjonene mellom personale og beboere. På den ene side kan makt ses som et potensial i disse relasjonene, som en sjanse som venter på å bli realisert. På en annen side kan makt ses på som både internalisert og overmenneskelig, som en kraft som disiplinerer og normaliserer nærmest automatisk. Jeg har altså valgt å presentere to forskjellige retninger av maktteorier. I min videre analyse vil jeg benytte begge disse to perspektivene.

For å forstå hvordan makten fungerer er det også nødvendig med en forståelse av hvordan samhandlingen mellom personale og beboer konkret utspiller seg gjennom praksis i hverdagen. For å beskrive dette har jeg sett på hvordan situasjoner defineres, og presentert to sentrale elementer. For det første er det personale som er ansvarlige for å definere situasjonene. For det andre blir personalet likevel ofte presentert med ferdig og sosialt aksepterte definisjoner. På den måten kan det oppstå en konflikt mellom den spontane definisjonen og den ferdige definisjonen. Men som jeg vil vise utover i oppgaven er det personalet som står ansvarlig for å velge mellom de forskjellige definisjonene i den konkrete situasjon.

Kapittel 4: Forskningsprosessen og dens utfordringer

I dette kapitlet vil jeg beskrive hvordan arbeidet med oppgaven har foregått. Målet med kapitlet er å presentere den prosessen arbeidet med oppgaven har vært, fra valg av tema og metode til innsamling av empiri og analysen av denne. Avslutningsvis vil jeg drøfte det som Kvale (1996) kaller den hellige treenighet om validitet, reliabilitet og generaliserbarhet. Jeg vil også rette et blikk på etiske spørsmål rundt oppgaven.

Fra tema til metode

Det tok relativt lang tid fra jeg bestemte meg for tema til jeg bestemte meg for hvilken metode jeg ønsket å benytte meg av for å belyse dette. I utgangspunktet vurderte jeg et valg mellom å utføre intervjuer, eventuelle observasjoner, og en spørreundersøkelse. Min opprinnelige innstilling angående metode var å intervju i *et* bofellesskap, for så å supplere med en spørreundersøkelse utført i flere. Everett og Furseth (2004) peker på at valg av metode er å finne frem til de fremgangsmåtene som er best egnet til å svare på spørsmålene i ens problemstilling. Kanskje ville mitt opprinnelige ønske vært den kombinasjonen av metoder som fungerte best til å belyse min opprinnelige problemstilling.

Som jeg kort nevner i innledningen av denne oppgaven var min første idé å skrive rundt temaet tvang etter kapittel 4A, og tittelen på prosjektskissen min var *”tvangsbruk overfor personer med psykisk utviklingshemning”*. Basert på en slik problemstilling vurderte jeg muligheten for å lage et spørreskjema hvor informantene ble spurt en større antall spørsmål rundt deres kjennskap til og benyttelse av lovverket. I denne sammenhengen ville altså dette vært spørsmål rundt kapittel 4A. Men i løpet av arbeidet med å utvikle oppgaven videre endret mitt fokus seg gradvis fra å kun rette seg mot tvang, til å se på hele spekteret av makt i dagliglivet i bofellesskapet. I en slik sammenheng kan en påstå at tvang kun kan anses som en ytterste konsekvens av makt (jf Handegård 2005). Problemstillingen ble altså relativt kraftig endret i løpet av de innledende fasene. Dette førte til at da det ble tid for å sette i gang mine empiriske undersøkelser, virket ikke lenger spørreundersøkelse som et fullgodt alternativ til å belyse min nye problemstilling. Valget falt da på å samle inn data gjennom kvalitative intervjuer. Ved å gjøre dette kunne jeg få tilgang til kunnskap om feltet sett fra informantenes synspunkt. Jeg ønsket i tillegg å observere personalet direkte i sitt arbeid i bofellesskapet.

Dette var for å få et skikkelig inntrykk av hvordan arbeidet i bofellesskapet fungerte. Steinar Kvale (1996) understreker observasjonens fordeler i en casestudie, hvor en studerer en persons interaksjon med sitt miljø. En får da muligheten til å plukke opp mer implisitt mening og andre kulturelle elementer som ellers blir tatt for gitt av informanten.

Oppgavens forarbeid

Etter valg av metode startet jeg en intensiv periode hvor jeg leste meg opp på diverse bakgrunnsmateriale. Dette innebar en gjennomgang av tidligere forskning på bofellesskap, de relevante offentlige dokumenter, og lovverket (jf kap 2). I følge Kvale (1996) er en god intervjuer en ekspert på forskningsområdet, og i denne perioden var det det jeg forsøkte å bli. Det var i løpet av denne perioden at problemstillingen begynte å endre seg i retning av en studie av maktens differensiering i hverdagslivet i bofellesskapet. Etter denne perioden startet jeg å forberede mine intervjuer. Den første intervjuguiden jeg lagde besto av tre tettskrevne sider med spørsmål, som var hovedsaklig basert på de forskjellige teoretiske fremstillingene jeg nå var blitt ”ekspert” på. Denne intervjuguiden fikk jeg heldigvis muligheten til å prøve ut på en bekjent, i et pilotintervju som ikke gikk særlig bra. Det ble her gjort klart for meg at intervjuguiden ikke fungerte. Den var ganske enkelt usammenhengende, lite dynamisk og besto for det meste av forskningsspørsmål. Den var simpelthen ikke tilpasset informantene og den måte det var relevant for dem å snakke om arbeidet og livet i bofellesskapet. Under et senere veiledningsmøte ble jeg introdusert for Tom Wengrafs ”*Short Guide to Biographical-Narrative Interviewing and Analysis by the SQUIN-BNIM Method*” (2000)¹². Intervjudelen av denne metoden, SQUIN (single question aimed at inducing narrativs) innebærer at en stiller et spørsmål som er formulert på en slik måte at informanten svarer med en lengre narrativ¹³. Wengraf kaller denne typen spørsmål for ”*closed and pointed*” (ibid: 26), for samtidig som spørsmålene oppfordrer til narrativ, er de også ment å unngå svar av andre typer. Dette kan blant annet være svar i form av teorier, argumenter eller rettferdiggjøringer. Rent praktisk sett kan spørsmål etter SQUIN-metoden eksempelvis formuleres som ”kan du huske hva som skjedde når ...” eller ”kan du fortelle meg hva som skjedde, da ...”.

Basert på SQUIN-metoden lagde jeg en ny intervjuguide kun sentrert rundt tre tema (se vedlegg 1). Disse var *daglig samhandling med beboeren, tvangsvedtakene i bofellesskapet og*

12 Min vikarierende veileder på dette tidspunktet var Bente Nicolaysen.

13 Analysedelen av metoden, BNIM (Biographic-narrative-interpretive method) ble ikke benyttet, da dette ikke ble ansett som nødvendig med tanke på de analysemetodene som faktisk ble benyttet.

utføring av tvang. Den ble altså mye kortere enn den opprinnelige guiden. Formålet med den nye intervjuguiden var å få informantene til å fortelle om hendelser de hadde opplevd i bofellesskapet. Altså, som det ligger i meningen bak metoden, å frembringe narrativer. Det viste seg at denne intervjuguiden fungerte betydelig bedre enn den foregående.

Inn i bofellesskapet

Da intervjuguiden var justert etter praksis ble det på tide å finne ut hvilken *type* bofellesskap jeg ønsket å utføre studien i. Å velge *type* ble i denne sammenheng å velge kompetanseenhet. En kompetanseenhet er en samling av flere bofellesskap hvor beboerne antas å ha omtrent samme grad av psykisk utviklingshemning og hjelpebehov. I denne delen av prosessen var jeg inspirert av Flyvbjerg (2004), som forklarer hvordan det ofte er nyttig å velge sitt case i ytterkantene av hva en ønsker å vise. Om en velger et case med lav sannsynlighet for at et fenomen skal oppstå, og en finner fenomenet her, kan en påstå at det er høy sannsynlighet for også å finne det andre steder. Undersøker man derimot et case med høy sannsynlighet for at fenomenet finnes, har man et solid ståsted til å falsifisere en hypotese dersom fenomenet ikke dukker opp. Jeg ønsket som sagt å undersøke tvang i relasjonene mellom personale og beboere, og tok utgangspunkt i at dette ville være mest synlig i et bofellesskap hvor det bodde beboere med alvorlig til dyp grad av psykisk utviklingshemning (jf. diagnoser i kap 1). Etter Flyvbjergs forståelse av ytterkantene gikk jeg inn for å finne et case med høy sannsynlighet for at fenomenet tvang finnes. Det må samtidig understrekes at jeg i etterkant av datainnsamlingen innså at det ikke er grunnlag for å påstå at maktbruk og tvang er mer synlig i bofellesskap for personer med alvorlig eller dyp grad av psykisk utviklingshemning, enn i andre bofellesskap. Å følge Flyvbjergs tese viste seg altså å være mer komplisert enn jeg antok.

Da jeg hadde valgt meg en *type* bofellesskap (én kompetanseenhet), gjaldt det så å finne det ene bofellesskapet som passet meg best innenfor denne. Selve valget av bofellesskap hadde tre grunner. For det første hadde jeg en portåpner, en medstudent, som introduserte meg for lederen av bofellesskapet¹⁴. Dette forenklet introduksjonen til feltet ved at jeg allerede hadde en referanseperson som kunne stå inne for at mitt prosjekt var seriøst. For det andre virket stedlig leder ved bofellesskapet meget imøtekommende og hyggelig i min første kontakt med

¹⁴ Portåpneren ble samtidig instruert om å ikke informere de andre ansatte om annet enn at vi begge var sosiologistudenter og at jeg skulle skrive en oppgave om personer med psykisk utviklingshemning.

henne, og hun gav meg et oppriktig inntrykk av at jeg var velkommen i bofellesskapet. Men det som likevel var den viktigste grunnen var at beboergruppen i bofellesskapet var akkurat av en slik sammensetning som jeg så etter, altså personer med alvorlig til dyp grad av psykisk utviklingshemning. Det var altså denne beboergruppen jeg antok ville gi meg god innsikt i maktbruk og tvang overfor personer med psykisk utviklingshemning.

I løpet av den innledende kontakten mellom stedlig leder i bofellesskapet og meg, avtalte vi at jeg kunne begynne min datainnsamling med å observere i bofellesskapet i to dager. Samtidig åpnet vi også for flere observasjonsdager dersom det skulle være nødvendig. Mine to første observasjonsdager ble gjennomført i midten av oktober. De ble senere etterfulgt av to nye dager i begynnelsen av november. De to første dagene, plassert på mandag og påfølgende tirsdag, utgjorde da den første delen av feltarbeidet. Jeg brukte disse to dagene til å bli kjent med selve bofellesskapet, beboerne og det personalet som var på jobb. Jeg gikk inn og ut av leilighetene til de forskjellige beboerne og fant raskt ut i hvilke leiligheter det egnet seg best å observere. Når personalet tok seg en pause tok jeg meg en pause sammen med dem, for slik å kunne slå av en liten prat. Jeg ble også med på bussturer, på turer i skog og mark, og på turer i nærområdet. Jeg ble altså en deltagende observatør ved å inngå i den grad jeg gjorde i dagliglivet i bofellesskapet.

De to neste dagene fulgte jeg én beboer og hans personale på en tidligvakt og en senvakt. Min intensjon med å gjøre dette var å benytte hverdagen til ham og hans personale til å beskrive livet i bofellesskap. Dette har jeg gjort i kapittel fem. I løpet av den første dagen, en tidligvakt, fulgte jeg beboeren og personalet på dagsenteret. Her deltok jeg i alle de aktivitetene som foregikk. I løpet av den andre dagen, senvakten, fikk jeg være med på faste rutiner som middagsavvikling og kveldsstell. Etter denne dagen var min opprinnelige plan å ta kontakt med bofellesskapet på nytt angående en ny observasjon i desember. Dette gikk jeg bort i fra fordi jeg ikke ønsket å forstyrre så nærme jul. Denne siste observasjonsdagen ble til slutt forskjøvet til slutten av februar. På dette tidspunktet hadde jeg allerede begynt på prosessen med å analysere mine data. På den måten fikk jeg muligheten til å fokusere mer direkte på de forhold som mine analyser så langt pekte på.

Møtet med beboerne

I de to første observasjonsdagene gikk jeg inn og ut av de forskjellige leilighetene i bofellesskapet. Det ble raskt klart for meg at det ble for uoversiktlig å observere alle fem beboerne på den relativt korte tiden jeg hadde til rådighet. På bakgrunn av dette reduserte jeg mitt observasjonsgrunnlag fra fem til tre beboere. Av de beboerne jeg valgte å ikke observere, ble en av dem utelukket fordi jeg ble fortalt at det kunne ta mange dager før jeg ville bli akseptert av ham inne i hans leilighet. Før jeg eventuelt oppnådde denne aksepten ville han trolig ha fremvist et handlingsmønster som var utfordrende for personalet og på ingen måte representativt for hans vanlige fremtreden. En kan da selvfølgelig argumentere med at dette kanskje ville vært like interessant å observere når man skal skrive en oppgave om makt og omsorgsstrategier, og det ville kanskje vært en nyttig opplevelse for meg. Men på den andre siden finnes det etiske hensyn man må ta, og det var disse som veide tyngst i min evaluering. En observasjon hos den aktuelle beboeren ville etter all sannsynlighet vært en belastning for både ham og hans personale. Det anså jeg som uakseptabelt i denne sammenhengen. Den andre beboeren utelukket jeg fordi han ble veldig opptatt av meg da jeg oppholdt meg i leiligheten hans. Dette gjorde det vanskelig for personalet hans å få kontakt med han, og å få utført de daglige rutinene. Personalet understreket at jeg var velkommen til å observere inne hos dem, men også her vurderte jeg det slik at jeg kunne fremstå som en unødvendig belastning for beboer og personale. Dette gjaldt spesielt i situasjoner hvor personalet ble hindret i utføringen av sitt arbeid av min tilstedeværelse.

Jeg benyttet som nevnt to dager til å observere en enkel beboer og hans personale. Denne beboeren har jeg valgt å kalle ”Fredrik”. I kapittel fem vil jeg presentere bofellesskapet ved å benytte mine observasjoner disse to dagene som eksempler. Valget av ”Fredrik” og hans personale som case ble gjort på grunnlag av at ”Fredrik” var den eneste av beboerne som ikke reagerte i nevneverdig grad på å ha meg i leiligheten¹⁵. Mitt første møte med ham var ganske enkelt at jeg gikk inn i leiligheten hans og satt der sammen med hans personale en stund mens ”Fredrik” gikk rundt uten å bry seg videre om meg og min tilstedeværelse. I de andre leilighetene fikk jeg derimot en ganske annerledes velkomst. Det følgende er en beretning av mitt første møte med beboeren ”Otto”.

¹⁵ Dette viste seg senere å faktisk ikke alltid være tilfelle, da spesielt i situasjoner rundt måltid og påkledning.

Jeg gikk inn i leiligheten til "Otto" som ligger like ved trappen. "Otto" satt og spiste, men var omtrent ferdig da jeg kom inn døren. Personalet ba da "Otto" om å skylle av tallerkenen, men i stedet sto han og så på meg en stund, før han gikk inn på soverommet sitt og la seg ned på sengen.

Fra observasjon i leiligheten til "Otto", 22/10 2007, ettermiddag

Jeg fikk inntrykk av at dette skjedde på grunn av min tilstedeværelse, og jeg gikk derfor selvfølgelig ut av leiligheten. Hans personale forklarte meg senere at dette var en relativt vanlig hendelse som like gjerne kunne ha skjedd dersom det var et erfarent personale som kom inn. "Otto" sin opptreden var altså trolig ikke et resultat av min personlige tilstedeværelse, men heller et resultat av at han ikke ville ha besøk utover personalet som allerede var i leiligheten. Denne hendelsen ble direkte etterfulgt av en annen, da jeg fortsatte min observasjon med et besøk hos beboeren i naboileiligheten, "Flemming".

Da jeg kom inn i leiligheten ble "Flemming" etter en stund meget opptatt av meg. Han viste meg blant annet et bilde av familien sin, og var veldig opptatt av å få meg til å se nøye på det. Samtidig forsøkte personalet å få "Flemming" bort til dagtavlen¹⁶. Personalet forklarte at det ofte kunne være vanskelig å få "Flemming" til å benytte dagtavlen, men med nye og ukjente personer tilstede i leiligheten kunne det bli nesten umulig.

Fra observasjon i leiligheten til "Flemming", 22/10 2007, ettermiddag

Disse to situasjonene viser hvordan en ved denne type deltagende observasjon kan påvirke feltet en forsker på i relativt stor grad, ved å endre selve situasjonen en deltar i. Selv om akkurat disse situasjonene ikke gjentok seg, kommer en ikke utenom at jeg som kvalitativ forsker selv inngikk i samhandlingen i de situasjonene jeg hentet data fra. Dette er også noe Alver og Øyen (1997) peker på når de sier at en ved å benytte seg av kvalitative metoder samhandler med feltet på en slik måte at det empiriske materiale ikke bare innhentes, men også skapes gjennom denne samhandlingen. Med andre ord bidrar forskeren selv til å produsere sine egne data. Under mine observasjoner deltok jeg blant annet i det daglige arbeidet ved å hjelpe til med praktiske gjøremål som rengjøring og matlaging da dette virket som en naturlig del av situasjonen. Det var også naturlig for meg å snakke med personalet jeg observerte, spesielt i tidsrom uten andre aktiviteter. På en slik måte fikk jeg muligheten til å stille spørsmål rundt helt "ferske" hendelser. Christensen (1998) beskriver hvordan den

¹⁶ Dagtavlen benyttes til å feste små laminerte lapper med illustrasjoner på, som hver representerer en aktivitet. Disse plasseres i den rekkefølgen aktivitetene skal utføres, og danner med det en plan over dagen. Slike dagtavler er relativt vanlige i bofellesskapene.

objektive forskerrollen ofte er et ideal som kan utgjøre en hindring i en kvalitativ studie. I et forsøk på å oppfylle den objektive forskerrollen vil forskeren forsøke å være så nøytral som mulig og påvirke sine informanter i minst mulig grad. Det er lite sannsynlig at en slik strategi ville fungert i mitt tilfelle. Om jeg skulle stått helt stille i en krok og tatt notater, i et forsøk på å ikke påvirke situasjonene, ville jeg stadig medvirket til å skape situasjoner men da på en unaturlig måte. Christensen diskuterer videre fordeler ved en mer subjektiv og synlig forskningsrolle, og hvordan dette skaper en nærhet til informantene som en ikke opplever i en mer objektiv og usynlig rolle. Hun hevder at det er fullt mulig å delta i diskusjoner, og til og med ta del i de praktiske gjøremål på arbeidsplassen, og samtidig opprettholde sin rolle som forsker. Det som Christensen her beskriver opplevde jeg også som riktig i mitt feltarbeid. Jeg tok del i samtaler og jeg hjalp i noen tilfeller til med praktisk arbeid. Jeg satt likevel en grense ved ikke å delta i arbeidet direkte relatert til beboerne, som for eksempel det å passe på en beboer alene. Dette var fordi jeg ikke ønsket å blande min rolle som masterstudent med en personalrolle.

Når det gjelder mine egne erfaringer som ansatt i bofellesskap valgte jeg bevisst å informere mine informanter om dette. I samtaler med personalet fikk jeg ofte spørsmål rundt dette. Noen ganger var disse spørsmålene i sammenheng med spesifikke situasjoner, hvor personalet for eksempel kunne spørre ”har dere det slikt?” eller ”hvordan ville dere gjort dette hos dere?” Andre spørsmål var av en mer generell art. I disse spørsmålssituasjonene kunne jeg inne i mellom føle at jeg ble definert mer som en kollega enn som en observatør og intervjuer. Men jeg svarte selvfølgelig på spørsmålene som kom, og etter en stund begynte jeg å få et inntrykk av at dette var en god måte å skape tillit til informantene på. Det gav meg også mulighet til å ”gi noe tilbake” gjennom våre samtaler. På den måte ble mange samtaler interessante også for dem. En ulempe kunne imidlertid være at mine informanter tok ting for gitt at jeg visste, og derfor forklarte slike ting mindre eksplisitte i sine narrativer.

Informantene

I løpet av mine observasjoner avtalte jeg separate intervjuer med personalet jeg observerte. Dette var altså de samme personene som jeg tidligere hadde tilbrakt tid sammen med i leilighetene til de forskjellige beboerne. Unntaket fra dette var mitt første intervju, som ble utført på arbeidsplassen med et personale som var ”på topp”. Dette er en betegnelse innen bofellesskapet på et personale som ikke er tilknyttet en bestemt beboer, men som i stedet går

rundt og hjelper til der det trengs. Personale ”på topp” er viktig blant annet under avvikling av turer og aktiviteter, og ikke minst for å avlaste annet personale¹⁷.

Alle jeg intervjuet var kvinner. Årsaken til dette var ikke bare en ujevn kjønnsfordeling i bofellesskapet som helhet, men også en videre ujevn kjønnsfordeling internt i bofellesskapet da det kom til de forskjellige beboerne¹⁸. Generelt sett var det slik at kvinner i større grad enn menn ble plassert hos beboerne som relativt sett ble vurdert som ”lettere” å arbeide med. Det var også disse beboerne jeg bestemte meg for å følge, på bakgrunn av de vurderingene jeg allerede har presentert. Basert på denne informantgruppen kan det være nødvendig å vurdere eventuelle forskjeller mellom mannlig og kvinnelig personale i bofellesskap og diskutere potensielle skiller mellom hvordan representanter for de to kjønnene utfører sitt arbeid. I sine analyser finner Handegård (2005) liten forskjell mellom kjønnene når det gjelder det adferdsterapeutisk arbeid og omsorgsarbeidet generelt. Når det gjelder situasjoner med potensial for tvang er det derimot tilfeller hvor menn har lettere for å benytte seg av fysisk tvang. I slike situasjoner finner hun at kvinner er mer tilbøyelig mot å benytte seg av kommunikasjon og forsøker å ”lirke” beboeren ut av situasjonene. Et slikt skille blir likevel mindre relevant for meg. Som jeg vil vise senere i oppgaven vil ikke mine analyser i særlig grad se på naturen til personalets handling. Hvordan kvinner og menn skiller seg fra hverandre når det gjelder akkurat handlingens natur vil da i liten grad være relevant. Men jeg vil samtidig ikke avvise at det finnes en eventuell forskjell mellom kvinner og menn i bofellesskapet.

Før jeg spurte informantene om et intervju ble de spurt om utdannelsesnivå. Ønsket var å få en god spredning på utdannelsesnivået blant informantene. Som resultat av dette valgte jeg en gruppe informanter bestående av tre med treårig høyskoleutdanning, to studenter og en informant uten relevant utdanning. De tre med høyskoleutdanning jobbet alle 100%, noe også informant uten relevant utdanning gjorde. De to studentene hadde begge en 25% helgestilling, men tok også en del ekstravakter. Det følgende er en oversikt over informantene:

17 Det er et mål i bofellesskapet at det skal være et personale på topp på hver ettermiddagsvakt. I følge vaktplanboken er det personale på topp ca 50% av dagene.

18 På en måned stod kvinnelig personale for 83,4% av vaktene hos ”Fredrik”. I bofellesskapet generelt er det omtrent 65% kvinnelige ansatte.

- Anne har høyskoleutdannelse innenfor helse- og sosialfag, og hun arbeider i stilling som miljøterapeut. Hun er 32 år, og intervjuet fant sted i bofellesskapet mot slutten av arbeidsdagen. Anne var den eneste av informantene som jeg ikke observerte i arbeid.
- Torun har ingen helsefaglig utdannelse, og er også 32 år. Intervjuet fant sted på arbeidsplassen. Hun har stilling som assistent. Før intervjuet tilbrakte jeg flere timer med ”Torun” og den beboeren hun var hos, blant annet i leiligheten og på tur i skogen.
- Jannicke er student på tredje året og utdanner seg innen helse- og sosialfag. Hun er 21 år, og har stilling som assistent. Intervjuet fant sted på en kafé i Bergen sentrum. Jeg hadde også flere mindre formelle samtaler med henne under mine observasjoner.
- Hilde har høyskoleutdannelse innenfor helse- og sosialfag, og er 30 år. Hun arbeider som miljøterapeut. Intervjuet fant sted på en kafé i Bergen sentrum. Ved et tilfelle var jeg med ”Hilde” og beboer på butikken, og vi tilbrakte også tid sammen i hagen.
- Ingvild er student, også hun på tredje året, innenfor helse- og sosialfag. Hun er 22 år, og arbeider som assistent. Intervjuet fant sted på en kafé i sentrum. Jeg tilbrakte flere timer sammen med henne og hennes beboer inne i leiligheten.
- Elisabeth har høyskoleutdannelse innen helse- og sosialfag, og er 28 år. Intervjuet fant sted på arbeidsplassen etter at arbeidsdagen var over. Hun arbeider som miljøterapeut. Jeg tilbrakte en del tid i fellesleiligheten sammen med henne og flere beboere.

Jeg vil også nevne fire andre fra personalet som jeg har tilbrakt mye tid sammen med, men ikke formelt intervjuet:

- Merethe har ikke utdannelse innenfor helse- og sosial, men har en del andre universitetskurs. Hun er 33 år og har stilling som assistent. Jeg var blant annet med ”Merethe” og beboeren ”Fredrik” en dag på dagsenteret.
- Cecilie er høyskolestudent, og holder på med tredje året innenfor helse- og sosialfag. Hun er 23 år, og har stilling som assistent. Jeg tilbrakte en del tid med henne og beboeren ”Otto” i løpet av mine to første dager i bofellesskapet.
- Alexander er 30 år og utdannet innen helse- og sosialfag. Jeg observerte ikke Alexander i hans arbeid, men hadde flere samtaler med ham rundt temaene 4A, vedtak og tvang. Han har stilling som miljøterapeut.
- William er 22 år og student, men studerer ikke innen for retningen helse- og sosialfag. I løpet av mine to første dager i bofellesskapet tilbrakte jeg mye tid sammen med ham og hans beboer. Han har stilling som assistent.

- I løpet av mine observasjoner har jeg møtt minst 20 forskjellige ansatte i bofellesskapet. Videre i oppgaven finnes det enkelte tilfeller hvor jeg beskriver observasjoner av personale som ikke er nevnt overfor. I slike tilfeller vil jeg ganske enkelt kalle det aktuelle personale for ”personale”.

Det var tre alternativer for hvor intervjuet kunne foregå. Det første var at intervjuet kunne foregå i deres eget hjem. Det var ingen som valgte dette alternativet. Det andre var at intervjuet kunne foregå på en kafé i byen. Det tredje alternativet var å utføre intervjuet på arbeidsplassen. Dette hadde jeg tidligere avvist som alternativ, fordi jeg ikke ønsket å ”stjele” personalets arbeidstid. Men da stedlig leder informerte meg om at det var helt greit å benytte seg av eventuelle ”dødperioder” mot slutten av dagen, besluttet jeg at dette kunne fungere som et godt alternativ for både meg og informanten.

De to første informantene valgte selv å bli intervjuet på pauserommet i bofellesskapet. Min frykt før disse intervjuene var at informantene ikke ville snakke helt fritt, men på en eller annen måte bli dempet av å fremdeles være på arbeidsplassen. Denne frykten viste seg å være grunnløs, da intervjuene på ingen måte bar preg av tilbakeholdenhet. Et problem var derimot at intervjuene ble gjennomført mot slutten av kveldsvaktene, på en tid da både informant og intervjuer var begynt å bli trøtt etter en lang dag. Men samtidig lå det en klar fordel i at intervjuene ble utført rett etter arbeidsdagen, da de fleste av dagens hendelser fremdeles satt nært i minne. Det ble da lettere for informantene å reflektere over disse.

Mine to neste intervjuer forgikk på en kafé i Bergen sentrum. Denne kaféen ble valgt på grunn av sin rolige atmosfære og sin relativt lite besøkte overetasje, hvor det var mulig å utføre et intervju i et stille og isolert miljø. Begge disse intervjuene bød på gode og uforstyrrede opptak med lite bakgrunnsstøy. Dette sto i motsetning til det neste intervjuet, som ble utført i bråkete kjøpesenterkafé, med en småbarnsfamilie som nærmeste nabo. Men takket være en god mikrofon ble også dette intervjuet hørbart. Det siste intervjuet ble utført i bofellesskapet, og på samme måte som de to første var det plassert i en periode med ”dødtid” mot slutten av dagen. Altså hadde jeg, i det store og hele, gode omgivelser for mine intervjuer.

Intervjuprosessen

Det første jeg gjorde da jeg møtte mine informanter til intervju, var å be dem lese igjennom og signere informasjonsskrivet jeg hadde laget (vedlegg 2). I skrivet informerte jeg blant annet om oppgavens tema og informantenes rettigheter. Etter dette var gjort skrudde jeg på opptakeren, og intervjuet var i gang. Kvale (1996) beskriver det kvalitative intervjuet som en interpersonlig situasjon, hvor to parter samtaler rundt et tema av felles interesse. Det vitenskaplige intervjuet er ikke like anonymt og upersonlig som et spørreskjema, men samtidig ikke like personlig og følelsesmessig som et terapeutisk intervju. Dette åpner opp et stort rom for intervjuet å bevege seg i, avhengig om en på den ene siden ønsker et intervju med en større mengde fastsatte spørsmål, eller på den andre siden ønsker å bevege seg i retning av det personlige og fleksible, uten å fokusere like fullt på intervjuets struktur. I mine intervjuer forsøkte jeg å balansere mellom disse to, men det er sannsynlig at jeg ble trukket i retning av det personlige da jeg allerede hadde tilbrakt tid med informantene under observasjonen.

Det første jeg spurte om var ”når var du sist på jobb?”, og videre ”kan du fortelle meg om denne dagen?”. På denne måten fikk jeg fra første stund informanten i gang med en narrativ som dekket over mitt første tema, hverdagen i bofellesskapet. Mens informanten snakket skrev jeg notater. Ved å gjøre dette kunne jeg uten å avbryte plukke opp detaljer i informantens fortellinger, som jeg senere kom tilbake til. Da tiden virket moden for å bytte tema til erfaringer med tvang forsøkte jeg i alle intervjuene å finne naturlige overganger til dette, men i de fleste tilfellene endte jeg likevel opp med å spørre direkte; kan du fortelle meg om sist gang du fylte ut et 4A-skjema?¹⁹ Ved å formulere spørsmålet på denne måten, altså å spørre etter 4A-skjema og ikke direkte om tvangsbruk, ønsket jeg å rette informanten inn mot en spesifikk hendelse og ikke eventuelle refleksjoner rundt hva tvang er. I fire av intervjuene fungerte dette bra, og informantene la ut om sine opplevelser. I de to siste intervjuene hadde informantene aldri fylt ut et slikt skjema, og jeg gikk da videre til et annet spørsmål rundt samme tema, som var om de kunne fortelle om en situasjon hvor de var usikker om 4A-skjema burde ha blitt fylt ut, eller om de kunne fortelle om en tvangssituasjon som de selv hadde deltatt i, men hvor en annen hadde fylt ut skjemaet. I intervjuet med den første av disse to informantene ledet dette spørsmålet til en lengre beretning om en situasjon hun mente var ”på kanten” av lovverket. Den andre informanten fortalte om en alvorlig situasjon som hun

¹⁹ 4A-skjema må fylles ut etter hver situasjon hvor personalet har benyttet tvang.

selv hadde deltatt i, men hvor et annet personale hadde fylt ut skjemaet.

Mitt siste tema, vedtak om tvang, ble av en helt annen karakter enn de to foregående. Grunnen til dette var at kun en av informantene mine faktisk hadde deltatt i utformingen av et vedtak. I praksis var det kun hun som hadde muligheten til å gi meg en narrativ som omhandlet en slik prosess. En annen informant, som hadde vært sykemeldt under utformingen av et annet vedtak, kunne derimot fortelle meg om oppfølgingen av dette vedtaket. I de siste fire intervjuene forsøkte jeg å fortsette samtalen rundt vedtak med å spørre spørsmål som ”hva vet du om vedtakene?”, ”hvordan fungerer vedtakene?” og til og med ”hva synes du om vedtakene?”. Informantenes begrensede grad av kjennskap til kapittel 4A og vedtak var den siste spikeren i kisten til min tidligere problemstilling rundt tvang. Jeg vil si at det var en bekreftelse på at jeg handlet korrekt da jeg tillot problemstillingen å videreutvikle seg.

I følge Kvale (1996) er maktforholdet mellom intervjuer og informant grunnleggende asymmetrisk. Intervjueren definerer både situasjonen og tema og setter på den måte dagsordenen for intervjuet. Selv om jeg i mine intervju la opp til en mindre strukturert situasjon, hvor informantene selv til en viss grad fikk bestemme retningen innenfor de forskjellige temaene, endrer dette selvfølgelig ikke relasjonens grunnleggende asymmetri. Men det forhindret kanskje en eventuell strengere asymmetrisk form. Det kan blant annet nevnes at informantene ofte reagerte totalt forskjellig på selve intervjusituasjonen. Flere av dem krevde fortløpende bekreftelser for å fortsette sine narrativer. I noen tilfeller ble dette uttalt som spørsmål, blant annet ”er det dette du vil høre?” og ”hvor presis skal jeg være?”. Jeg svarte alltid bekreftende på slike spørsmål. I de fleste tilfeller besto derimot disse situasjonene kun av en liten pause fra informantens, hvor et ”ja” eller ”mmm” fra meg var nok til å få dem til å fortsette. Også dette var et forsøk på å forhindre en streng asymmetri. Jeg ønsket så langt som mulig å gi dem rom for å fortelle om hverdagen og samhandlingen med beboerne.

Arbeidet med analysen

I arbeidet med analysen av intervjuene valgte jeg å benytte meg av både en horisontal og en vertikal analyseteknikk (Thagaard 2003). Den vertikale teknikken utførte jeg ved å gå i dybden på hvert enkelt intervju, for å fokusere på den individuelle informants sammenhengende historie. Rent praktisk besto denne delen av meningsfortetting (Kvale

2001), en prosess hvor en skriver et sammendrag av et intervju for på den måten å tvinge seg selv til å tenke igjennom hva det inneholder. Samtidig innledet jeg en intensiv periode hvor jeg leste gjennom hvert intervju flere ganger på rad, og jeg må si at jeg etter en stund kunne dem nesten utenat. Prosessen rundt den vertikale teknikken gikk hovedsaklig ut på klipping og liming, hvor jeg plasserte hvert relevant utsagn i en kategori. Disse kategoriene var ”morgen- og kveldsstell”, ”måltid”, ”overvåkning” (av beboeren), ”sted” (geografisk plassering), ”tid”, ”tvang etter 4A”, ”vedtak”, ”belastninger” (på personalet) og ”erfaring”. De utsagnene som ikke passet inn i noen av disse kategoriene, men likevel virket interessante for den videre analysen, plasserte jeg i kategorien ”generell samhandling”. Det gjorde jeg for ikke å gå glipp av data som ikke passet inn i de kategoriene jeg arbeidet med der og da.

Det kan være nyttig i et slik analysearbeid å være bevisst om og å reflektere over det fenomenet Giddens (1993) kaller dobbel hermeneutikk. Dette vil si at den empirien en samler fra informanter allerede er fortolket av informantene selv. På den måten kan en si at det blir snakk om to fortolkningsprosesser. For eksempel når informanten ”Elisabeth” beskriver en situasjon som involverer beboeren ”Fredrik”, kan det sies at hun presenterer sin fortolkning av situasjonen. I mitt videre analysearbeid vil jeg så fortolke denne fortolkningen. Ved å observere bofellesskapet direkte gjennom å være tilstede i leilighetene fikk jeg et innblikk i forholdet mellom personale og beboer uten at dette forholdet var fortolket av personalet. Her kan en derimot si at det var jeg som fortolket hendelsene. På den måten kan en si at også mine observasjonsdata fortolkes to ganger, bare at begge fortolkningene i denne sammenheng er utført av meg.

Å generalisere ut fra en kvalitativ studie

I følge Blaikie (2000) har det vært vanlig at kvalitative forskere ikke generaliserer ut fra sine arbeider. Dette har sammenheng med at den kvalitative forskningsprosessen blir ansett som subjektiv på grunn av dens refleksive karakter. Et annet argument mot generalisering har vært at sosiale situasjoner aldri er mulig å gjenskape, fordi de av natur er så ulike på bakgrunn av tid og sted. Men i senere tid er det likevel blitt mer og mer akseptert å generalisere samtidig som forskerne tar hensyn til variasjoner i tid og sted. Slike variasjoner vil også være viktige å ta hensyn til i et forsøk på å generalisere ut fra min analyse. Blant annet er det et faktum at feltet rundt omsorg for personer med psykisk utviklingshemning har vært gjennom meget store endringer de siste tyve årene, og dette er prosesser som fremdeles er i gang. Et

bofellesskap i dag er ikke det samme som et bofellesskap for ti år siden, og det vil sannsynligvis ikke være det samme om ti år. Også når det gjelder sted finnes det store variasjoner mellom bofellesskap. Selv bofellesskap innenfor samme kompetanseenhet skiller seg fra hverandre, fordi det ligger i deres natur å bli formet etter beboernes individuelle adferd. Det er også sannsynlig at et stort antall andre faktorer spiller inn (jf. kap 1 og 2).

Et tredje argument mot generalisering av en kvalitativ analyse er at omfanget av innsamlet data er så begrenset at de vanskelig kan tilfredsstille de krav som stilles til generalisering i en statistisk analyse. Kvale (1996) skiller derfor mellom det han kaller statistisk generalisering og det som kan kalles analytisk generalisering. I følge Kvale er analytisk generalisering en vurdering av funn fra en studie, for å se om disse kan benyttes i en annen. Vurderingen baserer seg på en sammenligning av forskjeller og likheter i to situasjoner. På en slik måte kan kvalitativ forskning benyttes også i andre sammenhenger, uten at datagrunnlaget lever opp til et kvantitativt mål på nødvendig størrelse.

Å generalisere ut fra *denne* studien vil kreve at en er bevisst de avgrensinger som finnes mitt bofellesskap. Blant annet det at beboerne har blitt tildelt diagnosen alvorlig til dyp psykisk utviklingshemning, og at de ikke er særlig selvstendig i hverdagslivet. En studie av bofellesskap med beboere på et annet funksjonsnivå ville kanskje ført til en annen analyse. Også personalets alder er en avgrensing i denne oppgaven, da gjennomsnittet er lavt på rundt 30 år. Dette kan igjen lede til en spesiell kultur blant personalet (se også Christensen og Nilsen 2006). Det er mulig at en studie av et bofellesskap med et høyere aldersgjennomsnitt også ville gitt en annen analyse. Mitt poeng her er at det er viktig å være bevisst om hvordan analysen i denne oppgaven er et produkt av empiri samlet inn under spesifikke omstendigheter. Dette er noe en bør ha i tankene dersom en ønsker å benytte seg av analysen i fremtiden.

Reliabilitet og validitet

Sammen med generaliserbarhet beskrives reliabilitet og validitet som den hellige treenighet i samfunnsforskning (Kvale 1996). Validitet er spørsmålet om i hvilken grad det vi måler faktisk reflekterer det vi ønsker å undersøke. Når det gjelder validiteten til intervjuer, peker Silverman (2001) på to typer feil som kan gjøres av intervjueren. En *type en feil* er å tro at en uttalelse er sann når den ikke er det, mens en *type to feil* er å tro at en uttalelse ikke er sann,

når den er det. I denne sammenheng er sannhet et spørsmål om svarene en får representerer de sosiale fenomenene som de refererer til. Det altså ikke snakk om én sannhet, men snarere om å komme så tett inn på praksis som mulig. Som sagt har jeg først observert mine informanter i arbeid før selve intervjuet (med unntak av det første), og jeg regner med at dette til en viss grad medvirker til å begrense sannsynligheten for slike ”feil”. Men muligheten er likevel til stede for at slike feil har oppstått, ubemerket av meg.

Forskningens reliabilitet er et spørsmål om en har klart å unngå vilkårlig subjektivitet i de forskjellige fasene av arbeidet (Blaikie 2000). I intervjusituasjonen er det mulig å motvirke dette blant annet ved å benytte seg av en intervjuguide. Da kan en forsikre seg om at spørsmålene de forskjellige informantene blir stilt, er til en viss grad like. Andre måter å unngå dette på er å ta intervjuene opp på bånd, og senere transkribere og kategorisere nøyaktig og systematisk (Silverman 2001). I alle ledd av arbeidet med oppgaven har jeg forsøkt å etterkomme disse kravene, likevel kan en peke ut to potensielle problemområder. Det første er i forbindelse med observasjonsnotater, som jeg har skrevet i løpet av korte pauser og ikke fortløpende under selve observasjonen. Dette innebærer at jeg må huske detaljer så godt som mulig, for så å skynde meg opp på kontoret og skrive dem ned. Likevel regner jeg med at min hukommelse er god nok til å huske det sentrale i situasjonene, om ikke ordrett hva som blir sagt. Uansett vil dette kunne kalles en fortolkning. Det andre potensielle problemområdet er min intervju-teknikk, hvor intervjuet til en viss grad har form som en samtale. Dette kan åpne opp for en viss grad av subjektivitet, da de fleste av mine spørsmål oppstår under selve intervjuet, som en direkte respons på svarene jeg får. Likevel fikk intervjuene en viss struktur gjennom de tema jeg delte dem inn i. Jeg hadde også flere like spørsmål som ble stilt alle informantene. Også blant oppfølgingsspørsmålene var det flere som gikk igjen. Dette skyldes at vi snakket rundt de samme temaene og at samtalene i de fleste tilfellene gikk i samme retning.

Etiske spørsmål

I arbeidet med oppgaven har jeg lagt stor vekt på etiske spørsmål. I den forbindelse har jeg ansett det som ytterst viktig å beskytte beboerne i bofellesskapet, fordi de er personer med psykisk utviklingshemning. I følge Handegård (2005) kan personer med psykisk utviklingshemning anses som en resurssvak gruppe som potensielt kan utsettes for overtramp i forskningsmessig sammenheng. Det er i den forbindelse viktig å trø varsomt når en forsker på et slikt felt. Beboerne i ”Mulesvingen” bofellesskap har ikke gitt sitt samtykke til å bli

observert av meg, fordi jeg ikke kunne spørre dem direkte. Så i løpet av mine observasjoner gjorde jeg mitt beste for å vise dem respekt. Blant annet forsøkte jeg så langt som mulig å ikke forstyrre dem i deres daglige liv. Jeg fokuserte også på å ikke ”stjele” personalets tid fra dem, da beboerne har både krav på og behov for personalets assistanse. Etter feltarbeidet har jeg forsøkt så godt jeg kan å forhindre at beboerne utleveres på noen måte. Som en selvfølge er navnene deres anonymisert, men også de fleste avslørende personlige trekk er blitt endret. Jeg har som nevnt også valgt å ikke benytte meg av andre diagnostiske begreper enn ”alvorlig til dyp psykisk utviklingshemning”.

For å informere tilbake til feltet og ikke bare ”beholde” alt selv, vil denne oppgaven vil bli tilsendt ”Mulesvingen” bofellesskap når den er ferdig. I den forbindelse har jeg også ansett det som viktig å anonymisere mine informanter i relativt sterk grad, slik at de i minst mulig grad kan gjenkjennes av sine kollegaer. Dette har jeg gjort ved å endre navn og alder. Samtidig har jeg også samlet de forskjellige høyskoleutdannelsene til fellesbetegnelsen miljøterapeut. Navnet på bofellesskapet er naturligvis også blitt anonymisert.

Avslutning

I dette kapittelet har jeg beskrevet min arbeidsprosess, og hvordan mitt prosjekt har utviklet seg fra en vag idé til en masteroppgave basert på et eget innsamlet empirisk materiale. Et sentralt element i denne utviklingen er hvordan problemstillingen gjennomgikk en relativt stor endring gjennom de innledende fasene av prosjektet. Denne endringen gikk ut på skifte problemstilling fra å ha fokus kun på tvang og kapittel 4A, til et mer differensiert syn på makt i relasjonen mellom personale og beboere. Denne endringen skjedde dels på bakgrunn av en gjennomgang av tidligere forskning, og dels gjennom møtet med feltet. I ”Mulesvingen” forventet jeg å finne (ut fra karakteristikken av beboerne) en større utbredelse av eksplisitt makt og tvang. Det jeg derimot fant var et bredt spekter av makt i samhandlingen mellom personale og beboere.

Oppgavens empiriske materiale er basert på fem dagers observasjon og seks intervju. Jeg har i løpet av kapittelet forsøkt å få frem at mine observasjoner ikke bare er utført som et forarbeid til intervjuene, men snarere utgjør en selvstendig kilde til data om det jeg ønsker å få informasjon om, altså samhandling i bofellesskapet. De to metodene er likestilte i oppgaven.

Kapittelet avsluttes med et blikk på generaliserbarhet, reliabilitet og validitet. Det er mitt ønske at andre skal kunne benytte seg av mine funn, og i den sammenheng blir dette tre viktige element i oppgaven. Jeg har så lang som mulig forsøkt å etterleve de krav som stilles til oppgavens reliabilitet, validitet og generaliserbarhet.

Kapittel 5: Livet i ”Mulesvingen” bofellesskap

I dette kapitlet vil jeg sette fokus på hvordan livet i ”Mulesvingen” bofellesskap foregår. Som eksempel vil jeg fremstille en dag med beboeren ”Fredrik” og hans personale. ”Fredrik” er den beboeren jeg tilbrakte mest tid hos gjennom mine observasjoner. I løpet av presentasjonen av en dag med ”Fredrik” og hans personale vil jeg også trekke linjer til hvordan det er å arbeide med de andre beboerne i bofellesskapet. Dette er viktig fordi denne studien er av hele bofellesskapet, og en viss grad av pluralitet er nødvendig ikke minst for å vise likhetstrekk og forskjeller i de forskjellige leilighetene.

En dag med ”Fredrik”

Fredrik er 22 år og bor i leiligheten som ligger andre dør til høyre i andre etasje. Leiligheten er på ca 50 kvadrat, og den inneholder den alminnelige brukte toroms planløsningen med et soverom, bad, kjøkken og en stue. På soverommet står det en seng og et lite nattbord, og en dør leder inn i et ”walk-in-closet”. Kjøkkenet har hvite skap med integrert komfyr og oppvaskmaskin, et lite kjøleskap, samt et spisebord med to stoler. I stuen finnes en sofa i skinn og en liten ”godstol”, og foran dem er det plassert et ovalt kaffebord. På andre siden av rommet står det et lite spisebord med akkurat plass til de to spisestolene som står ved det. I hjørnet står det et skap, og når en åpner døren på dette skapet dukker det frem et lite tv. I motstående hjørne står det en kommode som inneholder to kasser. Kommoden, hjørneskapet, spisebordet og kaffebordet er i mørkt beiset furu og er sannsynligvis kjøpt inn som et sett. Over kommoden henger det et stort, abstrakt bilde som jeg tror er fra Ikea. På en annen vegg henger det innrammet en samling av bilder som viser en ung mann i forskjellige situasjoner. Over sengen på soverommet henger det et lite maleri med forskjellige sterke farger. Badet består av et toalett, en vask, en hylle og et badekar.

Interiøret i leiligheten er ikke annet enn det en gjerne regner med å finne i en voksen persons leilighet, men likevel er det noe som skiller seg ut. I kommoden i stuen finner en to kasser med leker. Som regel ligger det også noen leker på gulver, leker som tydeligvis er beregnet på små barn. Disse tilhører ”Fredrik”. Han er veldig glad i lekene sine, spesielt de som lager lyd. På badet trenger ”Fredrik” hjelp til de fleste gjøremål, så den ene hyllen som finnes der inne blir hovedsaklig benyttet som et oppbevaringssted for personalets arbeidsverktøy. Der finner

man blant annet gummihansker og desinfiserende middel beregnet på personalets renslighet samt hygieniske produkter som såpe, sjampo og badeskum. Badet bærer preg av å være meget ryddig, men samtidig kan dets organiserte og renslige fremtoning gi et visst inntrykk av at man er på en institusjon, og ikke i en privat leilighet.

Det er også noe annet som tilsier at denne leiligheten skiller seg ut. På spisebordet i stuen ligger en perm hvor det står beskrevet rutiner for blant annet hvordan de forskjellige måltidene skal avvikles, hvordan tannpussen skal foregå og hvordan et bad i badekaret gjennomføres. Alle beboerne i bofellesskapet har en slik perm, og smågruppen til "Fredrik" regner dem som viktige i arbeidet med kontinuitet²⁰. Det er viktig for dem at alt personale utfører jobben på samme måte, slik at "Fredrik" møtes med de samme rutinene selv om personalet skiftes ut. Dette er også tilfelle hos de andre beboerne. Spisebordet i stuen blir ikke benyttet av "Fredrik" selv, fordi han spiser sine måltider på kjøkkenet eller i sofaen. I stedet fungerer det som arbeidsstasjon for personalet. Det at spisebordet ofte er dekket av diverse papirer og permer er med på å skape et inntrykk av at en er på en arbeidsplass så vel som i "Fredriks" leilighet.

En vanlig morgen

Vanligvis blir "Fredrik" vekket klokken halv åtte på hverdager, og han er oppe av sengen senest en halvtime senere. Personalet oppfordrer han da til å gå inn på badet, men de må ofte også lede han med hånden, da han har meget liten forståelse for verbalt språk. Vel inne på badet skal vasken foretas. Personalet må gjøre det meste for Fredrik; hans alvorlige grad av psykisk utviklingshemming gjør at han ikke evner å utføre slikt selv. Etter vasken leder personalet Fredrik inn på soverommet og kler på ham. Nå er det tid for frokost, og personalet smører på to skiver som igjen deles opp i flere små biter. Dette er nødvendig fordi "Fredrik" har lett for å sette mat i halsen. Noen dager går frokosten ned på høykant, mens andre dager kan den ta meget lang tid. I slike tilfeller må personalet ofte mate ham, for å spare tid. Etter frokosten kommer tannpussen, en situasjon som også kan bli relativt tidkrevende. "Fredrik" ikke er videre glad i tannpuss, og det følgende er et eksempel på akkurat det.

Nei, tannpussen gikk vel egentlig ikke greit, det gikk litt sånn at det ble litt pussing, litt biting

²⁰ Hver beboer har sin "smågruppe" bestående av personale som er ansvarlig for blant annet å planlegge og opprettholde rutiner hos den enkelte beboer. Disse smågruppene består i "Mulesvingen" som regel av tre ansatte.

i tannkosten, litt pussing, litt biting og så videre (...) vi holdt på i nesten en halvtime, da begynte han å protestere med å ta tungen ut, og da gav jeg meg.

Intervju med "Elisabeth", miljøterapeut

En halvtimes tannpuss er nok ikke dagligdags, men heller ikke uvanlig inne hos "Fredrik". Det er sannsynlig at selve utførelsen fungerer dårlig fordi "Fredrik" mangler forståelse for at tannpussen er viktig. Det blir derfor personalet sitt ansvar å gjennomføre den så langt som mulig. I situasjonen over følger "Elisabeth" opp dette ansvaret helt frem til "Fredrik" protesterer med å strekke ut tungen. For en utenforstående vil ikke denne handlingen ha særlig betydning. For et erfarent personale er dette derimot et uttrykk for at "Fredriks" har fått nok av situasjonen. Interessant nok har han også for vane å gå inn og ut av badet under pussingen, men dette er ikke et signal som personalet tolker i retning av at han har fått nok. Tvert imot aksepteres det som "det er bare sånn det er".

En morgen med Fredrik slik den er beskrevet her kan også til en viss grad sies å være typisk for de andre beboerne i bofellesskapet. Blant annet trenger alle beboerne hjelp med morgenstellet. Selv om to av dem vasker seg selv, må personalet stå ved siden av dem og instruere. Likevel er det viktig å understreke at beboerne om morgenen viser ulike ferdigheter på forskjellige områder. "Otto" er den som er mest selvstendig i morgenstellet, og han klarer uten større problemer å vaske seg selv dersom personalet gjør klar en vaskeklut for ham. Men det er samtidig lagt tilrette for personalet å overvåke vaskingen. Dette er fordi "Otto" antas å "slurve litt med vasken" uten oppsyn. Personalet må også pusse tennene på alle beboerne, og det er relativt stor individuell forskjell på hvordan beboerne reagerer på dette. Blant annet vil to beboere sitte stille og rolig i de fleste situasjoner. De tre andre, inkludert "Fredrik", vil derimot gjerne bite i tannkosten ellet bare gå ut av badet. Frokosten er det alltid personalet som lager, men også her er det forskjeller på hvor godt beboerne klarer seg. For eksempel vil både "Otto" og "Flemming" uten problemer velge ut sitt eget pålegg.

På dagsenteret

Etter Fredrik er ferdig med tannpussen er det tid for påkledning av ytterklær, og personalet henter klærne hans for så å ta dem på ham. Av og til hjelper "Fredrik" til med dette, men ofte må personalet gjøre det meste for ham. Det er nå tid for avreise til dagsenteret som er "Fredriks" dagtilbud. På dette tidspunktet står drosjen utenfor og venter, en minibuss som

kjører en relativ fast rute med beboere fra flere bofellesskap som skal forskjellige steder. ”Fredriks” dagsenter er sist i rekken. Vel fremme går ”Fredrik” og personalet inn i et rom som er bare ”Fredrik” sitt. Her finnes både leker og musikk samt en stor madrass som han kan slappe av på. I rommene ved siden av holder de andre tjenestebrukerne til.

På dagsenteret er det lagt opp til at de fleste aktiviteter foregår i grupper, men ”Fredrik” passer ikke så godt inn i dette opplegget. Som følge av dette er det ikke alltid så mye å gjøre på dagsenteret. I de fleste tilfeller vil ikke ”Fredrik” være sammen med de andre mer enn et par minutter for han går inn igjen på sitt eget rom. Det følgende eksempelet på dette er hentet fra mine observasjonsnotater, og er i følge ”Elisabeth” også et godt eksempel på hvordan ”Fredrik” håndterer sosiale situasjoner generelt.

Resten av gjengen på dagsenteret sitter i en sirkel og synger sanger. ”Elisabeth” leder ”Fredrik” mot en stol i denne sirkelen, og han sitter seg ned. Etter noen sekunder reiser han seg opp igjen, han er tydelig urolig og begynner å plukke på gjenstander som står langs veggen. ”Elisabeth” reiser seg opp sammen med ham og holder ham i hånden, samtidig som hun oppfordrer ham verbalt til å sette seg ned igjen. Det gjør han ikke, og under et minutt senere går han inn igjen på sitt eget rom.

Fra observasjon på dagsenteret, 29/10 2007, formiddag

Eksempelet viser også hvor vanskelig ideologien om integrering kan være å gjennomføre når det er snakk om beboere med en alvorlig grad av psykisk utviklingshemning (jf kap 2). Men av og til skjer det likevel unntak. Da kan ”Fredrik” for eksempel spise lunch med de andre, eller bare sitte og se på dem. Men dette kan ikke sies å skje ofte. En aktivitet som ”Fredrik” derimot setter meget stor pris på er å tilbringe tid i boblebadet, noe han gjør to ganger i uken. Men med unntak av dette blir det ofte til at han tilbringer tiden på rommet sitt, sammen med personalet.

Dagsenter er bare et av de forskjellige tilbudene som er åpne for beboerne. Det er også vanlig at unge beboere går på skole, et tilbud som benyttes av to av Fredriks naboer²¹. Skolen de går på har blant annet som målsetning å forberede elevene på en mest mulig selvstendig og meningsfylt hverdag etter endt skolegang. Den skal også gi elevene bedre sosial kompetanse

21 I følge Tøssebro (1995) har andelen av personer med psykisk utviklingshemning som går på skole gått ned etter avviklingen av HVPU, til en viss grad erstattet av arbeid i vernet bedrift, og i noen tilfeller mangel på tilbud. Beboerens alder når skoletilbudet går ut varierer, men er som regel rundt 20 år.

og evne til kommunikasjon gjennom sosial samhandling. Dette gjøres i følge skolen selv gjennom et pedagogisk opplegg som er individuelt lagt opp for hver enkelt elev. Også Rønning og Thorsen (1983) understreker viktigheten av individuelle mål i undervisningen av personer med psykisk utviklingshemning. Disse målene bør konstrueres basert på en grundig informasjon om beboeren. Eksempelet med ”Fredrik” viser betydningen av dette.

Skoletilbudet skiller seg fra dagsenteret blant annet ved at skolen har eget personale som overtar for bofellesskapets²². Skoletilbudet er også tidsbegrenset, på samme måte som det er for alle andre skoleelever i Norge. Denne tidsbegrensningen førte til at ”Fredrik” mistet sitt skoletilbud to år før min undersøkelse. Nå bærer ”Fredriks” tid på dagsenteret preg av oppbevaring, mye fordi han selv ikke ønsker å delta i aktivitetene det legges opp til. En kan si at de aktivitetene som dagsenteret tilbyr åpenbart ikke møter ”Fredriks” ønsker. Manglende sosiale interesser er ikke nødvendigvis vanlig for alle beboerne i bofellesskapet. Blant annet deltar beboeren ”Flemming” i en lagsport, et sosialt tilbud som fungerer godt for ham.

Hjem til middag

Fredrik er ofte sulten når han kommer hjem fra dagsenteret, og middagen serveres nesten umiddelbart. Ofte er denne middagen laget av et annet personalet som ikke har vært med på dagsenteret, slik at den står klar i det øyeblikket Fredrik kommer inn døren. Dette er fellesmat laget til alle beboerne, og jeg fikk observert både plukkfisk, lapskaus og kjøttkaker bli servert (selv om personalet ikke nødvendigvis alltid holder seg til det tradisjonelle norske kjøkken). Det er personalet til Fredrik sin jobb å sørge for at maten ikke består av biter som kan sette seg i halsen, uavhengig om det er de som har laget den eller ikke. Kjøttkakene må da moses sammen med potetene, og lapskaus og plukkfisk krever også en relativt grundig gjennomgang. Det er ikke alltid ”Fredrik” vil spise selv, og personalet holder da en skje med mat foran ham. Målet med dette er at han skal ta hånden deres og lede den mot munnen sin. Dette er et alternativ til å mate ham på en mer konvensjonell måte. I følge informanten ”Ingvild” blir middagen utført slik for å lære ”Fredrik” å spise selv. På den måten kan arbeidet med ”Fredriks” måltidssituasjon ses på som en liten normaliseringsprosess, hvor en kan si at personalet rammer inn situasjonen for ham (jf. Folkestad, nevnt i kap 2 og 3). ”Fredrik” læres altså opp i å spise på en mer ”normal” måte, som i dette tilfelle betyr at han

²² På grunn av dette har jeg ikke fått observert beboerne i skolesituasjonen. Informasjonen om dette tilbudet er hentet fra skolens hjemmeside.

skal være mer selvstendig i måltidssituasjoner. Helst skal han også benytte bestikk. Noen dager virker denne teknikken å fungere, andre dager ikke, og resultatet av dette er at middagen hos Fredrik kan variere i tid fra ti minutter til en time. Hos Fredriks nabo er middagen en lettere prosess, som et resultat av at han har en langt høyere grad av selvstendighet når det kommer til spising. Her består personalet jobb kun i å plassere maten på bordet, for så å vaske opp etterpå. I likhet med Fredrik og resten av beboerne, forsyner også hans nabo seg av fellesmaten.

Beboerne selv tar liten til ingen del i valg av mat. Dette gjelder spesielt valg av middag. Fellesmiddagen blir handlet inn til og laget av de som er på jobb i bofellesskapet mens beboerne er borte på dagsenter eller skole. Det er ofte en overraskelse hva som står på menyen når de kommer hjem. En informant fortalte meg at de opererer med hovedsaklig tre kriterier for en ukemeny hos en av beboerne; den skal være relativt sunn, den skal ikke inneholde noe beboeren ikke liker, og den skal være innenfor beboerens økonomiske rammer. Det kan anses som et overordnet mål blant personalet at beboerne så langt som mulig skal få delta i å sette opp menyene. Dette begrenses blant annet av beboernes individuelle evner, mangel på tilgjengelig ekstra personale som kan være med på handleturen, og hvor god tid de har til å utføre handlingen.

Ettermiddag og kveld

Etter middag begynner den delen av dagen hvor personal og beboer har mest frihet til å selve sine aktiviteter. Dette er et resultat av at beboernes dagtilbud som regel er ferdig i vaktskiftet mellom tidlig og senvakt og at det finnes få faste aktiviteter etter dette²³. Noen ganger tar personale og beboer seg en tur rundt i nærområdet, eller kanskje en tur på butikken. Hvis det er fint vær kan de gjerne også oppholde seg utendørs i hagen. Ofte benytter de bussen til å kjøre steder hvor de kan gå på tur. Til dette formål har de fire-fem faste turer som de benytter seg av. Noen ganger blir det derimot nødvendig å kun være i bofellesskapet. Det kan for eksempel være dårlig vær, eller kanskje er bussen ute i et annet ærend. I slike tilfeller blir det ofte til at Fredrik leker med lekene sine mens personalet styrer rundt i leiligheten med vasking og lignende. Fredrik har også på lik linje med de andre beboerne en tendens til å ville oppholde seg i perioder i fellesleiligheten.

²³ Blant annet har en beboer fotballtrening hver uke, og fire av dem har fast ukentlig badetid. Disse må ofte avlyses grunnet blant annet mangel på personale og mangel på transport, og blir med det så sporadisk at de vanskelig kan beskrives som faste aktiviteter.

Dagen, eller rettere sagt senvakten, avsluttes med et sett av rutiner som samles under betegnelsen kveldsstell. I det følgende utdrag fra et intervju forteller informanten om et kveldsstell med Fredrik.

Du setter han i badekaret klokken syv, og så får han lov til å ligge der en halvtime og kose seg for seg selv, og leke med de lekene han vil, og styre på, han styrer fælt på i badekaret (...) han trives veldig godt med det, og så vasker du håret på han, tar han ut av badekaret og får på han nattdrakt, og så skal du pusse tennene på ham.

Intervju med "Ingvild", student/assistent

"Ingvild" gir her et inntrykk av at kveldsstellet er en enkel og grei prosess, men videre i samtalen kom det frem at dette kan variere sterkt. Det er også derfor det er viktig for personalet å begynne tidlig med kveldsstellet, fordi ting lett kan ta lengre tid enn først antatt. Det er stor individuell forskjell på hva som utføres under kveldsstellet hos de forskjellige beboerne. I en leilighet dusjer beboeren grundig, mens i en annen vasker beboeren seg kun med en klut under armene. Dette har sammenheng med hva som utføres under morgenstellet, fordi de fleste aktivitetene som kan kalles stell kun utføres en gang i døgnet.

Å arbeide i bofellesskapet

Dette kapitlet viser hvordan livet i bofellesskapet på mange måter kan sies å bestå hovedsaklig av rutinemessige gjøremål. Det er for eksempel vanlig at beboeren våkner til morgenstell, frokost og dagsenter/skole, etterfulgt av middag, aktivitet og kveldsstell. Det å komme inn i bofellesskapet for første gang kan likevel være overveldende og virke kaotisk. En av mine informanter forteller meg her om hennes første dager i bofellesskapet.

Jeg følte det var veldig skremmende, og brukte mye tid på å gå rundt å engste meg. Det at du blir lugget og knepet og sånn første dagen, det er jo en ganske skremmende opplevelse. Jeg har ikke akkurat satt meg ned for å grine, men jeg tror det lett kan ende i tårer for mange. Jeg merker at det er mange på huset som deler mine erfaringer.

Intervju med "Torun", assistent

Dette var ikke bare "Toruns" første dag i "Mulesvingen" bofellesskap, men også hennes første dag i arbeid med personer med psykisk utviklingshemning. Det hun beskriver som

ubehagelig er ikke minst usikkerheten en finner i en ny jobb, kombinert med det å være i en situasjon som kan være fysisk belastende. ”Toruns” førsteinntrykk av bofellesskapet virket relativt utbredt også blant mine andre informanter. Mangelfull opplæring, det at nye personale ”blir kastet rett ut i det”, er et viktig element i dette inntrykket. Flere av mine informanter hadde blant annet opplevd å bli sendt rett inn i en leilighet uten opplæring i det hele tatt. I mitt intervju med ”Hilde” uttrykte hun også bekymring for rekrutteringen i bofellesskapet, fordi de nye ikke ble tilbudt den nødvendige opplæringen inne hos beboerne og ofte mistrives på grunn av det.

For ”Torun” varte ikke denne følelsen særlig lenge. Om sin nåværende arbeidssituasjon, seks måneder etter utsagnet over, sier hun:

I begynnelsen lurte jeg på om dette virkelig var jobben for meg, men nå sa jeg senest i går at jeg gleder meg til å gå på jobb. Det gir meg virkelig noe å jobbe her, å blir kjent med de andre ansatte og brukerne. Jeg er veldig fornøyd med arbeidsmiljøet.

Dette er også typisk for bofellesskapet. En får inntrykk av at arbeidet må både læres og erfares før en kan, som ”Toruns” sier, glede seg til det. Det ble klart gjennom mine observasjoner at ”Torun” hadde lært seg teknikker for å avverge ubehagelig fysisk belastning. Hun hadde også lært seg å forutse og forvente forskjellig adferd og lyder i leiligheten. Det er også sannsynlig at ”Torun” hadde utviklet et tillitsforhold til beboerne (jf Grimen, kap 3). Alt dette kan ha medvirket til å gi både henne og beboeren trygghet i relasjonen mellom dem.

Å utøve tvang

Uavhengig av hvor lenge et personale har arbeidet i bofellesskapet eller hvilken beboer de har ansvar for, er det uunngåelig at de før eller senere befinner seg i en situasjon hvor de må benytte seg av fysisk tvang etter kapittel 4A (jf. kap 3). En informant beskriver her en slik situasjon hos beboeren ”Kjartan”.

Det er en veldig ubehagelig situasjon når han er sint, det er det (...) hvis du er sterk nok til å holde armene hans inntil kroppen hans er det best, for da roer han seg raskt ned. Men det er ikke alle som er sterk nok til det, og da er det enklest å holde en dør i mellom, da skader han i

alle fall ikke deg eller seg selv.

Intervju med "Ingvild", student/assistent

Alle tvangssituasjoner som jeg ble fortalt om i mine intervjuer ble presentert som mer eller mindre ubehagelige og uønskede. Ut fra det skulle en tro at personalet mistrives i arbeid hvor slike situasjoner oppstår. Dette gjelder spesielt hos beboeren "Kjartan", som ofte blir sint og utagerer. Men på tross av hyppig behov for å anvende tvang, var det kun en av mine informanter som uttrykte mistrivsel hos denne beboeren. På et oppfølgingsspørsmål til "Ingvild", om hun trivdes med å arbeide med "Kjartan", fikk jeg til svar

Ja, det er kjempegøy, han utfordrer deg på en helt annen måte enn de andre i bofellesskapet, han stiller krav til deg som person hele tiden, og han skaper et forhold til deg. Du får på en måte skikkelig respons.

En slik tilfredshet underbygges av en undersøkelse utført av Ellingsen og Lungwitz (2003), som beskriver hvordan 89% av de ansatte i voldsutsatte arbeidsmiljø trives på jobben. De finner med det ingen sammenheng mellom vold på jobben og mistrivsel. En mulig forklaring de peker på er at de ansatte har faglig kompetanse og mulighet til å takle disse utfordringene. Dette påpekes også av Folkestad (2004). Det virker altså som det finnes en sammenheng mellom trivsel og det å kunne bidra faglig i arbeidet med beboerne, samtidig som det er vanskelig å finne en sammenheng mellom vold og trivsel. I "Mulesvingen" er ikke personalets mulighet til å bidra på jobben nødvendigvis avhengig av utdanningsnivå, men ofte heller et resultat av stillingsbrøk (jf. også Christensen og Nilsen 2005). Det er vanlig at personalet i full stilling får tilgang til beslutningsprosesser som deltidsarbeidende ikke får mulighet til å delta i. Men jeg kan likevel ikke peke på noe i mine intervjuer eller observasjoner som antyder et skille mellom fulltidsansatte og deltidsansatte når det gjelder tilfredshet med arbeidsplassen.

Jeg finner gjennom min empiri at beboerne i bofellesskapet på ingen måte kan anses som en helhetlig gruppe. Det å arbeide med en av dem er en helt annen opplevelse enn å arbeide med naboen hans. Også mer generelt sett kan "personer med psykisk utviklingshemning" kalles en svært sammensatt gruppe. Jeg vil avslutte dette avsnittet med et lite eksempel hentet fra en av mine observasjoner.

Inne i leiligheten sitter "Otto" og ser på tv. Jeg sitter meg ned i sofaen sammen med hans personale, og slår av en liten prat. "Otto" bryr seg lite om min tilstedeværelse, og fortsetter med tv-tittingen. Etter ca et kvarter går hans personale og jeg inn i fellesleiligheten og tar oss en kopp kaffe, mens "Otto" fremdeles ser på filmen sin.

Observasjon i leiligheten til "Otto", 22/10 2007, ettermiddag

Å fokusere på tvang kan lett gi et inntrykk av at personalet konstant sitter på enden av stolen, klar med en skuldertakling i ren amerikansk fotball-stil dersom beboerne gjør noe de ikke skal. Dette er selvfølgelig ikke tilfelle. Arbeidet i bofellesskap går hovedsaklig ut på å tilbringe tid med beboeren og hjelpe til der det trengs. Tvang er et unntak i hverdagslivet i bofellesskapet.

Avslutning

I dette kapittelet har jeg forsøkt å gi leseren en innføring i hverdagslivets detaljer i bofellesskapet. Dette har jeg gjort ved å beskrive en dag med "Fredriks" og hans personale i et forsøk på å skape et helhetlig inntrykk. Jeg har også trukket linjer til de andre beboerne for å vise hvordan de på noen områder ligner hverandre, mens de på andre områder skiller seg fra hverandre. Dette har jeg gjort for å illustrere hvordan beboerne i "Mulesvingen" bofellesskap ikke nødvendigvis er en helhetlig gruppe, selv om de av velferdsstaten er plassert på samme sted: i et bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning.

Mot slutten av kapittelet peker jeg på hvordan arbeidet i bofellesskapet kan være en påkjenning på personalet. De befinner seg alltid i faresonen for å bli utsatt for fysiske påkjenninger, og selv om dette problemet til en viss grad reduseres ettersom personalets erfaring øker, kan risikoen aldri sies å forsvinne helt. Men samtidig er ikke livet i bofellesskapet dominert av en slik risiko. Det kan heller sies å være dominert av hverdagslige hendelser, hvor tvang og vold relativt sjeldent oppstår; de er unntaket og ikke regelen.

Kapittel 6: Omsorgsstrategier

Mens jeg i sist kapittelet foretok en mer deskriptiv fremstilling av forholdet mellom personalet og beboerne i bofellesskapet vil jeg i dette kapittelet gå mer analytisk til verks. Sentralt blir min presentasjon av tre forskjellige omsorgsstrategier som personalet benytter seg av. Jeg vil også konkretisere situasjoner hvor disse forskjellige strategiene blir benyttet. Strategiene har jeg valgt å kalle *akseptstrategi*, *påvirkningsstrategi*, og *tvangsstrategi*. Årsakene til disse betegnelsene vil jeg komme nærmere inn på utover i kapittelet. Mot slutten av kapittelet vil jeg presentere et blikk på beboerens strategier. Dette gjør jeg fordi beboerne i likhet med personalet også kan sies å være innehavere og anvendere av makt. Men som jeg senere vil vise er denne makten av en annen karakter enn personalets, og i de fleste tilfeller strekker den seg ikke lengre enn dertil hvor personalet er villig til å akseptere den.

Hvordan personalet definerer situasjoner

Som det fremgår av kapittel 5 vil personalet tilbringe det meste av sin arbeidsdag sammen med en enkel beboer, altså i en 1-1 relasjon. I løpet av denne tiden hjelper personalet ”sin” beboeren med de fleste daglige gjøremål. Ut fra et teoretisk/analytisk blikk kan det sies at i alle de situasjonene som oppstår i løpet av dagen, hvor beboeren utfører en handling og samtidig observeres av sitt personale, vil personalet definere situasjonene som beboerens adferd utspiller seg i (jf. Thomas, min gjennomgang i kap 3). Når personalet så handler i en situasjon, skjer dette med bakgrunn i denne forutgående defineringen av situasjonen. Det følgende eksempelet på dette er hentet fra en busstur til et turområde i Bergen.

Når vi kommer frem vil ikke ”Fredrik” gå ut av bussen. To personale står med ham og forsøker med verbal oppfordring å få han til å gå ut, uten at ”Fredrik” reagerer. Etter en stund fører de ham ut av bussen ved hjelp av håndledning, samtidig som de holder en leke foran ham. I mellomtiden går de andre beboerne ut av bussen og inn i skogen sammen med sitt personale. Jeg blir stående med ”Fredrik” og hans personale utenfor bussen i ca fem minutter før vi begynner å gå. Turen går ca. 200 meter bortover stien før ”Fredrik” stopper opp og går noen meter inn i skogen. Der blir han stående en liten stund før han bestemmer seg for å gå tilbake til bussen. Hans personale og jeg følger etter.

Observasjon på tur, 22/10 2007, ettermiddag

Analytisk kan en si at personalet her må ta stilling til hva de skal gjøre i to forskjellige men etterfølgende situasjoner. Den første av disse er når ”Fredrik” ikke vil gå ut av bussen. Denne situasjonen definerer personalet slik at de velger å gripe inn med verbal kommunikasjon. Ettersom dette forsøket ender resultatløst, velger personalet å gripe inn ved å lede Fredrik ut av bussen med hånden. Samtidig forsøker de å oppnå hans oppmerksomhet med en leke. Videre definerer personalet den neste situasjonen som oppstår når Fredrik stopper opp 200 bortover stien. I denne situasjonen velger personalet å ikke gripe inn i et forsøk på å få ham til å fortsette turen, men heller å vente sammen med ham. Etter en stund går de også tilbake til bussen, i det de andre beboerne kommer tilbake fra sin tur.

I begge de to situasjonene som beskrives kan en si at personalet blir stilt overfor et valg om å gripe inn eller ikke gripe inn overfor beboeren, samt et valg om formen på en eventuell inngripen. I den første situasjonen griper personalet inn når beboeren ikke vil gå ut av bussen. I den andre, hvor beboeren ikke vil fortsette turen, griper personalet ikke inn. Grunnlaget for personalets valg mellom å gripe inn og å ikke gripe inn er deres forutgående definisjon av situasjonen. Denne definisjonen kan i praksis ha to mulige utfall. Det første praktiske utfallet er at personalet definerer situasjonen på en slik måte at de velger å ikke gripe inn overfor beboeren. Dette gjør personalet i situasjonen 200 meter inne i skogen, når de velger å vente sammen med beboeren. Det andre praktiske utfallet er at personalet definerer situasjonen på en slik måte at de velger å gripe inn overfor beboeren. Dette valget gjør personalet når ”Fredrik” ikke vil gå ut av bussen.

Begge situasjonene over er typiske i bofellesskapet, og de eksemplifiserer noe som er utbredt i mitt datamateriale: hvordan personalet definerer situasjonen, for så å ta et valg om å gripe inn eller ikke overfor beboeren. Uttrykket *å gripe inn overfor beboeren* blir i denne sammenheng en forenkling av en *type* handling som personalet kan utføre, en *type* som går ut på at personalet *griper* direkte *inn* i beboerens adferd. Selve *inngripelsen* kan selvfølgelig utføres på mange forskjellige måter. Dette er samtidig på ingen måte et spørsmål om å handle eller å ikke handle, for personalet utfører også handlinger selv om de velger å *ikke gripe inn*. Skillet mellom *å gripe inn* og *å ikke gripe inn* blir derfor et skille mellom to handlingstyper, hvorav den ene er rettet mot *å gripe inn* overfor beboerens handlinger, den andre ikke.

Skillet mellom *å gripe inn* og *å ikke gripe inn* er også helt og holdent analytisk. Det baserer seg på hva som har vært synlig for meg gjennom mine observasjoner, samt hva som er blitt

fortalt til meg gjennom mine informanternes refleksjoner. Det er også hovedsaklig gjennom de nevnte refleksjonene at jeg har fått tilgang til hvordan personalet utfører sin forutgående definisjon av situasjonen, som de igjen baserer sitt valg av handlingstype på. Personalets definisjoner kan anses som deres vurdering av situasjonen som helhet. Definisjonsprosessen blir da et forsøk på å vurdere alle potensielle forhold og alle mulig utfall av en situasjon. Personalet har selvfølgelig aldri tilgang til full informasjon om en situasjon. Samtidig er det heller ikke mulig for dem å forstå en beboers handlinger fullt ut, eller å forstå situasjonen som handlingen utspiller seg i (jf Thomas, omtalt i kap 3). En kan da si at personalets definisjon av situasjoner er avhengig av deres subjektive forkunnskaper og deres relative grad av erfaring. Mitt neste empiriske eksempel viser to etterfølgende situasjoner som personalet må definere. Disse situasjonene kan sies å være av en litt annen karakter enn de foregående, noe som vil bli videre drøftet nedenfor.

På andre siden av veien var det et stort bygg med noe som så ut som en avansert alarm på ene ytterveggen. En bro ledet bort til bygget. Beboeren løp plutselig nedover broen og mot alarmen, og det virket som om han ville trykke på knappene. Før han kom frem klarte vi å ta han igjen, og vi fikk han fra å gjøre dette. Men da begynte han i stedet med broen, og skulle henge ut i fra rekkverket. Det var veldig høyt ned, så vi sto og tviholdt han igjen.

Intervju med "Anne", miljøterapeut

Igjen kan en analytisk sett si at det oppstår to separate men etterfølgende situasjoner. I begge situasjonene har personalet valget mellom å *gripe inn* overfor beboeren, eller å *ikke gripe inn* overfor beboeren. Dette valget er igjen et valg som baseres på personalets definisjon av situasjonene. I den første situasjonen hindrer personalet beboeren i å trykke på et alarmsystem ved bruk av skjerming og verbal oppfordring. Det er ikke bare at beboeren trykker på knapper som får personalet til å velge å *gripe inn*, men like mye hva som kan skje dersom alarmen utløses. Det er altså definisjonen av situasjonen som helhet som får personalet til å gripe inn. Men når personalet faktisk *griper inn* er dette noe som skjer mot beboerens adferd, for å forhindre ham i å gjøre som planlagt. Dette er et grunnleggende element i forståelsen av hvordan personalet *griper inn*, og det er verd å gjenta: Selv om definisjonen er av situasjonen som helhet, er å *gripe inn* en type handling som er rettet direkte mot beboerens adferd. I den andre situasjonen må personalet hindre beboeren fra å henge seg ut ifra en bro, noe de gjør ved å "tviholde han igjen". Igjen definerer personalet situasjonen som helhet på en slik måte at de velger å *gripe inn* overfor beboerens adferd.

De to forskjellige situasjonene, alarmsystemet og broen, kan ses på som eksempler på to forskjellige typer av *inn gripen* overfor beboernes adferd. Disse to typene kan kalles *svak* og *sterk inn gripen*. Den første situasjonen kan kalles *svak inn gripen* fordi personalet påvirker beboeren til å oppnå en enighet om at alarmsystemet ikke bør røres. Det som gjør at den andre situasjonen kan kalles en *sterk inn gripen* er at det ikke oppstår en slik enighet, og personalet må da gripe inn fysisk for å direkte forhindre beboerens målsetning. I denne situasjonen antok personalet at beboerens målsetningen var å henge fra broen etter hendene.

Jeg har til nå drøftet personalets spontane definisjon i situasjonen som oppstår. Men en kan også påstå at mange av disse situasjonene som oppstår allerede er ferdig definert. Slike ferdige definisjoner kan variere i form fra en løs norm til en nedskrevet regel. På den måten kan det oppstå en konflikt mellom den spontane definisjonen og den som allerede finnes (jf. Thomas, kap 3). Samtidig er det personalets ansvar å velge hvilken definisjon av situasjonen som skal benyttes (jf. Lipsky, kap 3). De ferdige definisjonene vil ofte være så generelle at de blir vanskelige å benytte seg av i unike situasjoner. Dette kan være tilfelle dersom det oppstår en relativt unik situasjon. Det er derimot mer sannsynlig å finne en ferdig definisjon i hyppig gjentakende situasjoner, som for eksempel når ”Fredrik” ikke vil gå ut av bussen.

Aksept som strategi

Jeg vil nå presentere tre forskjellige omsorgsstrategier som jeg finner i mitt analytiske materiale. Disse strategiene er igjen knyttet til hvordan personalet definerer situasjoner. Jeg har valgt å kalle den første av dem for *akseptstrategi*. Dette er en strategi som går ut på at personalet, basert på sin definisjon av situasjonen, ikke griper inn overfor beboerens adferd (jf min presisering av begrepet ”å gripe inn” i avsnittet over). Det følgende er et eksempel på hvordan et personale kan benytte seg av en slik strategi.

Jeg sitter og snakker med personalet inne i ”Fredriks” leilighet. ”Fredrik” går rundt i leiligheten med en leke, og inne i mellom sitter han seg ned og leker litt. Personalet bryr seg relativt lite om hva ”Fredrik” gjør på, men det er tydelig at hun holder et lite øye med han.
Fra observasjon i ”Fredriks” leilighet, 23/10 2007

”Fredriks” adferd er her at han går frem og tilbake i leiligheten sin, og at han av og til sitter

seg ned for å leke litt. Selve situasjonen defineres så av hans personale som ut i fra denne definisjonen velger å ikke gripe inn. Når jeg velger å kalle denne strategien for en *akseptstrategi* er dette med bakgrunn i to forskjellige forståelser av ordet aksept. For det første kan en forstå aksept som å holde ut og ikke gripe inn, selv om situasjonen kanskje ikke er ønskelig. Ut i fra en slik forståelse av ordet blir det klart at akseptstrategier ikke nødvendigvis betyr at personalet definerer den aktuelle situasjonen som foretrukket, eller at personalet rent personlig liker hva som foregår. Det personalet gjør når akseptstrategien benyttes på et slikt grunnlag er å akseptere beboerens adferd basert på en definisjon av situasjonen som helhet. Med det velger de en handlingstype som ikke griper inn i beboerens adferd. En andre forståelse av ordet aksept kan være at noe aksepteres fordi det er slikt det skal være, fordi det er ”normalt”. I følge denne forståelsen trenger ikke aksept å være en reaksjon på noe negativt. På samme måte kan personalets akseptstrategi være et uttrykk for at situasjonen defineres som skikkelig, normalt eller uunngåelig.

Akseptstrategien kan til en viss grad sies å henge sammen med en økt fokus på brukermedvirkning (jf beskrivelse i kap 2). Her lar personalet beboeren selv ta del i styringen av sin egen hverdag. Med andre ord aksepterer personalet at beboeren tar del i styringen av sitt eget liv. Ved å ikke gripe inn overfor beboeren når han vil inn i stuen eller bare stå på gangen, ikke vil pusse tennene eller ikke vil være med inn i leiligheten, så gir personalet beboerne en viss grad av styring over sitt eget liv. En kan se akseptstrategien i lys av Folkestads (2003) forståelse av hvordan personalet *rammer inn* og gir *handlingsrom*. Når personalet benytter akseptstrategien kan en da si at de gir beboeren mye *handlingsrom*, samtidig som *innrammingen* er begrenset.

Når personalet benytter seg av en akseptstrategi er det på bakgrunn av en forutgående definering av situasjonen som innebærer et valg om å ikke gripe inn overfor beboerens adferd. Det å ikke gripe inn kan også anses som en handlingstype. I mange tilfeller blir slike handlingstyper brukt bevisst for å opprettholde akseptstrategien. Det følgende er et eksempel på det.

Beboeren ”Flemming” kommer plutselig ut av leiligheten og går inn i fellesstuen. Han fortsetter rett bort til sofaen og setter seg ned. Personalet ”Merethe” følger like etter og setter seg ned ved siden av ham. Etter noen minutter reiser ”Merethe” seg og går bort på kjøkkenet for å ta seg en kopp kaffe, mens ”Flemming” sitter igjen i sofaen. Leiligheten har en åpen

kjøkkenløsning, slik at ”Flemming” og ”Merethe” fremdeles er i samme rom. Ca ti minutter senere går ”Flemming” tilbake til sin egen leilighet, og ”Merethe” følger etter ham.

Fra observasjon i fellesleiligheten, 25/2 2008, kveld

Akseptstrategien brukes gjerne i situasjoner hvor personalet har full kontroll, noe ”Merethe” kan sies å ha når de sitter i leiligheten. Når hun mister denne kontrollen må hun derimot utføre en handling for å komme tilbake på det nivå hun tidligere var på. I situasjonen beskrevet over går denne handlingen ut på at hun følger etter ”Flemming” inn i fellesleiligheten. Ved å gjøre dette kan hun fremdeles benytte seg av akseptstrategien. Eksempelet viser hvordan personalet utfører en handling som har sammenheng med beboeren og en definisjon av situasjonen, uten at det gripes inn direkte overfor beboerens adferd. Personalet kan heller i denne sammenhengen sies å utføre en justering av seg selv. På denne måten blir akseptstrategien en del av samhandlingen mellom personale og beboer.

Akseptstrategien kunne også blitt kalt en tålmodighetsstrategi, om bare for å understreke hvordan det ofte kreves stor tålmodighet for å benytte seg av den. Blant annet brøt en av mine informanter oppgitt ut av en historie om ”Fredrik” for å fortelle meg at ”av og til må du bare stoppe opp og telle til femti!” I det følgende eksempelet illustreres denne tålmodigheten.

Jeg brukte litt tid på å få han (”Fredrik”) inn på badet. Og når vi først kom så langt, så fikk jeg bare pusset tennene hans nede, før han gikk ut igjen. Så måtte jeg vente til han kom tilbake til badet igjen, for å pusse resten (...) Jeg måtte gjøre det skikkelig fordi de hadde pusset ganske dårlig i morgenstellet. Og det gikk veldig bra til slutt, da jeg fikk han med tilbake til badet (...) men det tok veldig lang tid.

Intervju med ”Elisabeth”, miljøterapeut

Informanten forteller her om noe som kan anses som en vanlig hendelse hos ”Fredrik”. Tannpuss er ganske enkelt noe han ikke liker, og prosessen rundt denne byr som regel på en del problemer. Det at tannpussen består hovedsaklig av venting gjør den til et godt eksempel på situasjoner hvor personalet benytter tålmodighet. I et annet intervju nevnte en informant at det kunne ta opp til en halvtime å få unnagjort en skikkelig puss. Men likevel var det viktig for denne informanten å få unnagjort tannpussen, uansett hvor lang tid det skulle ta. Tilbake til utsagnet over nevner ”Elisabeth” også at det ikke hadde blitt pusset særlig bra om morgenen. Dette viser hvordan *akseptstrategien* kan falle igjennom når den blir presset for tid. Når dette skjer må personalet ofte endre sin strategi til en jeg har valgt å kalle

påvirkningsstrategi.

Påvirkning som strategi

Som et alternativ til *akseptstrategien* kan personalet benytte seg av *påvirkning* som *strategi*. Dette gjør de når en situasjon er definert slik at de bestemmer seg for å gripe inn overfor beboerens adferd med en svak inngripen. Det som kan sies å være personalets formål med *påvirkningstrategien* er å komme seg tilbake til en situasjon hvor de igjen kan benytte seg av *akseptstrategien*. En slik strategi kan sies å ha likhet med det Handegårds kaller *makt uten tvang* (jf. kap 3). I det følgende eksempelet benytter personalet seg av en påvirkningsstrategi.

Vi parkerer bussen og beboerne går ut. Plutselig stopper "Otto" opp og stiller seg langs gjerdet. Personalet hans forsøker å få han med inn i huset, men han vil ikke gå opp trappen. Etter en stund går et annet personale bort til dem og hjelper til, og med håndledning fra begge sider får de han til slutt inn i leiligheten.

Fra observasjon utenfor bofellesskapet, 29/10 2007, ettermiddag

I denne situasjonen vil ikke "Otto" være med inn i huset, og personalet forsøker å lede ham med hånden. Ved å gjøre dette benytter de seg av strategien som kan kalles påvirkningstrategi. Denne kjennetegnes som nevnt ved at personalet griper inn med en svak inngripen overfor beboerens adferd. Det at personalet griper inn på denne måten gjøres på bakgrunn av deres forutgående definisjon av situasjonen. I eksempelet over er beboerens adferd at han stopper opp og ikke vil inn. Personalets definisjon av situasjonen som helhet leder til at de griper inn overfor denne adferden. Formålet med strategien er å komme tilbake til en situasjon hvor personalet igjen kan benytte seg av *akseptstrategien*. For å oppnå dette forsøker personalet å komme til en enighet med beboeren om hvordan en situasjon skal løses. Strategien kan kalles en påvirkningsstrategi fordi den fungerer gjennom et forsøk på å *påvirke* beboeren adferd i en bestemt retning. Det er derimot ikke sagt at utfallet av dette forsøket går i den retning personalet ønsker, noe som det følgende eksempelet viser.

Det er middagstid, men "Fredrik" vil ikke gå ned i leiligheten. Hans personale "William" forsøker å få ham ned trappen ved å snakke om hvor god maten er og hvor sulten "Fredrik" må være. "William" forsøker også å få "Fredriks" oppmerksomhet med en av lekene hans. Dette fungerer heller ikke, og etter en stund gir han opp sine forsøk. Dermed blir de sittende i

trappen i ca 15 minutter til før ”Fredrik” går ned av seg selv.

Fra observasjon i bofelleskapet, 22/10 2007, rett etter vaktskifte (kl 15)

I denne situasjonen vil ikke ”Fredrik” gå ned i leiligheten sin. Hans personale ”William” griper så inn overfor denne adferden med en svak inngripen, nærmere bestemt ved hjelp av verbal kommunikasjon. Det er hele tiden klart at personalets formål med å gripe inn er å få beboeren med ned i leiligheten. Med andre ord forsøker ”William” å få ”Fredrik” med på en enighet om at de skal gå ned i leiligheten. Det som derimot skjer er at ”Fredrik” fremdeles ikke vil ned i leiligheten sin, og de blir derfor stående i trappen. I det øyeblikket personalet ”William” gir opp å påvirke beboeren ”Fredrik”, kan dette ses på som at det etableres en enighet om å bli stående i trappen. Dette er fordi personalet i det øyeblikket endrer sin strategi fra en påvirkningsstrategi til en akseptstrategi. Enighet er altså ”endestasjonen” for dette eksempelet på en påvirkningsstrategi, selv om denne enigheten ikke er den samme som ”William” opprinnelig søkte.

Alle omsorgsstrategier inneholder en form for paternalisme som et resultat av at det er snakk om asymmetriske omsorgsrelasjoner (jf. Handegård 2005). Også *påvirkningsstrategien* inneholder en form for paternalisme. Det er klart at ”Fredrik” ikke ønsker å være med ned i leiligheten for å spise middag, men ”William” forsøker likevel å overtale han til å bli med ned. En av de utløsende faktorene til hvorfor en slik situasjon oppstår er at personalet ut fra erfaring vet at beboerens manglende vilje til å spise middag ikke nødvendigvis betyr at han ikke er sulten, men like gjerne at han ikke evner å vite hva som kreves. Personalet forsøker derfor å ta over for beboeren, å lede ham i riktig retning, for at han skal få mat. Denne typen paternalisme svarer til det Christensen og Nilsens (2006) kaller svak paternalisme (jf. kap 3), hvilket nettopp innebærer et inngrep mot personer som ikke i besittelse av de mentale evnene som trengs til å utøve sin frihet. Det grunnleggende er at det ikke er den enkeltes valg som gjøres til gjenstand for vurdering, men *”han eller hennes kognitive evner til å kunne fatte selvstendige valg”* (ibid: 50). Når påvirkningsstrategien kan sies å inneholde en form for svak paternalisme er det fordi personalet forsøker å påvirke beboeren en retning som beboeren ikke klarer å finne selv. Men som nevnt behøver ikke nødvendigvis den enighet som oppstår være den som personalet opprinnelig søkte.

Tvang som strategi

I noen relativt sjeldne situasjoner må personalet benytte seg av en *tvangsstrategi*. Dette er en strategi som i likhet med *påvirkningsstrategien* benyttes når personalet definerer situasjonen slik at de velger å gripe inn i beboerens adferd. Men *tvangsstrategi* skiller seg likevel fra *påvirkningsstrategi* ved at den fungerer uavhengig av om beboeren motsetter seg personalets inngripen eller ikke. Nedenfor vil jeg utføre en inndeling av tvangsstrategiene i formaliserte og ikke-formaliserte tvangsstrategier.

Dette første avsnittet vil omhandle ikke-formaliserte *tvangsstrategier*. Det følgende er et utdrag fra mitt intervju med "Hilde" og er et klart eksempel på en ikke-formalisert *tvangsstrategi*.

Når han blir urolig, må du nesten bare legge han i bakken, da roer han seg raskt (...) hvis ikke så kan han klore og knipe veldig hardt, og det er ikke noe godt (viser frem blåmerker på armen) hvis ikke du er sterk nok, så kan du holde igjen døren med han på andre siden, men da tar det mye lengre tid.

Intervju med "Hilde", miljøterapeut

Som i tilfellene med *påvirkningstrategi* er dette en strategi som benyttes når personalets definisjon av situasjonen fører til at de griper inn overfor beboerens adferd, men dette er i seg selv ikke nok; det må også i følge lovverket (kapittel 4A) foreligge en nødssituasjon. Det bekreftes også gjennom min empiri at personalet i "Mulesvingen" er avhengig av å definere en situasjon som en nødssituasjon for å benytte seg av en tvangsstrategi. I situasjonen over er ordet "uroelig" en betegnelse på en relativt kraftig utagering²⁴, og personalet definerer situasjonen slik at de griper inn overfor denne adferden. Samtidig kan denne utageringen føre til skade på personale eller beboer, den blir altså definert som en nødssituasjon, og personalet tar i bruk en *tvangsstrategi* for å forhindre denne.

Men dette betyr ikke at det finnes en klar definisjon eller forståelse av hva en nødssituasjon er. I følge kapittel 4A (rundskriv 15-10/2004) kan tvang kun benyttes i tilfeller hvor *vesentlig skade* kan oppstå, og med dette beskrives nødssituasjon som en situasjon hvor *vesentlig skade*

²⁴ Utagering er et omdiskutert begrep uten en enkel og klar forståelse eller definisjon. Min fortolkning av bruken av ordet i "Mulesvingen" er at det er ment å bety destruktiv og/eller voldelig opptreden fra beboeren, enten rettet mot seg selv, personalet eller gjenstander.

kan oppstå. Videre defineres vesentlig skade som (vesentlig) fysisk skade på seg selv eller andre, krenkelser av egen eller andres integritet, og skader på egne eller andres eiendeler. Alle disse punkter forutsetter en vurdering fra personalets side og forståelsen av begrepet nødssituasjon blir da enda et element som må defineres.

Min forståelse av tvangsstrategier har likhet med det Handegård betegner *makt som tvang etter kapittel 6A (4A)* (jf. kap 3). Dette involverer blant annet tiltak som tjenestemottakeren motsetter seg. Men likevel ønsker jeg å løsrive forståelsen av *tvangsstrategiene* fra denne forankringen i lovverket (på tross av at forankringen til en viss grad vil dukke opp igjen i neste avsnitt). En slik løsrivelse er viktig for å understreke at tvang kan ha mer enn én betydning, altså flere betydninger enn de som er diktert i kapittel 4A. Min empiri viser at de *tvangsstrategiene* som eventuelt benyttes ikke nødvendigvis oppfattes som tvang etter kapittel 4A.

For å se nærmere på de ikke-formaliserte tvangsstrategiene kan det være nyttig å dele dem inn i *direkte* og *indirekte* tvangsstrategier. Denne inndelingen sier ikke noe om selve strategien, men heller om prosessen som leder frem til benyttelsen av den. En *indirekte* tvangsstrategi er ikke den første strategien som forsøkes, men etterfølger en av de andre strategiene, altså en akseptstrategi eller en påvirkningsstrategi. Tvangsstrategien blir da ikke et direkte svar på situasjonen, men heller et resultat av en ny situasjonsdefinisjon som må gjøres dersom den opprinnelige strategien ikke fungerer. Den følgende situasjonen viser hvordan personalet først benytter en påvirkningsstrategi, før de går videre med en tvangsstrategi.

En bruker satt seg ned i bilveien, og så kom det en bil imot (...) jeg forsøkte med verbal kommunikasjon å få ham til å reise seg. Men da la han seg ned, så jeg prøvde med håndledning, og sa: nå må du komme deg ut, for det kommer bil! Men så kom bilen nærmere, så vi måtte bare ta hver sin side og løfte han bort til fortauet.

Intervju med "Jannicke", student/assistent

I dette tilfellet kan "Jannicke" sies å benytte seg av en *indirekte* tvangsstrategi. Denne innledes ved at hun først benytter seg av en påvirkningsstrategi, som i dette tilfellet består av verbal kommunikasjon og forsøk på håndledning. Begge disse to kan ses på som eksempler på svak inngripen. Når "Jannicke" griper inn kan det sies at hun forsøker å oppnå enighet

med beboeren. I dette tilfelle er hun ute etter en enighet om at beboeren må gå ut av veien. Etter en stund vurderer ”Jannicke” det slik at denne strategien ikke fungerer, og velger da å benytte seg av en tvangsstrategi i stedet. Dette må hun gjøre fordi (1) forsøket på å etablere en enighet om endring av adferd feilet, og (2) fordi nødssituasjonen eskalerer i det bilen nærmer seg.

En *direkte* tvangsstrategi er derimot en tvangsstrategi som benyttes som et direkte svar på en situasjonsdefinisjon. Her forteller ”Ingvild” om en slik hendelse:

En gang, da han satt på asfalten, begynte han å slå hånden og albuen sin i bakken så hardt han kunne. Det virket som om den holdt på å knekke, så personalet hans kastet seg over han og tviholdt han fast for at han ikke skulle skade seg selv.

Intervju med ”Ingvild”, student/assistent

”Ingvild” forteller her hvordan en tvangsstrategi benyttes *direkte* for å forhindre at beboeren skader seg selv. Det som gjør at dette kan kalles en *direkte* tvangsstrategi er for det første at situasjonen defineres som nødssituasjon. For det andre blir en øyeblikkelig inngripen ansett som nødvendig for å forhindre vesentlig skade på beboeren. En kan i en slik situasjon si at personalet *rammer inn* kraftig, og tillater beboeren meget lite *handlingsrom* (jf. Folkestad, kap 3).

Situasjoner hvor personalet griper inn overfor beboeren med tvang kan i mange tilfeller sies å være eksempler på sterk paternalisme. I eksempelet over går personalet aktivt inn i situasjonen for å forhindre at beboeren forsøker å skade sin egen hånd. Når personalet gjør dette overstyrer de faktisk et valg som beboeren selv har gjort. Selv om dette sannsynligvis er et valg som de fleste andre ikke ville ha tatt, og et valg som kan bringe med seg relativt smertefulle konsekvenser, kan en si at det her hindres en person som er i stand til å fatte egne valg i å utføre disse valgene. En utfører derfor det som kan kalles sterk paternalisme (Christensen og Nilsen 2006). Uansett hvor galt valget virker på personalet er det likevel et valg som beboeren gjør. Dette gjelder om det så er å legge seg ned i en bilvei eller å dunke hånden sin i bakken. Men en kan stille spørsmål ved beboerens *evne* til å forstå konsekvensene av disse valgene. I situasjonene beskrevet her kan det virke som personalet må gripe inn fordi beboerne selv ikke forstår disse konsekvensene. På en annen side er det også trolig at personalets reaksjon er påvirket av regler i bofellesskapet som dikterer hvordan

slike situasjoner skal håndteres. Dette er ikke fordi det finnes flere regler i bofellesskapet når det gjelder potensielt skadelige situasjoner, enn når det gjelder andre og mindre alvorlige situasjoner. Men mine informanter har derimot gitt et inntrykk av at regler rundt potensielt skadelige situasjoner er mye viktigere å følge enn regler knyttet til andre og mindre akutte situasjoner. Dermed kan en også si at de ikke bare er beboernes handlingsrom som innskrenkes av en tvangsstrategi; også personalets handlingsrom blir innskrenket av at de blir presentert for i økende grad påtrengende ferdige definisjoner.

Det må til sist nevnes at selv om en ikke-formalisert tvangsstrategi er avhengig av en nødssituasjon, er det ingen automatikk i at en nødssituasjon nødvendigvis leder til at personalet benytter seg av en tvangsstrategi. Dette vil variere på bakgrunn av blant annet nødssituasjonens karakter og personalets definisjon av situasjonen som helhet. På den måten vil en påvirkningsstrategi i mange tilfeller være nok til å avverge en nødssituasjon. På samme måte kan en si at en tvangsstrategi kan benyttes uten at situasjonen i forkant er definert som en nødssituasjon. I så tilfelle vil dette kunne kalles *uakseptabel tvang* (jf. Handegård, maktinndeling i kap 3).

Formaliserte tvangsstrategier

De tvangsstrategiene jeg beskriver i avsnittet over baserer seg på enkeltsituasjoner og personalets vurdering av dem. Men tvangsstrategier kan også formaliseres på en måte som de andre strategiene ikke kan. Dette skjer gjennom vedtak om tvang etter kapittel 4A. Et vedtak om tvang gir personalet lov til å benytte planlagt tvang etter §4A-5, bokstav b og c. Dette vil si enten ”*planlagte skadeavvergende tiltak i gjentatte nødssituasjoner*”, eller ”*tiltak for å dekke tjenestemottakerens grunnleggende behov*” (rundskriv 15-10/2004: 8, jf også kap 2). Forut for et slikt vedtak må det prøves ut alternativer før en så må gjennom en relativt langvarig søknadsprosess. I ”Mulesvingen” finnes det et vedtak om å låse en hagedør om natten for å forhindre at en beboer går ut. Et alternativet til dette vedtaket er å ha et fast personale utenfor døren for å sikre seg mot at dette skjer. Et annet alternativ er å la døren stå åpen og uvoktet, men det kan i følge mine informanter medbringe svært uønskede konsekvenser.

Frem til dette punktet i diskusjonen har beskrivelsen av prosessen rundt de forskjellige omsorgsstrategiene foregått i kun én bestemt rekkefølge. Først må en ha (1) en situasjon, som

igjen (2) defineres av personalet, som igjen (3) velger en strategi som i praksis går ut på å enten gripe inn eller ikke overfor beboerens adferd. Når personalet følger vedtaket beskrevet over blir derimot denne rekkefølgen til en viss grad satt til side, og strategien blir valgt *før* den aktuelle situasjonen som strategien skal forhindre, faktisk oppstår. Jeg har diskutert tidligere i oppgaven hvordan det ofte finnes ferdig definerte situasjoner som personalet kan benytte seg av. Disse kan igjen rivalisere med personalets spontane definisjoner av situasjoner (jf. W. I. Thomas i kap 3 og kap 6). De formelle tvangsstrategiene kan minne om disse, men skiller seg fra de alminnelige ferdige definerte situasjonene med at de er *formelt* definerte. De blir da å anse som en plikt for personalet, og de kan følges uten å vise ta hensyn til eventuell motstand fra beboeren. En si at innrammingen i stor grad er forhåndsbestemt, men i slike situasjoner er de også personalets frihetsrom som er innskrenket (jf Folkestad, kap 3). Dette har bakgrunn i at slike definisjoner ikke på samme måte *rivaliserer* med de spontane definisjonene, men heller kan sies å *dominere* dem i stor grad.

Vedtaket om å låse døren om natten er utformet på bakgrunn av at det først oppstår en situasjon (at beboeren går ut døren om natten, det er mørkt og kaldt osv), som så defineres av personalet. På bakgrunn av denne definisjonen velger personalet å gripe inn overfor beboerens adferd med en formalisert tvangsstrategi. Rent praktisk sett blir dette gjort ved å dokumentere et behov som igjen utgjør grunnlaget for en søknad om tvang etter kap 4A. Når denne søknaden blir godkjent finnes det en formell definisjon på situasjonen. Og når personalet i bofellesskapet senere låser døren benytter de seg av denne formelle definisjonen. I følge Handegård (2005) kan selve vedtaket ses fra en subjektiv side, hvor en vurderer beboerens reaksjon på tiltaket, og en objektiv side, hvor en vurderer tiltakets innhold. Når døren låses etter vedtaket som er nevnt over gir ikke beboeren noen direkte reaksjon på tiltaket. Men fra et objektivt synspunkt er det mulig å påstå at beboerens handlefrihet blir innskrenket av vedtaket og at hans valgmulighet blir mindre. På den måte kan en si at også formaliserte tvangsstrategier er et uttrykk for sterk paternalisme. Samtidig er formålet med vedtaket at beboeren skal slippe å bli overvåket av personalet, da de ikke trenger å være i leiligheten så lenge døren er låst. Så akkurat i dette tilfellet kan vedtaket også sies å fremme beboerens rett til et privatliv. Men det må understrekes at det selvfølgelig ikke er denne retten til privatliv som har ført til akkurat dette vedtaket, men heller et relativt stort risikopotensiale.

Motmakt og beboernes strategier

Jeg har til nå hatt fokus på hvordan *personalets* strategier fungerer. Men det er også viktig å inkludere et fokus på hvordan *beboerne* benytter strategier i relasjon til personalet. I forskningen rundt beboernes strategier brukes ofte betegnelsen motmakt (Folkestad 1997, 2003, Handegård 2005, Christensen og Nilsen 2006). For å fortsette denne allerede etablerte terminologi vil jeg benytte meg av begrepet motmaktstrategier. Det følgende er et eksempel på en slik motmaktstrategi. Jeg er selvfølgelig fullt klar over at det er nesten overdrevet eksplisitt, men siden det først skjedde følte jeg at det måtte med i denne sammenheng.

”Kjartan” fikk beskjed av ”Cecilie” om å skylle av tallerkenen, men i stedet reiste han seg og gikk bort til henne. Han sto og så på henne i noen sekunder før han tok henne i hånden og ledet henne ut av leiligheten. ”Cecilie” fortalte meg senere at dette var ganske vanlig når en var med ”Kjartan”, og at en vanligvis pleide å vente en stund før en gikk inn igjen. Neste dag møtte jeg på et annet personale på fellesrommet som også hadde blitt ”kastet ut” av leiligheten til ”Kjartan” på samme måte.

Fra observasjon i leiligheten til ”Kjartan”, 22/10 2007

”Kjartan” utviser motmakt i denne situasjonen i det han leder sitt personale ut av leiligheten. Han benytter seg altså av en motmaktstrategi. Et annet eksempel viser hvordan beboeren ”Flemming” på en mer diskret måte utfører en motmaktstrategi.

”Flemming” sitter i sofaen sin og ser på noen bilder, samtidig som personalet forsøker å få ham bort til dagtavlen, ved å oppfordre ham verbalt. ”Flemming” titter av og til bort på personalet og ler litt, men blir bare sittende med bildene sine. Han forsøker etter hvert å vise bildene sine til meg, og jeg går ut fordi det føles som jeg forstyrrer det som personalets prøver å få til i situasjonen.

Fra observasjon i leiligheten til ”Flemming”, 22/10 2007

Det ”Flemming” gjør her er å ignorere personalet nesten totalt. Dette gjør han som et ledd i en strategi som omhandler å utøve motmakt i relasjonen til personale. Det som skiller en slik strategi fra personalets strategier er at denne motmaktstrategien blir fortolket som en del av beboernes adferd. På den måten kan personalet definere situasjonen hvor denne adferden utspiller seg, for så å velge å gripe inn eller ikke overfor denne. Beboerne kan altså ikke sies å inneha mer makt enn den makten personalet gir dem. Som et eksempel kan en ta situasjonen over, hvor beboeren ”Kjartan” leder personalet ut. Her definerer ”Ingvild” situasjonen slik at hun velger å ikke gripe inn, og lar seg med det lede ut av leiligheten. Hun benytter i denne

situasjonen en akseptstrategi, og med det *gir* hun ham rom for motmakt. I den følgende situasjonen blir derimot beboerens motmaktstrategi møtt med et annet svar.

Beboeren "Otto" har stoppet opp halvveis på turen, og står ved et gjerde. Etter en stund henvender hans personale "Ingvild" seg til ham og sier at nå må de gå. Han gir lite tegn til respons på dette, og hun gjentar at de må begynne å gå. "Otto" vil fremdeles ikke gå, og "Ingvild" gjentar seg enda en gang og forsøker å lede ham med hånden sin på skulderen hans. Etter en liten stund går "Otto" med på å gå videre.

Fra observasjon på tur i nærområdet, 25/2 2008

I denne situasjonen kan en si at "Otto" benytter en motmaktstrategi, og "Ingvild" griper etter en stund inn overfor denne adferden (altså hans benyttelse av motmaktstrategien). Hun velger da å benytte seg av en påvirkningsstrategi for å få "Otto" til å begynne å gå, og etter en stund fortsetter turen. Dette er et eksempel på hvordan motmaktstrategiene defineres av personalet på lik linje med de andre situasjonene som oppstår. Beboernes makt kan altså ikke sies å strekke seg lengre enn personalet er villig til å akseptere. Dermed demonstrerer også de asymmetriske maktrelasjonene som finnes mellom personale og beboer, og de potensielle konfliktene som finnes i slike relasjoner (jf. Handegård 2005).

Når beboeren "Otto" ikke vil gå videre på turen, kan det stilles spørsmål om dette er grunnet en bevisst motmaktstrategi fra hans side. En annen mulig forklaring vil være at situasjonen oppstår på grunn av hans manglende evner til å forstå situasjonen. Om det siste er tilfelle kan det vanskelig snakkes om en motmaktstrategi fra "Otto" sin side. Sannsynligvis vil det i mange situasjoner være en usikkerhet rundt beboerens intensjoner når det gjelder situasjoner som kan defineres som motmaktstrategier. Her er det verd å igjen merke seg Thomasteoremet (nevnt i kap 3). I denne sammenhengen kan en si at hvis personalet definerer beboerens handlinger som motmakt vil de velge sin strategi ut fra en forutsetning om at han benytter motmakt. Dette vil fungere uavhengig av om motmakt er beboerens faktiske intensjon med sine handlinger eller ikke. Hvis derimot disse handlingene defineres som noe annet, for eksempel et uttrykk for beboerens utviklingshemning i en bestemt situasjon, vil personalet benytte dette som grunnlag for sitt valg av strategi. Et problem i slike situasjoner er at personalet ikke vil gi handlingrom i situasjoner hvor beboerens handlinger tolkes slik. Det vil heller være naturlig for personalet å anta at beboeren i en slik situasjon trenger hjelp, og at de da benytter seg av en påvirkningsstrategi. Samtidig er det viktig å ikke undervurdere

personalets kunnskaper og erfaring. I de fleste slike situasjoner vil personalet i ”Mulesvingen” antageligvis ikke misforstå beboernes intensjoner. Dette er fordi de fleste av personalet innehar store kunnskaper når det gjelder de forskjellige beboernes handlingsmønster. Men unntak kan selvfølgelig forekomme.

Avslutning

I dette kapittelet har jeg gått dypere inn i de konkrete hverdagssituasjonene hvor samhandlingen mellom personale og beboer utspiller seg. Dette har jeg gjort for å analysere og deretter differensiere den makten som alltid er tilstede i slike relasjoner. Gjennom mine analyser har jeg funnet at det er mulig å se på makt ved hjelp av tre forskjellige omsorgsstrategier. Disse er akseptstrategi, påvirkningsstrategi og tvangsstrategi. Alle kan sies å være strategier for hvordan personalet realiserer makt i sin relasjon til beboeren.

Det finnes ingen faste skillelinjer mellom de forskjellige strategiene. De må snarere forstås som litt grovt forenklete og kategoriserte fellestrekk ved handlingstyper og intensjoner. En tvangsstrategi vil for eksempel kreve en nødssituasjon, men samtidig finnes det ikke en klart definert mal på hva nødssituasjoner egentlig er. På den andre siden er det mulig for personalet å gripe inn overfor en beboer på en slik måte at ingen i det hele tatt vil registrere det, og med det anta at det hele tiden ble benyttet seg av en akseptstrategi. Det er altså en meget flytende grense i overgangene fra aksept til påvirkning og til tvang. I det en beveger seg langs det kontinuum som dette kan kalles vil en oppleve at handlingsrommet til beboerne minsker i det en beveger seg trinnløst fra aksept til påvirkning til tvang. Men ikke bare det; også personalets handlingsrom vil minske da de i økende grad vil bli utfordret av ferdige definisjoner. Når det derimot er snakk om hvordan *beboerne* realiserer sin makt i relasjonen med personalet, har jeg valgt å si at de da benytter seg av motmaktstrategier. Men disse motmaktstrategiene blir selv fortolket av personalet på lik linje med all annen eventuell adferd beboeren måtte fremvise. Når personalet da tillater beboerne å utføre sine motmaktstrategier, kan en si at dette er et uttrykk for at personalet gir beboerne *handlingsrom*.

Kapittel 7: Valgets kvaler

I foregående kapittel presenterte jeg tre omsorgsstrategier. I dette kapittelet vil jeg diskutere noen elementer som ligger til grunn for personalets valg mellom disse strategiene. Først vil jeg introdusere og diskutere tre forhold som jeg har valgt å kalle *kontroll over omgivelsene*, *forskjellige tidsforståelser* og *krav om et normalt liv*. Disse er eksempler på forhold som jeg gjennom min empiri har funnet spiller inn på personalets valg av strategi. Allerede nå ønsker jeg å understreke at dette er på ingen måte må forstås som en fullstendig liste. Det finnes trolig en lang rekke forhold som spiller inn på personalets valg av strategi som det ikke vil være mulig å presentere her. Jeg har valgt ut akkurat disse tre forholdene fordi de fremsto som mest typiske gjennom mine intervjuer og observasjoner.

Etter en presentasjon av disse tre forholdene vil jeg vise hvordan personalets valg avhenger av deres vurderinger og defineringer, selv om de har gjennomgått en lang rekke påvirkninger forut. I denne sammenheng med disse vurderingene og defineringene vil jeg trekke frem tre argumenter som personalet benytter seg av. Til slutt vil jeg diskutere den symbolske makten og hvordan denne fungerer i bofellesskapet, sett i sammenheng med tillit.

Kontroll over omgivelsene

Det er en stor forskjell på beboernes hverdag i egen leilighet og den hverdagen de møter utenfor bofellesskapet. Spesielt for en relativt utenforstående observatør blir det en tydelig endring i samspeillet mellom personale og beboer i det øyeblikket de går ut døren. Før jeg går videre med denne diskusjonen vil jeg gi to eksempler.

Jeg sitter og snakker med "Kjartans" personale, "Hilde", mens "Kjartan" går frem og tilbake i leiligheten. Tv står på i bakgrunnen, og "Hilde" spør "Kjartan" om han vil se på. Det er tydelig på "Kjartan" at han ikke vil se på tv akkurat nå, i det han overser "Hildes" spørsmål. Når han bare går vekk og inn i gangen, bryr ikke hun seg noe om det. Når han går inn på kjøkkenet går hun for å se hva som skjer, men kommer raskt tilbake.

Fra observasjon i leiligheten til "Kjartan", 25/2 2008

I denne situasjonen sitter "Hilde" rolig i stuen til "Kjartan". Hun reagerer kun når hun ser at han går inn på kjøkkenet. På et senere spørsmål om hvorfor hun reagerer på dette, forklarer

hun at det er fordi "Kjartan" tidligere har kastet egg, samt andre matprodukter, på gulvet. Dette er noe hun ønsker å unngå i fremtiden, blant annet fordi det blir mye søl. Det koster også en del penger å hele tiden kjøpe ny mat. Senere samme dag gikk "Hilde" og "Kjartan" på butikken sammen. Det følgende er fra mitt intervju med "Hilde" som fant sted dagen etter. Her forteller hun om hvordan det er å gå på butikken med "Kjartan".

Når vi er på tur liker han veldig godt å se inn gjennom ruter på biler som stopper, så det er jo derfor vi er to personale, slik at vi kan gå en på hver side av han og skjerme (...) han kan også ødelegge biler eller løpe ut i veien eller noe sånt, så da er det greit å være to.

Intervju med "Hilde", miljøterapeut

"Hilde" og hennes kollega må passe på "Kjartan" konstant, og de går alltid på hver sin side av ham og holder han i hver sin hånd. Turen til butikken går langs en bilvei, og selv om den ikke er særlig trafikkert, er det alltid en risiko for biler. Blant annet står det alltid en eller to parkerte lastebiler langs veien. Disse setter store begrensninger på "Hildes" oversikt over møtende biler. Det står også en del personbiler parkert ved eller på fortauet, og "Hilde" frykter at "Kjartan" kan gjøre skade på dem. Slike hendelser kan være en stor belastning på "Kjartans" økonomi.

I den første av disse to situasjonene har "Hilde" nesten full kontroll over omgivelsene. Her kreves det bare en minimal justering av hennes strategi når "Kjartan" går inn på kjøkkenet for at hun fremdeles skal kunne benytte seg av en akseptstrategi. Denne justeringen utfører "Hilde" på seg selv i det hun reiser seg og går inn på kjøkkenet. Kontrollen kommer blant annet av at "Kjartans" leilighet er tilrettelagt akkurat etter "Kjartans" adferd. Derfor vil de fleste situasjoner som utspiller seg i leiligheten ikke innebære en nødvendighet for personalet å gripe inn. Som eksempel kan det nevnes at lekene hans er solide og tydelig beregnet på hans relativt hardhendte lekestil, mens interiøret i leiligheten er både robust og minimalt. Det er også enkelt for personalet å holde oppsyn med "Kjartans" bevegelser i leiligheten. I de fleste tilfeller kan de se "Kjartan" og dermed overvåke han visuelt. Når dette ikke er tilfelle kan de som regel høre både hvor han er og hva han gjør på. Et erfarent personale som "Hilde" kan regnes som virtuoser når det gjelder å høre hva som foregår. Hun har til og med ingen problemer med å gjøre dette samtidig som tv står på.

Når personale og beboer beveger seg utenfor hjemmets fire vegger, vil personalets kontroll

over situasjonen i de fleste tilfeller bli mindre. De er ikke lenger omgitt av trygge og forutsigbare omgivelser hvor en finner relativt harmløse gjenstander og tilpasset møblement. I stedet er de nå i en verden av raskt bevegende biler og fremmede mennesker, og et skifte av strategi kan bli nødvendig. I eksempelet over, hvor personalet går hånd i hånd med ”Kjartan” til og fra butikken, kan en kanskje si at personalet har endret strategi fra en akseptstrategi til en påvirkningsstrategi. Det er også mulig å forstå dette som at de har satt seg selv i en posisjon hvor de enkelt kan bytte fra en akseptstrategi til en påvirkningsstrategi dersom det oppstår behov for dette. Et slikt behov er meget individuelt og fullstendig avhengig av hvilken beboer det er snakk om. For eksempel vil en handletur med ”Flemming” kun kreve et personale. Men dette personale vil fremdeles holde ”Flemming” i hånden, fordi dette er den strategien som personalet velger å benytte seg av for å opprettholde kontroll.

Generelt sett kan en si at disse situasjonene viser hvordan personalet hele tiden forsøker å opprettholde samme nivå av kontroll over beboeren. Dette gjør de ved å endre strategi etter hvert som de anser denne kontrollen som økende eller minkende i forhold til ønsket nivå. Når personalet benytter en akseptstrategi i leiligheten til beboeren er ikke dette nødvendigvis et uttrykk for at personalet ikke trenger å ha kontroll i leiligheten. Det er heller et uttrykk for at kontrollen kommer enkelt gjennom kontrollerte omgivelser, og ikke minst personalets erfaring med å arbeide innenfor disse omgivelsene. I leiligheten er det meste forutsigbart, og personalet oppnår ønsket nivå av kontroll bare ved å være til stede. Det er en større grad av rutine, og på mange måter er kontrollen allerede forhåndslagt. Men når de kjente omgivelsene forsvinner, må personalet utføre justeringer for å kunne opprettholde ønsket nivå av kontroll. Noen ganger vil det være nok at personalet justerer sin egen adferd. Andre ganger blir det nødvendig å endre omsorgsstrategi.

Personalet benytter overvåkning til å opprettholde sin kontroll over situasjonene. For å illustrere hvordan denne overvåkningen fungerer, vil jeg nevne en siste observasjon.

Etter turen begynte plutselig ”Kjartan” å løpe bortover veien. Jeg så bort på personalet hans, som virket helt rolig. Det viste seg at dette skjedde relativt ofte, og at ”Kjartan” bare skulle bort til lekeplassen på andre siden av veien. Personalet ble stående et stykke unna mens ”Kjartan” satt seg på en huske. Jeg spurte personalet hvor lenge de regnet med at dette kom til å vare, og de svarte at de gjerne kunne stå der i en time eller mer. Da vi kom tilbake til bofellesskapet forhørte jeg meg om denne situasjonen, og spurte om hvorfor det ikke ble gjort

noen forsøk på å få ”Kjartan” inn igjen. Jeg fikk da som svar at slike forsøk ikke nyttet, og at han da bare ville sitte der enda lengre. Samtidig understreket personale at han kun fikk være alene på lekeplassen i perioder hvor det ikke var barn tilstede. I så tilfelle ville personalet fulgt ”Kjartan” tett, fordi han kunne være ”litt voldsom med barn”.

Fra observasjon utenfor bofellesskapet, 23/10 2007, kveld

Dette viser hvordan personalet har kontroll over situasjonen selv om den foregår utendørs. De benytter seg her helt klart av en akseptstrategi. Samtidig har de utført de nødvendige justeringene av sin egen plassering og oppmerksomhet som trengs for å opprettholde et akseptabelt nivå av kontroll. Personalets kontroll over situasjonen kan sies å være et resultat av deres overvåkning av beboerne. På samme måte kan personalets justeringer av seg selv sies å være justeringer i deres mulighet til å overvåke beboerne. I leiligheten er det som regel enkelt for personalet å overvåke beboeren. Dette er ikke nødvendigvis fordi leilighetene er bygd etter en panoptisk struktur, men mest fordi det er her personalet har størst erfaring med å utføre overvåkningen. Her vet personalet nøyaktig hva de kan se og ikke se, hva de kan høre og ikke høre, og ikke minst hvordan de enkelt kan justere seg selv. På den måten kan en si at en panoptisk *struktur* egentlig ikke er nødvendig, fordi de panoptiske *mekanismene* som Foucault beskriver (jf. kap 3) likevel fungerer.

Eksempelet med lekeplassen er valgt for vise at det ikke nødvendigvis er kun i leiligheter at personalet føler de har kontroll over situasjonen. Lekeplassen over gaten er et kjent område for personalet, og den er meget oversiktlig. Derfor vil de samme elementene som gir personalet kontroll i leiligheten, også fungere på samme måte her.

To forskjellige tidsforståelser

I avsnittet ovenfor er personalets kontroll over omgivelsene det sentrale elementet. Samtidig fokuserer jeg også på hvordan personalet må utføre justeringer for å kompensere for endringer i omgivelsene. Dette kan i noen tilfeller føre til at personalet må endre strategi. Et annet forhold som kan bringe med seg behov for endring av strategi, er tid. Observasjonen under er et eksempel på dette.

Tre beboere skal på busstur, men har fått beskjed om at dette må skje tidligere enn vanlig fordi en annen beboer trenger bussen senere på kvelden. Avreise blir derfor klokken fire, noe som

igjen fører til at ”Fredrik” får veldig dårlig tid. Hans personale ”Torun” må mate ham ganske raskt, det blir ikke tid til å la han prøve selv. Under påkledningen må ”Torun” lede ”Fredrik” inn i gangen, kle på ham relativt hurtig. For å gjøre dette må hun lede både hendene og føttene hans slik at klærne kan gå på.

Fra observasjon i ”Fredriks” leilighet, 29/10 2007

Vanligvis vil måltidsituasjoner og påkledningssituasjoner med ”Fredrik” i stor grad være dominert av *akseptstrategier*, med innslag av *påvirkningsstrategier* i de tilfellene ”Fredrik” ikke selv klarer å utføre de nødvendige handlingene. Dette samsvarer også med forståelsen av svak paternalisme beskrevet i det foregående kapittelet (jf. også Christensen og Nilsen 2006). Når tid blir introdusert som en relevant faktor oppstår det en endring i personalets definisjon av disse situasjonene. Dette kan en tydelig kan se ut fra observasjonen over. Personalets valg av strategi blir nå gjort på bakgrunn av tid. I stedet for at måltidet har den målsetningen at ”Fredrik” skal spise mat, er nå målsetningen at Fredrik skal spise mat raskt nok til at han rekker å være med på busstur. På samme måte er ikke målsetningen at Fredrik skal kle på seg, men at Fredrik skal kle på seg raskt nok til at han rekker bussen. For å få utført disse gjøremålene må personalet benytte seg av en påvirkningsstrategi.

Sandvin et al. (1998: 91) peker på at ”*i bofellesskapene møtes personalets arbeidstid og beboernes fritid og livsrytme (...) i møtet mellom disse ulike tidsopplevelsene er en tendens til at personalets arbeidstid får dominere*”. Videre skriver de at personalets turnus er tilpasset beboernes ”normale” tidsmønster, men at det samtidig er personalets tid som får styre disse mønstrene. Disse to kalles immanent og progressiv tidsforståelse (jf. diskusjon i kap 3). Ut fra min empiri har jeg fått et inntrykk av at personalets tid er sammensatt av de forskjellige rutinene og gjøremål som de, som ansatte, må igjennom på arbeidsplassen. Start- og endepunkter til personalets tid er arbeidsdagens begynnelse og slutt. Beboerens tid er derimot deres naturlige livsrytme. I motsetning til personalets tid har den ingen start- og endepunkter. Men i mange tilfeller vil den likevel til en viss grad være synkronisert med personalets rutiner gjennom samhandlingen mellom dem. I situasjonen over endres omstendighetene ved at bussturen fremskyndes fra sitt vanlige tidspunkt. Dette fører til at ”Fredrik” må gjennom måltid og påkledning raskere enn vanlig. Her er det klart at det er personalets tid som får dominere beboerens.

I noen tilfeller oppstår det en kollisjon mellom beboernes og personalets tidsforståelse, som

for eksempel i dette eksempelet.

”Flemming” og hans personale oppholder seg på fellesstuen, og personalet sier i fra til ham at det nå er på tide med kveldsstellet. ”Flemming” reagerer ikke på dette, og personalet fortsetter med å si: ”kom, så skal vi gå og vaske oss!” ”Flemming” ser på personalet, men gir ingen tegn til å følge etter. Personalet tar da ”Flemming” i hånden og leder ham inn i leiligheten. Tidligere samme dag så jeg den samme beboeren stående i fellesleiligheten, mens han så ut vinduet. Personalet ville ha ”Flemming” med inn i hans leilighet for å vaske gulvet, men benyttet ikke håndledning for å oppnå dette. I stedet oppfordret han ”Flemming” verbalt, og sto ved siden av ham til han gikk inn av seg selv. Det tok omtrent fem minutter før ”Flemming” gikk inn i leiligheten.

Fra observasjon i ”Flemmings” leilighet, 23/10 2007

Rent praktisk gjør ”Flemming” i begge disse to situasjonene omtrent den samme handlingen. Denne går stort sett ut på å ikke gjøre det som personalet ber ham om å gjøre. Sett ut fra tidsaspektet kan en si at Flemming ønsker å tilbringe sin tid i fellesleiligheten, samtidig som han ignorerer personalets tidsbestemte gjøremål²⁵. Dette skaper to forskjellige situasjoner som personalet da definerer. Når det er tid for kveldsstell definerer personalet det slik at de velger å gripe inn ved å benytte seg av en *påvirkningstrategi*. Det er mulig å påstå at en av grunnene til at personalet velger denne strategien er at det finner sted kollisjon mellom beboerens tid og personalets tid. Denne kollisjonen presser personalet til å velge en annen strategi enn den de ville valgt ved god tid. Påvirkningsstrategien formål i denne situasjonen blir da å fremme enighet rundt personalets tidsforståelse som den dominerende. I situasjonen tidligere på dagen velger derimot personalet å benytte seg av en *akseptstrategi*. Det skjer fordi det ikke finnes noe bestemt gjøremål for personalet å utføre i det aktuelle tidsrommet. Det blir altså ingen kollisjon mellom personalets og beboerens tid. I denne situasjonen kan altså beboerens tidsforståelse gis handlingsrom til å dominere.

Selv om det ofte er slik at personalets tidsforståelse får dominere beboernes tidsforståelse, så er intensjonen og ønsket til personalet ofte det motsatte. Det inntrykket jeg har fått i løpet av mine samtaler med personalet er at de så langt som mulig ønsker å la beboertiden styre beboernes hverdag. Personalets fokus på tålmodighet er et godt eksempel på dette (jf. akseptstrategi kap 6). Blant annet så jeg et personale som satt i 30 minutter på gangen sammen med sin beboer. De satt rett innenfor ytterdøren til bofellesskapet uten at personalet

25 Dette kan for øvrig anses som en motmaktstrategi (jf. kap 6) fra ”Flemming” sin side.

gjorde noe forsøk på å få beboeren til å gå inn i leiligheten sin. Og slike situasjoner er på langt nær uvanlige i bofellesskapet. Ønsket om å la beboernes tidsforståelse dominere kan ha sammenheng med personalets rolle som ansatte i bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning. Det blir da deres ansvar å etterleve en forestilling om brukermedvirkning så godt som mulig (jf. min diskusjon i kap 2). Dette kan gi utslag i at personalet ønsker å gi beboeren handlingsrom til å delta i bestemmelser rundt sin egen person ved å la ham velge tidsforståelse. Men samtidig er det også klart at det er personalet som har kontroll over tidsforståelsen. Det er altså de som avgjør hvilken av de to typene av tidsforståelser som skal være dominerende²⁶. Ved å definere situasjoner hvor beboeren praktisk sett fremviser sin tidsforståelse kan personalet benytte seg av en strategi med det formål å fremme sin egen tidsforståelse. Dette gjøres i høy grad gjennom fastleggelsen av rutiner for hverdagen i bofellesskapet. Det kan også ses i sammenheng med motmakt og motmaktstrategier (jf. diskusjoner i kap 3 og 6) hvor personalet regulerer bruken av disse ved å kontrollere handlingsrommet. På samme måte kan en si at det personalet også regulerer beboernes mulighet til å fastsette den gjeldende tidsforståelsen.

Kravet om det normale livet

Som er tredje eksempel på forhold som kan spille inn på personalets definisjon av situasjoner vil jeg presentere noe jeg har valgt å kalle *kravet om det normale livet*. Disse kravene vil jeg analytisk sett dele inn i to *typer*. Den første typen består av det som kan kalles planlagte normaliseringsprosesser. Disse kan igjen anses som er en del av ideologiene rundt HVPU-reformen (jf. normalisering, kap 2). De innebærer blant annet krav om at beboerne skal leve et tilnærmet ”normalt” liv under ”normale” forhold. Samtidig er det personalet som får i oppgave å definere hva som er ”normalt” (Sandvin et al. 1998). Dette vil si at personalet kan velge strategi ut fra om beboerens adferd kommer i konflikt med det de antar å være ”normal” adferd. Jeg må understreke at ”normal” må sies å være et ytterst relativt begrep som kun inneholder den betydning som personalet legger i den. Det er min tolkning at personalet i ”Mulesvingen” bofellesskap legger denne listen høyt med hensyn til å gripe inn overfor ”unormal” adferd. Det virker heller som at fokus ligger mer i retning av beboerens selvbestemmelse, altså en mer brukerstyrt hverdag (jf. kap 2). Men normaliseringens påvirkning er likevel langt fra borte. I foregående avsnitt diskuterer jeg tidsforståelser, og

26 Torhild Melgård skriver at mange personer med psykisk utviklingshemning mangler en forståelse for tid, og at dette kan resultere i misforståelser og uforutsigbarhet. Dette kan bidra til å forklare variasjonene i tidsforståelsene, samt tidens innflytelse på valg av strategier.

dette kan i seg selv ses på som normalisering. Det som skjer i slike situasjoner kan for eksempel ses på som at personalet forsøker å opprettholde den ”normale” tidsrytmen. Andre eksempler er ”normale” måltid (hvor maten spises med kniv og gaffel klokken fire) og ”normale” klær (bukse og genser).

Den andre *typen* av krav er de som er et delvis produkt av at vi alle er deltagere i et samfunn med normer og regler. Dette kan kalles et samfunn som innehar spesielle mekanismer for å sanksjonere mot eventuelle avvik mot disse normene og reglene (jf. Foucault, kap 3). Beboerne i ”Mulesvingen” bofellesskap er i liten grad direkte påvirket av slike sosiale aspekter. Dette er fordi de i liten grad deltar i det sosiale livet utenfor bofellesskapet. Men det er likevel mulig å påstå at de utsette indirekte for dette, gjennom sitt personale. Slikt kommer til uttrykk når personalet ber beboeren tygge med munnen lukket, eller slutte å løpe frem og tilbake i leiligheten. Begge disse eksemplene går igjen i mine observasjonsnotater. De er eksempler på situasjoner som ikke ligger under den typen av normalisering som beskrives i avsnittet over. I disse tilfellene forsøker personalet å benytte seg av en påvirkningsstrategi for å få beboeren til å leve opp til en norm i det generelle samfunnet. De er også eksempler på hvordan Foucault mener overvåkning, disiplinering og normalisering fungerer i samfunnet gjennom å være mer eller mindre internalisert i det sosiale samspillet (jf. kap 3). Når dette kan tilsidesette den vekt som bofellesskapet har på beboernes rett til selvstyring og medvirkning er det et uttrykk for styrken til disse normene og mekanismene tilknyttet dem. Det er altså mulig for disse normaliseringsprosessene å fungere på tross av en regjerende forestilling om at beboerne har rett til å være seg selv og leve livet som de selv vil.

I oppgaven blir betydningen av disse to typene av *krav til det normale livet* hvordan de påvirker relasjonen mellom personale og beboer. Den første typen av *krav* kan på mange måter anses som en samling av ferdig definerte situasjoner (jf. Thomas, kap 3 og 6). Denne typen av *krav* fungerer bevisst gjennom personalet. Det personalet i praksis gjør er å følge opp bestemmelser, regler og andre enigheter om hvordan ting skal foregå i bofellesskapet. Disse kan fremstå som skriftlige, men mer ofte vil de ha form som normer innenfor bofellesskapet. Den andre typen av *krav* kan sies å være basert på en spontan situasjonsdefinisjon fra personalet. Her har sosiale normer utenfor bofellesskapet har fått lov til å spille inn i definisjonsprosessen. Dette er sannsynligvis et uunngåelig fenomen, da det antageligvis er umulig for personalet å ”legge fra seg” alle normer som finnes i samfunnet utenfor bofellesskapet i det de kommer inn døren.

En argumentasjon med seg selv

De tre forholdene jeg har nevnt i dette kapittelet er eksempler på forhold som kan virke inn på hvordan personalet definerer situasjoner og velger strategi basert på dette. Samtidig er det personalet selv som bestemmer hvilken strategi de benytter seg av i en gitt situasjon. Denne vurderingen må de ta på bakgrunn av sin erfaring og av en definisjon av situasjonen som helhet, og som nevnt kan de tre forholdene over virke inn. Når personalet bestemmer seg for hvilken strategi de vil benytte seg av i en bestemt situasjon gjennomgår de en fortolkningsprosess. En slik prosess kan sies å være en veiing av argumenter opp mot hverandre. Enkelte argumenter, som ”fare for liv og helse”, veier mer eller mindre øyeblikkelig ut alle motargumenter. I en vurderingsprosess hvor dette argumentet er inne i bildet har som regel ikke personalet annet valg enn å gripe inn overfor beboeren (jf. også regler rundt potensielt skadelige situasjoner, kap 6). I slike situasjoner vil personalet benytte seg av en påvirkningsstrategi eller en tvangsstrategi. Men disse situasjonene er sjeldne selv i de leilighetene i ”Mulesvingen” hvor de forekommer hyppigst. Det er mer vanlig at strategivalg avhenger av andre og mindre dominerende argumenter. Disse er ofte små regler og mer eller mindre felles forståelser av hvordan ting skal fungere i bofellesskapet. Mine intervjuer avdekker en lang rekke slike argumenter, og nedenfor vil jeg presentere tre generaliserte argumenter som tar utgangspunkt i disse. Ved å presentere disse tre generaliseringene ønsker jeg å vise *eksempler* på argumenter. Men jeg vil også trekke inn *spesifikke* hendelser.

Argumenter mot å gripe inn

Et av de argumentene som tillegges mye vekt kan oppsummeres av utsagnet ”vi har ikke lov/rett til å gripe inn”. Ved å benytte dette argumentet viser personalet til lovverket og kapittel 4A, og også i noen tilfeller til regelverket og rutinene i bofellesskapet. I forbindelse med at ”Fredrik” kan ødelegge ting i kjøleskapet, spurte jeg hans personale ”Anne” om hvorfor det ikke var lås på det. Hun var da rask med å forklare at slikt ikke er lov uten et vedtak etter kapittel 4 A, og at det ikke for øyeblikket fantes et slik vedtak. Å låse kjøleskapet ville vært å benytte seg av en formalisert tvangsstrategi (jf. kap 6), og i det tilfelle var det ikke lagt grunnlag for det (det kan kanskje kalles et paradoks at personalet ikke har lov til å gripe inn i slike situasjoner før situasjonen formelt sett blir definert som tvang).

I eksempelet over blir argumentet fremtredende fordi lovverket er meget klart på akkurat dette området. Men det er ikke nødvendigvis et typisk eksempel på hvordan argumentet benyttes daglig i bofellesskapet. Det følgende eksempelet er derimot meget typisk.

Når du pusser tennene på ham er det bare til å bruke lang tid, og når han ikke vil mer, er det bare til å ta han ut av badet, og så inn igjen (...) ofte bare står han der, og du kan jo ikke tvinge munnen åpen, heller..

Intervju med "Hilde", miljøterapeut

Her beskriver Hilde hvordan hun ikke kan benytte seg av en tvangsstrategi, og peker med det på lovverket og sin vurdering av det. Senere i samtalen peker hun også på interne regler og bestemmelser i bofellesskapet rundt tannpussen til den bestemte beboeren.

Det er viktig at han skal føle seg trygg i sin egen leilighet, på en måte, du skal ikke presse han til å pusse, eller følge etter han med tannbørsten og slikt rundt i leiligheten. Tannpussen skal kun skje på badet (...) for å unngå at han ser på tannpussen som noe negativt

Argumentet "vi har ikke lov/rett til å gripe inn" peker nå i stedet på en intern bestemmelse rundt tannpuss hos beboeren. Denne bestemmelsen har som formål å få beboeren til å se på tannpuss som en mer positiv opplevelse.

Andre argument kan betegnes som "det nytter ikke å gripe inn" eller "det blir bare verre hvis vi griper inn". Argumentene impliserer at personalets definisjon av situasjonen har ledet dem til et ønske om å gripe inn overfor beboeren, og med det velge en passende strategi. Men likevel har de av en eller annen grunn benytter seg av akseptstrategien og ikke grepet inn. Et godt eksempel på dette er den tidligere nevnte observasjonen hvor beboeren "Flemming" oppholder seg på lekeplassen over gaten, mens personalet står og venter på den andre siden. Dette argumentet er hovedsaklig basert på personalets erfaring. Ut fra deres erfaring med slike situasjoner vil et forsøke på å få "Flemming" med inn i bofellesskapet sannsynligvis ikke føre frem. Det ligger i dette argumentets natur at personalet ender opp med å benytte seg av en akseptstrategi, på tross av at de egentlig ønsker å gripe inn i situasjonen. På den måten kan slike situasjoner ses på som et uttrykk for beboerens makt, og en kan si at beboeren i en slik situasjon benytter seg av motmakt. Ut fra den tidligere diskusjonen rundt motmakt kan en

si at det er personalet som gir beboeren handlingsrom til å realisere denne (jf. motmakt, kap 6).

Et tredje argument oppsummeres av utsagnet ”dette klarer han fint selv”. Igjen er dette et argument som hovedsaklig er basert på erfaring. Denne gang handler erfaringen om hva beboeren får til eller ikke får til selv. Dette argumentet dukker ofte opp under måltid, morgen- eller kveldsstell, eller påkledning. Altså i situasjoner hvor beboer skal gjennom et spesifikt sett med handlinger. På den måten har et personale med erfaring god kunnskap om hva beboeren klarer og hva han ikke klarer av de forskjellige gjøremålene. Som eksempel kan det nevnes at beboeren ”Kjartan” forventes å kle på seg selv. Dette er en prosess som kan ta relativt lang tid. Personalet griper derimot ikke inn, fordi ”dette klarer han fint selv” (selv om dette kanskje også kan ses i lys av diskusjonen rundt tidsforståelser tidligere i kapittelet).

Argumenter for å gripe inn

De tre argumentene i sist avsnitt er eksempler på argumenter som taler for en akseptstrategi. Hvis en snur argumentenes retning, blir de til argumenter for påvirkningsstrategi. Argumentet ”vi har *ikke* lov/rett til å gripe inn” blir da til ”vi *har* lov/rett til å gripe inn”. Dette argumentet kan omskrives til ”loven og reglene i bofellesskapet tilsier at vi skal gripe inn”. Argumentet ”det nytter *ikke* å gripe inn” blir til ”det *nytter* å gripe inn”. Med det trekker personalet på sin erfaring som forteller dem at denne situasjonen kan løses med å gripe inn. Det siste argumentet, ”dette *klarer* han selv”, blir da til ”dette klarer han *ikke* selv”. I slike situasjoner må personalet gripe inn for å få handlingen utført.

Om argumentene *for* en inngripen overfor beboeren får stå alene uten seriøs utfordring fra andre argumenter, vil de sannsynligvis vinne lett frem. Et typisk eksempel på dette er når beboernes sko skal knyttes, en situasjon jeg observerte flere ganger. Ingen av beboerne klarer å knytte sine egne skolisser, og personalet kan da benytte seg av argumentet ”dette klarer de ikke selv”. Personalet griper da inn overfor beboeren med noe som kan kalles en påvirkningsstrategi, når de knytter skolissen for ham. Dette er et enkelt eksempel på hvordan *ett* argument vinner frem.

Men når personalet vurderer argumenter står de sjelden argumentene alene, men heller mot hverandre. De kan da lettere beskrives i spørsmålsform. Argumentet ”det nytter *ikke* å gripe

inn” stilt opp mot argumentet ”det *nytter* å gripe inn” vil kunne beskrives som spørsmålet ”nytter det å gripe inn?” På samme måte vil argumentet ”vi har *ikke* lov/rett til å gripe inn” stilt opp mot ”vi *har* lov/rett til å gripe inn” kunne fremstilles som spørsmålet ”har vi lov/rett til å gripe inn?” Teoretisk sett kan en si at det er slike spørsmål personalet stiller seg selv når de definerer en situasjon, uansett om dette er bevisst eller ubevisst reflektert. Og svarene på disse spørsmålene kan i slike situasjoner være med på å bestemme personalets valg av strategi. Hvis personalet kan svare ja på spørsmålet ”har vi lov/rett til å gripe inn”, vil de sannsynligvis gjøre dette dersom deres definisjon av situasjonen tilsier at en inngripen er nødvendig. De vil da sannsynligvis benytte seg av en *påvirkningsstrategi* eller en *tvangsstrategi*. Hvis de i en annen situasjon svarer nei på spørsmålet ”nytter det å gripe inn?”, vil de sannsynligvis benytte seg av en *akseptstrategi* og med det ikke gripe inn.

Argumenter på kryss og tvers

Det er heller ikke uvanlig at de forskjellige argumentene stilles opp mot hverandre. I slike situasjoner kan for eksempel personalet vurdere argumentet ”dette klarer han ikke selv” stilt opp mot ”det nytter ikke å gripe inn”. I en annen situasjon står kanskje argumentet ”det nytter å gripe inn” opp mot ”vi har ikke lov/rett til å gripe inn”. Et meget typisk eksempel på det siste observerte jeg på min siste dag i bofellesskapet, da en beboer lekte ganske røft med en stor lekebil²⁷. Da personalet definerte denne situasjonen valgte hun å ikke gripe inn overfor beboerens adferd. Dette på tross av at lekebilen tydelig holdt på å bli ødelagt. Argumentet for å gripe inn i denne situasjonen var å forhindre akkurat dette. Men i denne vurderingen var det argumentet om at hun ikke hadde lov/rett til å gripe inn som veide tyngst, og hun endte opp med å benytte seg av en akseptstrategi. Argumentene bidrar med andre ord til å styre personalets valg av strategi, men samtidig kan argumentene tolkes forskjellig. Det samme argumentet kan føre til forskjellige strategier under andre omstendigheter, og omvent; forskjellige argumenter kan føre til samme strategi.

Gjennomgangen av hvordan personalet utfører en *argumentasjon med seg selv* gjennom ulike argumenter, kan også avdekke hvor kompleks en slik vurdering egentlig er. Det er for det første høyt sannsynlig at det ikke bare er to argumenter som står alene mot hverandre, men at et ukjent antall andre argumenter også kan spille inn. Dette er argumenter som ikke alltid er

²⁷ Dette er et typisk eksempel fordi kapittel 4A stiller meget høye krav for at personalet skal kunne ta fra beboeren hans egne eiendeler, og det bli med det vanlig at argumentet ”vi har ikke lov/rett til å gripe inn” spiller en sentral rolle i slike vurderinger.

synlig for en observatør. De er heller ikke alltid lett å komme inn på i et intervju som foregår en stund etter selve hendelsen. Kanskje bruker personalet et argument som går ut på at ”men det er bare ti minutter til tannpuss, så jeg kan jo fikse det da i stedet”, eller ”erfaringen min tilsier at beboeren blir lei av lekebilen om to minutter, og at den dermed sannsynligvis vil overleve den midlertidige røffe behandlingen”. Det er mange mulige argumenter som kan spille inn, og de mange måter disse da kan veies opp mot hverandre viser kompleksiteten i det som ellers så enkelt er kalt *definering av situasjoner*.

”..men det meste fungerer jo egentlig ganske greit..”

Avslutningsvis ønsker jeg å se på forholdet mellom personale og beboer fra en litt annen vinkel enn den jeg har benyttet i de tre siste kapitlene. Frem til nå har jeg hovedsaklig fokusert på definisjoner, argumenter, inngrep og strategier. I dette avsnittet vil jeg diskutere hvordan det kan ha seg at det meste i bofellesskapet egentlig fungerer ganske greit. For å holde meg til min allerede etablerte terminologi, vil jeg i dette avsnittet forsøke å gi et svar på hvorfor akseptstrategien er den som benyttes mest i bofellesskapet.

En første forklaring på at ”ting fungerer greit” kan være tillitsforholdet mellom personale og beboer, eller mer presist den tilliten beboerne har til sitt personale i omsorgsrelasjonen (jf Grimen og Sagatun i kap 3). En finner lett eksempler på tillit i bofellesskapet. Disse kommer til uttrykk blant annet ved at beboerne stoler på at medisinen de får er korrekte, og når personalet leder beboeren over en trafikkert bilvei. Men en kan også samtidig stille spørsmål om hvorvidt det faktisk er tillit det er snakk om. Det følgende eksempelet kan være med på å illustrere usikkerheten ved en slik fortolkning.

Så tok jeg han med opp i badekaret, vasket håret hans og kroppen hans og fikk han til å vaske seg nedentil (...) da han var ferdig smurte jeg han inn med fuktighetskrem slik at huden ikke skulle bli uttørket, og kledde på ham pysj og morgenkåpe.

Intervju med ”Elisabeth”, miljøterapeut

Situasjonen ”Elisabeth” her forteller meg om er meget intim. Den skaper samtidig et inntrykk av at beboeren har stor tillit til ”Elisabeth” ved å slippe henne så langt innpå seg. ”Elisabeth” har også god kjennskap til denne beboeren, og kan på den måten ha bygget opp et tillitsforhold til ham. Spørsmålet er om denne situasjonen kan forklares ut fra tillit, eller om

det bare er et relativt overfladisk inntrykk. Det er et faktum at også nylig ansatt personale hjelper denne beboeren med vasken uten videre problemer. Disse kan ikke sies å ha fått tid til å bygge opp et lignende tillitsforhold. En annen forklaring kan da være det Bourdieu kaller symbolsk makt (jf. kap 3). Bourdieu sier om den symbolske makten at den *”blir gjennomført i og ved hjelp av en avgrenset relasjon som skaper en tro på legitimiteten av de ord og personer som uttaler dem, og virker bare i den grad de som underordner seg denne relasjonen, anerkjenner de som utøver han”* (1993: 133). Det følgende eksempel viser hvordan denne makten kan fungere i praksis.

Personale serverer først middagen, før hun finner frem ytterklær til ”Otto”. Etter middag kler hun på ham, og leder ham ut til bussen. ”Otto” sitter seg inn i bussen og får hjelp til å ta på seg beltet, mens personalet sitter seg ned ved siden av ham. Gjennom hele situasjonen blir ”Otto” oppfordret verbalt og ved håndledning til å utføre de forskjellige gjøremålene, men det meste virker som det går av seg selv.

Fra observasjon i leiligheten til ”Otto”, 23/10 2007

I situasjonen over leder personalet ”Otto” gjennom de forskjellige gjøremålene uten at han stiller noe videre spørsmål ved dette. Det er nærliggende å tro at dette er et resultat av at ”Otto” har internalisert en oppfatning av hvordan ting skal fungere, og at denne oppfatningen har rot i et asymmetrisk maktforhold (Folkestad 2003, Handegård 2005) som ”Otto” i praksis ser ut som å ha godkjent (i hvert fall ser det slik ut for en observatør). På en slik måte kan den symbolske makten få beboerne til å følge personalets vilje nesten automatisk fordi beboerne har fått en oppfatning av at det er slik det skal være.

En kan ikke se bort fra teoriene rundt tillit og tillits sammenheng med autoritet og makt. Det er relativt åpenbart at et personale vil ha en lettere hverdag sammen med beboeren etter hvert som de blir bedre kjent med hverandre (jf. også ”å arbeide i bofellesskapet”, kap 5). Men i noen tilfeller kan det virke naivt å anta at tillit i seg selv kan få en omsorgsrelasjon til å fungere. Teorien rundt den symbolske makten tar mer på alvor den asymmetrien som ligger i en slik relasjon, og fungerer etter mitt inntrykk bedre til å forklare hvordan det meste i bofellesskapet egentlig fungerer ganske greit. Samtidig kan en ut fra Foucaults teorier (jf. kap 3) si at bofellesskapet er så planlagt og regulert gjennom lover og retningslinjer at det ikke er nødvendig å gripe inn annet enn gjennom unntaksvis benyttelse av svak paternalisme, og at det er derfor akseptstrategien dominerer. Beboerne har internalisert måten hverdagslivet skal

foregå på og dette er bestemt av personalet blant annet gjennom regler, lover og lokale kulturer. Da er det bare unntaksvis at beboernes adferd behøves justeres gjennom påvirkning eller i verste fall tvang. En kan påstå at bofellesskapet i sin ytterste konsekvens er et ”moderne fengsel” (Foucault 1999).

Avslutning

I dette kapittelet har jeg diskutert forhold som *kontroll over omgivelsene, forskjellig tidsforståelser og krav til et normalt liv*. Dette har vært diskusjoner av eksempler på forhold som kan medvirke i personalets definisjoner og senere valg av strategi. Ved å diskutere disse har jeg forsøkt å gå i dybden på selve definisjonsprosessen og se på eventuelle årsakene til hvorfor en situasjon kan bli definert på én spesiell måte. En kan si at de tre forholdene jeg har presentert er eksempler på forhold som er en del av selve situasjonen som defineres. Det er liten tvil om at det her er snakk om en meget komplisert prosess, og jeg har derfor valgt å presentere generaliserte eksempler som dekker over et stort område. Samtidig er de generalisert ut fra mitt empiriske materiale. På den måten kan de ses på som typiske eksempler på forhold som i flere tilfeller kan lede til større eller mindre konflikter mellom beboer og personale.

Videre diskuterer jeg hvordan personalet utfører en *argumentasjon med seg selv*. I denne diskusjonen trekker jeg frem tre generelle eksempler på de argumentene som personalet kan benytte seg av når de skal velge strategi ut i fra sin definisjon av situasjonen. Disse tre kan benyttes som argumenter både for og i mot benyttelse av en strategi, og de kan også brukes mot hverandre og på kryss og tvers. På samme måte som de faktorene over er også argumentene formulert meget generelt, men de er også basert på typiske situasjoner i min empiri. Argumentene kan vise hvordan regler og forståelser spiller inn i personalets valg. Men mitt hovedpoeng med å trekke dem frem er å vise hvordan slike argumenter vurderes av personalet selv. Til sist i en slik argumentasjon må personalet la et argument vinne, og vedkommende må da velge en form å føre dette argumentet ut i praksis på. Altså en omsorgsstrategi.

Kapittel 8: Konklusjon

Oppgavens funn

I denne oppgaven har jeg ønsket å gå i dybden med relasjonen og samhandlingen mellom personale og beboer, og da spesielt den makt som ligger i slike asymmetriske omsorgsrelasjoner. Jeg startet min analyse ved å se på hvordan personalet definerer situasjonene som beboerens adferd utspiller seg i. Basert på disse definisjoner kan personalet i praksis velge mellom to forskjellige *handlingstyper*, hvorav den første er å *gripe inn* overfor beboerens adferd, og den andre er å *ikke gripe inn* overfor beboerens adferd. Disse to *typene* er selvfølgelig relativt grove forenklinger. Men det er også de som umiddelbart kommer til syne for en observatør.

Når personalet enten griper inn eller ikke overfor beboeren, kan en si at valget står om å realisere sin makt gjennom en *omsorgsstrategi*. Basert på min empiri har jeg kommet frem til en analytisk differensiering av disse inn i tre forskjellige strategier. Dersom personalet benytter seg av en *akseptstrategi*, vil dette innebære at de ikke griper inn overfor beboeren. Hvis de derimot benytter seg av en *påvirkningsstrategi*, griper de inn overfor beboeren med det jeg har valgt å kalle en svak inngripen. Med dette mener jeg at de forsøker å påvirke beboeren til å oppnå enighet om hvilken form adferden bør ha. I enkelte tilfeller blir det nødvendig for personalet å benytte seg av en *tvangsstrategi*. Når personalet bruker en slik strategi benytter de seg av en sterk inngripen. Dette vil si at de direkte forhindrer beboerens adferd, og ikke gjør noe videre forsøk å oppnå enighet om endring. *Tvangsstrategien* fungerer altså i motsetning til påvirkningsstrategien på tross av eventuell motstand fra beboeren. Det er samtidig viktig å understreke at det må ligge til grunn en nødssituasjon for at personalet skal kunne benytte seg av en *tvangsstrategi*.

Alle tre *omsorgstrategiene* er basert på makt, fordi det kreves makt for å utføre dem. En differensiering av omsorgstrategiene kan da sies å være en differensiering av hvordan personalet realiserer den potensielle makten de har. Samtidig er også beboerne innehavere av makt som i denne sammenhengen kan kalles motmakt. Navnet kommer av at den makt personalet realiserer kanskje ikke er i overensstemmelse med beboerens ønske. Og når beboerne uttrykker dette ”mot”setter de seg personalets makt. Dette gjør de ved å benytte seg

av motmaktstrategier. Men disse situasjonene som motmaktstrategiene utspiller seg i, vil bli definert av personalet på lik linje med alle andre situasjoner som innebærer handling fra beboernes side.

Det er mange forhold som spiller inn når personalet skal definere de situasjoner rundt beboerne. Jeg har valgt ut tre generelle eksempler på slike forhold, som jeg har kalt *kontroll over omgivelsene*, *forskjellige tidsforståelser* og *krav om et normalt liv*.

Personalet forsøker å opprettholde et nivå av *kontroll over omgivelsene* som de finner aksepterbart i forhold til beboeren de er med. Hvis disse omgivelsene endres, må personalet utføre endringer for å opprettholde denne kontrollen. I noen tilfeller vil det være nok for personalet å utføre kun små justeringer av sine egne handlinger for å oppnå ønsket nivå av kontroll. I andre tilfeller vil det derimot være nødvendig å endre strategi.

Et annet forhold som kan spille inn på personalets valg av strategi er *kontroll over tidsforståelsen*. På dette området kan det lett dannes konflikter fordi personalet på sin side har én tidsforståelse, mens beboerne på sin side ofte har en annen. Personalets tidsforståelse er preget av at de er på jobb, og den springer ut fra de arbeidsoppgavene som må gjennomføres. Beboerne er derimot i sitt eget hjem, det er deres hverdag og det er deres fritid, og de får sin tidsforståelse fra det. Beboerne har altså en annen rolle i bofellesskapet, nemlig å bo der.

Til sist kan *krav om et normal liv* også spille inn på personalets definering av situasjonene. Dette innvirker på relasjonen mellom beboer og personale i den grad disse kravene blir reist av personalet i samhandlingen med beboeren. En type av slik normalisering kan sies å gjøre seg synlige gjennom mer eller mindre fastsatte rutiner i bofellesskapet. Dette kan da kalles normaliseringstiltak. Men den finnes også en annen type som fungerer i mindre planlagte former ved at personalet stiller krav i henhold til de normene som finnes i samfunnet utenfor bofellesskapet.

W. I. Thomas sier at det å definere situasjoner er å analysere konfigurasjonen av faktorene som avgjør adferdens form (jf. kap 3). Sett ut fra dette kan en si at de forhold jeg har diskutert kan anses som eksempler på slike faktorer. Når personalet definerer situasjonene ser de altså på de forskjellige konfigurasjonene av disse faktorene. Det er samtidig viktig å igjen understreke at de tre forholdene jeg har nevnt ikke på langt nær utgjør en fullstendig liste. Til

det er dette feltet rundt beboer og personalet altfor komplisert. De bør heller ses på som eksempler på en lang rekke forhold som kan medvirke i definisjonen. Dette er viktig å holde fokus på, for å ikke miste av syne hvor komplisert slike definisjonsprosesser faktisk er. Samtidig er det mulig å se på personalets defineringer som en måte å veie ulike argumenter opp mot hverandre. Blant annet kan de stille seg selv spørsmål som ”har jeg lov til å gripe inn?”, eller ”nytter det å gripe inn?”. I noen tilfeller kan disse også stilles opp mot hverandre og bli til ”jeg har lov til å gripe inn”, men ”det nytter ikke å gripe inn”. De eksemplene jeg har presentert i oppgaven er heller ikke på noen måte en fullstendig liste. Etter all sannsynlighet vil en slik liste i praksis være uendelig, ganske enkelt fordi omsorgsarbeid er av natur ekstremt komplekst. Eksemplene jeg viser er derfor presentert som generaliseringer. De har likevel en klar basis i mitt empiriske materiale.

Deler av det jeg har forsøkt å beskrive i denne oppgaven kan relativt enkelt oppsummeres slik:

Situasjon:

Beboerens handlinger foregår i en situasjon. Situasjonene er av en slik kompleksitet at det aldri vil være mulig å forstå dem fullt ut (jf. Thomas, kap 3). På samme måte vil det aldri være mulig å forstå beboernes adferd fullt ut. Meget variable forhold som *kontroll over omgivelsene*, *tidsforståelser* og *sosial påvirkning* er eksempler på forhold som kan være en del av situasjonen.

Definisjon:

Personalet definerer situasjonen som beboerens handlinger foregår i. Siden det ikke er mulig å forstå situasjonene eller beboernes handlinger fullt ut, kan en si at denne definisjonsprosessen får en subjektiv karakter i det den får sin bakgrunn i personalets personlige erfaringer og tolkninger. Samtidig er denne subjektiviteten påvirket av en argumentasjonskjede som starter langt utenfor det enkelte bofellesskap. Slike kjeder kan stamme fra ideologier, ideer og forestillinger om omsorgsarbeidets form.

Også *kontroll over omgivelsene*, *forskjellige tidsforståelser* og *krav til et normalt liv* er blant de forhold som kan virke inn på personalets definisjon av situasjoner. Dette gjelder spesielt variasjoner i disse forholdene. Selve definisjonsprosessen i seg selv kan ses på som en veiing av forskjellige argumenter mot hverandre. Personalet velger i denne prosessen ut det ”vinnende” argumentet, som benyttes videre i valg av strategi.

Reaksjon:

Basert på sin definisjon velger så personalet sin reaksjon, enten bevisst eller ubevisst. Her kan personalet i praksis velge mellom to handlingstyper: å *gripe inn* direkte overfor beboerens adferd, eller å *ikke gripe inn*. Deres valg fungerer altså i kraft av at de handler. Dette valget blir gjort mulig av det faktum at personalet er innehavere av makt i sin relasjon til beboerne. Valget står da om hvordan de velger å realisere denne makten.

Hva jeg ikke har gjort

Et element som jeg ikke har fokusert særlig på er felles normer i bofellesskapet. Eksempler på slike kan finnes gjennom Handegårds (2005) profiler og Christensen og Nilsens (2006) kulturer. Det ville derfor vært interessant å utføre en grundig analyse av hvordan bofellesskapets felles normer påvirker relasjonen mellom beboer og personale, en slags mikro-makroteori for bofellesskapene. Jeg har heller ikke vurdert personalets legitimering av maktbruk, og det kunne også vært interessant å utføre en grundig undersøkelse rundt dette. Selv om det tidligere er blitt diskutert legitimering på et mer generelt grunnlag (blant annet i Handegård 2005), ville det vært interessant å se på dette mer tilknyttet bestemte situasjoner. Dette ville omfattet et blikk på legitimering av makt i de spesifikke 1-til-1 relasjonene som personalet opplever, og som beskrives i denne oppgaven.

Helt til slutt

For en utenforstående kan det se ut som om personalet i bofellesskapet bare utfører mer eller mindre gjennomtenkte - spontane eller rutinemessige - handlinger. Det jeg viser gjennom min analyse er at det bak mange hverdagslige handlinger skjuler seg et komplekst apparat av definisjoner og argumentasjoner. Jeg har forsøkt å gi et bilde av denne kompleksiteten ved å forenkle og kategorisere prosesser og argumenter, slik at de kan lettere beskrives.

De siste årene har det fremstått en økende fokus på makt og tvang i bofellesskap for personer med psykisk utviklingshemning. Det er mitt ønske at denne oppgaven kan være et bidrag til dette forskningsfeltet og føre til en økt forståelse av hvordan forholdet mellom personale og beboer i praksis fungerer i hverdagslivet, når en særlig fokuserer på makt.

Litteraturliste

- Alver, Bente Gullveig og Ørjar Øyen (1997): *Forskningsetikk i forskerhverdag. Vurderinger og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Berger, Peter L. (1991): *Invitasjon til sosiologi. Et humanistisk perspektiv*. Oslo: Pax Forlag A/S .
- Blaikie, Norman (2000): *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre og Loic J.D. Wacquant (1993): *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bourdieu, Pierre (1996): *Symbolsk makt. Artikler i utvalg*. Oslo: Pax.
- Christensen, Karen (1998): *I skyggen av Hellevik. Om utfordringer ved at arbeide empirisk*. I: Christensen, Karen et al: *Prosess og metode*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, Karen og Even Nilsen (2006): *Omsorg for de annerledes svake. Et overvåket hverdagsliv*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Eknes, Jarle (red.)(2000): *Utviklingshemming og psykisk helse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ellingsen, Karl Elling og Dirk Lungwitz (2003): *"Høy trivsel i voldsutsatt arbeidsmiljø"*. Nordisk Sosialt Samarbeid – 2003 – Nr 4.
- Everett, Euris Larry og Inger Furseth (2004): *Masteroppgaven. Hvordan begynne – og fullføre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Flyvbjerg, B. (2004): *Five Misunderstandings about Case-study Research*. Sosiologisk tidsskrift 2/04, s 117-143.
- Folkestad, Helge (1997): *Ramme inn og gi handlingsrom. En studie av vernepleiere som arbeider i bofellesskap for mennesker med psykisk utviklingshemming, om deres arbeidsmåter for å yte tilpasset hjelp til beboerne*. Hovedfagsoppgave i helsefag. Det medisinske fakultet og det psykologiske fakultet, senter for etter- og videreutdanning, UIB.
- Folkestad, Helge (2003): *Institusjonalisert Hverdagsliv. En studie av samhandling mellom personale og beboere i bofellesskap for personer med utviklingshemming*. Avhandling for dr. polit. graden. Det Samfunnsvitenskaplige Fakultet, UIB.
- Foucault, Michel (1999): *Overvåkning og straff. Det moderne fengselets historie*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Giddens, Anthony (1993): *New Rules of Sociological Method*. Cambridge: Polity Press.
- Grimen, Harald (2001): *Tillit og makt – tre sammenhenger*. Tidsskrift Norsk Lægeforening 2001; 121: 3617-9.
- Halvorsen, Thor S. og Gunnar Steinmoen (1983): *Den byråkratiske maktpyramiden*. I: Halvorsen, Thor S. og Gunnar Steinmoen (red): *I voldens verden. Sentralinstitusjonene*

- for psykisk utviklingshemmede.* Oslo: Aschehoug.
- Handegård, Tina Luther (2005): *Tvang, makt og ambivalens. En studie av hvilken betydning lovreglene om bruk av tvang og makt overfor psykisk utviklingshemmede kan få i det daglige omsorgsarbeidet.* Avhandling til graden Doktor Rerum Politicarum, Institutt for sosiologi, UIT.
- Kebbon, Lars (1992): *Normalisering. -Klisjé og virkelighet.* I: Sandvin, Johans Tveit (red.) (1992): *Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring.* Oslo: Kommuneforlaget.
- Korsnes, Olav, Heine Andersen og Thomas Brante (1997): *Sosiologisk Leksikon.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvale, Steinar (1996): *InterViews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing.* California: Sage Publications, inc.
- Lipsky, Michael (1980): *Street Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services.* New York: Russel Sage Foundation.
- Lov om straff (straffeloven)(2005): *LOV2005-05-20 nr 28.* Justis- og politidepartementet: 2005: hefte 6.
- Melgård, Torhild (2000): *Utviklingshemming.* I: Eknes, Jarle (red.): *Utviklingshemming og psykisk helse.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Mydland, Trond Stalsberg (2003): *Sier du ikke hva jeg hører? Utfordringer ved omsorgsarbeid for mennesker med psykisk utviklingshemming uten verbalt språk i en norsk småkommune.* Hovedoppgave i sosialantropologi. Institutt for sosialantropologi. Universitetet i Bergen.
- NOU 1991:20. *Rettsikkerhet for personer med psykisk utviklingshemning.*
- NOU 2001:22. *Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmede barrierer.*
- Odelstingsproposisjon nr. 49 (1987-88). *Midlertidig lov om avvikling av institusjoner og kontrakter om privatpleie under det fylkeskommunale helsevernet for psykisk utviklingshemmede.*
- Odelstingsproposisjon nr. 55 (2002-2003) *Om lov om endringer i lov om sosiale tjenester m.v. og lov om helsetjenesten i kommunene (rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning).*
- Peter, Dimity (2000): *Dynamics of Discourse: A Case Study Illuminating Power Relations in Mental Retardation.* Mental Retardation, Vol. 38, No 4, 354-362, August 2000.
- Rapport fra helsetilsynet 5/2007. *Rettsikkerhet for utviklingshemmede, II. Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2006 med rettsikkerhet knyttet til bruk av tvang om makt overfor personer med psykisk utviklingshemning.*
- Rømøren, Tor Inge (red.) (1995): *HVPU-reformen i forskningens lys.* Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Rønning, John A. og Svend Åge Thorsen (1983): *Organisering av valg av mål på en avdeling*

- for psykisk utviklingshemmete. I: Skjerve, Jan og Svend Åge Thorsen (red): *Mål i arbeidet med psykisk utviklingshemmete*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Sagatun, Solveig (2005): *Vanlig og uvanlig. Miljøarbeid hjemme med 14-18 åringer*. Doktoravhandling for graden doctor rerum politicarum, institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet.
- Sandvin, Johans Tveit (red.) (1992): *Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Sandvin, Johans (1996): *Velferdsstatens vendepunkt? En analyse av reformen for personer med utviklingshemming som uttrykk for brytninger i velferdsstaten*. Avhandling for dr.polit graden. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Sandvin, Johans et. al. (1998): *Normaliseringsarbeid og ambivalens. Bofellesskapene som omsorgsarena*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Silverman, David (2001): *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. California: Sage Publications, Inc.
- Skjerve, Jan og Ragnar Urheim (1983): *Karakteristika ved psykisk utviklingshemmete*. I: Skjerve, Jan og Svend Åge Thorsen (red): *Mål i arbeidet med psykisk utviklingshemmete*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Sosial og helsedirektoratets rundskriv 15-10/2004: *Lov om sosiale tjenester kapittel 4A – Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning*.
- Syse, Aslak (2002): *Tvang og tilsyn i private hjem*. Lov og Rett – 2002 – Nr 2.
- Thagaard, Tove (2003): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thomas, W.I. (1923): *The unadjusted girl. With Cases and Standpoint for Behavior Analysis*. Boston: Little, Brown, and Company.
- Thomas, W.I. & Thomas, Dorothy Swaine (1928): *The Child in America: Behavior problems and programs*. New York: Knopf.
- Thomas, W.I. (1966): *On Social Organization and Social Personality. Selected Papers*. Chicago, Phoenix Books.
- Tuntland, Hanne (2006): *ADL trening eller ei i bofellesskap for mennesker med utviklingshemning*. SOR rapport nr 4, 2006.
- Tøssebro, Jan (1992): *Hvorfor så negative? Pårørendes syn på institusjonsavvikling*. I: Sandvin, Johans Tveit (red.): *Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Tøssebro, Jan (1995): *Hjemmeboende som B-lag? I: Romøren, Tor Inge (red.): HVPU-reformen i forskningens lys*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Tøssebro, Jan (1996): *En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*. Oslo: kommuneforlaget.

- Urheim, Ragnar (1983): *Trening i dagliglivets ferdigheter (ADL)*. I: Skjerve, Jan og Svend Åge Thorsen (red): *Mål i arbeid med psykisk utviklingshemmete*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Vetvik, Einar og Stine Margrethe Hem (1995): *Statlige intensjoner og kommunal praksis: Organisering, personale og frivillig innsats*. I: Romøren, Tor Inge (red.): *HVPU-reformen i forskningens lys*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Weber, Max (1990): *Makt og Byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Wengraf, Tom (2000): *Short Guide to Biographical-Narrativ Interviewing and Analysis by the SQUIN-BNIM Method*. BNIM HBOOK. 15. October 2000.
- Wærness, Kari (1982): *Kvinneperspektiver på sosialpolitikken*. Oslo: Universitetsforlaget.

Internettkilder

WHO:

<http://www.who.int/classifications/apps/icd/icd10online/> (12.03.2008:09:39)

http://www.searo.who.int/en/Section1174/Section1199/Section1567/Section1825_8084.htm
(12.03.2008:09:30)

Intervjuguide

Hendelser, situasjoner, erfaringer

Kan du fortelle meg hva du gjorde sist gang du var på jobb?

Stikkord: Morgenstell, frokost, dagsenter, middag, ettermiddag, kveldstell

Tvang

Husker du sist gang du fylte ut et 4a-skjema

Kan du fortelle meg hva som skjedde?

Har du deltatt i en situasjon hvor du var usikker på om du brukte tvang eller ikke?

Har du deltatt i en situasjon hvor noen andre fylte ut 4A-skjema?

Vedtak

Har du selv deltatt i arbeidet med et vedtak?

Hvordan fungerer vedtaket i praksis?

Bakgrunn

Alder, utdanning, stilling, stillingsbrøk, erfaring, tidligere erfaring

Vedlegg 2

Infoskriv:

Mitt navn er Håkon Berntsen, og jeg holder for tiden på med min masteroppgave i sosiologi ved Universitetet i Bergen. Oppgaven vil omhandle personer med psykisk utviklingshemming og deres personale, og til dette arbeidet søker jeg nå informanter som er villig til å dele sine erfaringer med meg.

Vår samtale vil bevege seg rundt en del gitte temaer, hvor det viktige er at du får fortelle om dine erfaringer rundt det å jobbe i bofellesskap. Jeg er også interessert i å høre om hvordan dere arbeider med og utfører bestemmelsene i kapittel 4a.

Det er min erfaring at en slik samtale varer mellom en halv og en time. Samtalen, dersom det er i orden for deg, vil bli tatt opp på båndopptaker. Ved å ta opp på bånd slipper jeg å skrive notater hele tiden, og kan fokusere fullt og helt på det du sier. Jeg kommer likevel til å notere meg noen stikkord i løpet av samtalen, for å kunne komme tilbake til dette senere.

Du står selv fritt til å velge hvor du ønsker å møte meg. Vi kan for eksempel møtes på en kafé, eller jeg kan komme hjem til deg hvis det er ønskelig. Hvis du heller har lyst til å gjøre dette på jobben, får vi sikkert lov til å låne pauserommet der.

Dette er et selvstendig prosjekt, hvor Sosiologisk Institutt ved Universitetet i Bergen git faglig veiledning. Det er kun meg selv og min veileder ved universitetet som har tilgang til opplysningene som blir samlet inn. All informasjon behandles konfidensielt, og vil anonymiseres ved prosjektslutt. Dette vil blant annet si at ditt navn og annen informasjon om deg ikke vil bli gjenkjennelig, og ingen personlige særtrekk vil bli avslørt. Også bofellesskapet vil bli anonymisert. Du har selvfølgelig mulighet til å trekke deg fra prosjektet. Alle lydopptak vil bli slettet ved prosjektslutt, som er satt til 15.05.2008.

Prosjektet er godkjent av Norsk Samfunnsvitenskaplig Datatjeneste og Sosiologisk Institutt ved Universitetet i Bergen.

Hvis du har spørsmål rundt prosjektet, eller i ettertid ønsker flere opplysninger, er det bare å ta kontakt med meg eller min veileder ved Universitetet i Bergen:

Håkon Alling Berntsen (Student)
Mobil: xxxxxxxx
xxxxxx@xxxxxxxx.xxx.xx

Karen Christensen (Førsteamanuensis)
Tlf: xxxxxxxx
xxxxx.xxxxxxxxxx@xxx.xxx.xx

Mvh
Håkon Alling Berntsen

Samtykkeerklæring:

Jeg har mottatt informasjon om prosjektet og ønsker å delta.

Signatur..... E-post.....

Tlf.....